

INSTYTUT PSYCHIATRII I NEUROLOGII W WARSZAWIE

Zakład Psychologii i Promocji Zdrowia Psychicznego

Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”

CZYNNIKI CHRONIĄCE I CZYNNIKI RYZYKA

**ZWIĄZANE Z ZACHOWANIAMI
PROBLEMOWYMI WARSZAWSKICH
GIMNAZJALISTÓW:
klasy I-II**

Krzysztof Ostaszewski

Anna Rustecka-Krawczyk

Magdalena Wójcik



Warszawa

2009

INSTYTUT PSYCHIATRII I NEUROLOGII W WARSZAWIE
Zakład Psychologii i Promocji Zdrowia Psychicznego
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”

CZYNNIKI CHRONIĄCE I CZYNNIKI RYZYKA

ZWIĄZANE Z ZACHOWANIAM PROBLEMOWYMI WARSZAWSKICH GIMNAZJALISTÓW: klasy I-II

**RAPORT dla szkół i władz oświatowych Warszawy
z realizacji drugiego etapu badań p.n.**

**„Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań
problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów”**

Zespół autorów:

Krzysztof Ostaszewski, Anna Rustecka-Krawczyk, Magdalena Wójcik

Badania wykonano w ramach grantu finansowanego przez Fogarty International Center, U.S. National Institute of Health, nr grantu 5R01 TW007647.

Korespondencję należy kierować do kierownika projektu Krzysztofa Ostaszewskiego, Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, ul. Sobieskiego 9, 02-957 Warszawa, e-mail: ostasz@ipin.edu.pl.

**Warszawa
2009**

Krzysztof Ostaszewski, Anna Rustecka-Krawczyk, Magdalena Wójcik
Zakład Psychologii i Promocji Zdrowia Psychicznego
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”

© Copyright by Instytut Psychiatrii i Neurologii
Warszawa 2009

Wydanie raportu finansowane z grantu 5R01 TW007647
przyznanego przez Fogarty International Center, U.S. NIH

ISBN 978-83-61705-00-0

Redakcja i korekta:
Kamila Orzołek

Projekt okładki, skład i druk:
Aero Graf
ul. Skierniewicka 21/94
01-230 Warszawa

Spis treści

Idee raportu	7
Streszczenie raportu	9
Wprowadzenie: czynniki chroniące i czynniki ryzyka w zachowaniach problemowych młodzieży	12
Cele badań i pytania badawcze	15
Metoda	17
– próba	17
– ankieta	17
– wykonanie badań	17
– przedmiot badania (zmiennie i wskaźniki)	18
zachowania problemowe	18
czynniki chroniące i czynniki ryzyka	20
Wyniki	27
1. Charakterystyka uczestników badań	27
2. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych/ryzykownych pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki w gimnazjum	28
2.1. Zachowania agresywne i przemoc	28
2.2. Wykroczenia	29
2.3. Substancje psychoaktywne	30
2.4. Problemy szkolne	31
2.5. Zmiany w zachowaniach problemowych/ryzykownych a status gimnazjum	31
2.6. Zmiany w zachowaniach problemowych/ryzykownych a płeć	32
3. Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze (MOW) i Młodzieżowe Ośrodki Socjoterapii (MOS)	32
3.1. Ogólna charakterystyka	32
3.2. Wychowankowie MOW-ów i MOS-ów w naszych badaniach	33
3.3. Charakterystyka socjodemograficzna wychowanków warszawskich MOW-ów i MOS-ów	34
3.4. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w ośrodku wychowawczym/socjoterapeutycznym	35
4. Związki między czynnikami chroniącymi/ryzyka a zachowaniami problemowymi w grupie drugoklasistów	36
4.1. Analizy statystyczne	36
4.2. Czynniki chroniące w grupie drugoklasistów	37
4.3. Nasycenie czynników chroniących w pierwszych i drugich klasach	38
4.4. Czynniki niejednoznaczne w grupie drugoklasistów	39
4.5. Czynniki ryzyka w grupie drugoklasistów	40
4.6. Nasycenie czynników ryzyka w pierwszych i drugich klasach	42
5. Weryfikacja czynników chroniących/ryzyka w wielozmiennowych analizach regresji logistycznej. Klasy pierwsze i drugie	43
5.1. Wariant I – czynniki chroniące jako zmienne objaśniające	43
5.2. Wariant II – czynniki ryzyka jako zmienne objaśniające	44
5.3. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem jako zmienne objaśniające	46
Podsumowanie i omówienie najważniejszych wyników	48
1. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszą i drugą klasą w gimnazjach publicznych i niepublicznych	48

2. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW) i socjoterapeutycznych (MOS)	49
3. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka – zmiany w rozpowszechnieniu czynników pomiędzy pierwszą i drugą klasą gimnazjum	49
4. Czynniki niejednoznaczne	50
5. Uniwersalne i selektywne czynniki chroniące	50
6. Uniwersalne i selektywne czynniki ryzyka	51
Wnioski i rekomendacje	52
1. Raport punktem odniesienia dla lokalnej diagnozy środowiska szkolnego	52
2. Wspieranie nauczycieli uczących w gimnazjach	52
3. Obiecujące kierunki działań profilaktycznych oparte na wynikach badań	53
4. Pomoc i wsparcie dla zagrożonej młodzieży	55
Piśmiennictwo	56
Tabele	58
Ryciny	69

Idee raportu

Niniejszy raport prezentuje wyniki drugiego etapu badań nad zachowaniami problemowymi/ryzykownymi warszawskich gimnazjalistów. To kontynuacja i poszerzenie wyników prezentowanych w pierwszym raporcie z tych badań¹.

Celem raportu jest:

- Zestawienie najważniejszych wyników badań prowadzonych w warszawskich gimnazjach
- Informowanie szkół i środowisk naukowych o wybranych wynikach badań prowadzonych wśród młodzieży gimnazjalnej
- Dostarczanie szkołom informacji, które mogą być pomocne w podejmowaniu decyzji dotyczących szkolnych programów profilaktyki i wychowania, czyli działanie na rzecz przekładania wyników badań na praktykę życia codziennego w szkołach
- Kontynuowanie współpracy Instytutu Psychiatrii i Neurologii ze szkołami i władzami oświatowymi Warszawy

¹ Ostaszewski K, Rustecka-Krawczyk A, Wójcik M. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, 2008. <http://www.ipin.edu.pl/0211.htm>

Streszczenie raportu

Najważniejsze wyniki (streszczenie)

Celem badań była ocena rozpowszechnienia i uwarunkowań (czynniki ryzyka i czynniki chroniących) zachowań problemowych wśród warszawskich gimnazjalistów. Zmiennymi zależnymi były cztery grupy zachowań problemowych/ryzykownych młodzieży: 1) przemoc i zachowania agresywne, 2) wykroczenia, 3) używanie substancji psychoaktywnych oraz 4) problemy szkolne. Zmiennymi niezależnymi (predyktorami) były czynniki rówieśnicze, rodzinne, szkolne, środowiskowe i indywidualne. Niniejszy raport prezentuje wyniki drugiego z trzech etapów badań.

Metoda. Badaniami ankietowymi objęto losową próbę ok. 3000 uczniów (51% dziewcząt) z ok. 90 warszawskich gimnazjów publicznych i niepublicznych. Dodatkowo poza próbą losową do badań włączono ok. 100 wychowanków z kilku młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych z terenu Warszawy. Badania przeprowadzono dwukrotnie w tych samych klasach: pierwszy pomiar miał miejsce w roku szkolnym 2006/2007, kiedy uczestnicy badań byli w pierwszych klasach, a drugi pomiar wykonano po roku, kiedy uczniowie byli w drugich klasach. Spośród ok. 3100 uczestników największą grupę stanowili uczniowie gimnazjów publicznych (88%), uczniowie gimnazjów niepublicznych stanowili ok. 9%, a wychowankowie MOW i MOS – ok. 2-3% całej grupy. Dane w pierwszym i w drugim pomiarze zbierano za pomocą anonimowej ankiety, którą uczniowie wypełniali w czasie lekcji. Ankieterami były specjalnie przeszkolone osoby w wieku studenckim.

Wyniki – zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszą i drugą klasą w gimnazjach publicznych i niepublicznych. *Przemoc.* Bójki z kolegami/koleżankami w szkole były najczęściej występującymi zachowaniami agresywnymi wśród gimnazjalistów, ale ich rozpowszechnienie mierzone za pomocą wskaźnika „przynajmniej raz w ostatnim roku” zmniejszyło się pomiędzy pierwszą i drugą klasą o ok. 5% (z 33% do 28%). W przeciwieństwie do bójek z rówieśnikami, w drugich klasach wzrosło o kilka punktów procentowych rozpowszechnienie werbalnych zachowań agresywnych uczniów wobec nauczycieli. Około 26% drugoklasistów z gimnazjów publicznych przynajmniej raz w ostatnim roku ubliżało swoim nauczycielom. W gimnazjach niepublicznych agresja werbalna wobec nauczycieli pozostała na tym samym poziomie ok. 20%. *Wykroczenia.* W drugich klasach o ok. 2-3 punkty procentowe zwiększyło się rozpowszechnienie wykroczeń (wskaźnik: przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku). Do najczęściej popełnianych wykroczeń należały: celowe zniszczenie czegoś w szkole (15% drugoklasistów), kłopoty z policją (14%), wchodzenie na cudzy teren bez zgody właściciela (12%). Około 10% drugoklasistów miało na swym koncie przynajmniej trzykrotne łamanie prawa w ostatnim roku. *Substancje psychoaktywne.* W drugich klasach odnotowano znaczny wzrost rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych: picia alkoholu, palenia papierosów i używania narkotyków. W gimnazjach publicznych średnio dwukrotnie, a w gimnazjach niepublicznych średnio trzykrotnie, w porównaniu do pierwszych klas, zwiększyły się wskaźniki upijania się, częstego palenia papierosów i eksperymentowania z narkotykami. Około 24% drugoklasistów z gimnazjów publicznych i 22% z niepublicznych upiło się przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku, regularnie sięgało po papierosy 18% drugoklasistów z gimnazjów publicznych i 12% z niepublicznych, eksperymenty z narkotykami przynajmniej raz w ostatnim roku miało na swoim koncie 10% drugoklasistów z gimnazjów publicznych i 8% z niepublicznych. *Problemy szkolne.* W drugich klasach odnotowano

bardzo wyraźną dynamikę wzrostu rozpowszechnienia problemów związanych z wykonywaniem obowiązku szkolnego. W gimnazjach publicznych dwukrotnie (z 12% do 23%), a w gimnazjach niepublicznych ponad trzykrotnie (z 4% do 14,5%), w porównaniu do pierwszych klas, zwiększyły się wskaźniki bieżącego wagarowania (opuszczania całych dni w ciągu ostatnich 4 tygodni). W gimnazjach niepublicznych ponad dwukrotnie zwiększyły się odsetki uczniów mających negatywne oceny z zachowania (z 3,5% do 8%). *Gimnazja publiczne vs niepubliczne*. W gimnazjach niepublicznych pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki odnotowano większą niż w gimnazjach publicznych dynamikę wzrostu wskaźników używania substancji psychoaktywnych, wagarowania, opuszczania pojedynczych lekcji, niektórych wykroczeń oraz wskaźnika częstych wykroczeń. W rezultacie w drugich klasach zmniejszyły się różnice w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy uczniami gimnazjów publicznych i niepublicznych, choć nadal wskaźniki rozpowszechnienia tych zachowań były wyższe w gimnazjach publicznych.

Wyniki – zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW) i socjoterapeutycznych (MOS). Wychowankowie drugich klas młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych rzadziej niż w pierwszych klasach przejawiali zachowania związane z przemocą, rzadziej popełniali wykroczenia oraz przejawiali problemy szkolne, częściej natomiast używali substancji psychoaktywnych (alkoholu, papierosów, narkotyków). Zmniejszenie się rozmiarów niektórych zachowań problemowych u wychowanków jest prawdopodobnie wynikiem nakładania się kilku czynników: w tym przede wszystkim pracy wychowawczej i korekcyjnej tych ośrodków. Rozmiary wszystkich zachowań problemowych wśród wychowanków młodzieżowych ośrodków były od kilku do kilkunastu razy większe niż wśród uczniów uczęszczających do gimnazjów publicznych i niepublicznych.

Wyniki – zmiany w rozpowszechnieniu czynników chroniących i czynników ryzyka pomiędzy pierwszą i drugą klasą gimnazjum. W badaniach zidentyfikowano kilkanaście czynników chroniących i kilkanaście czynników ryzyka, które zgodnie z oczekiwaniami różnicowały występowanie zachowań problemowych w dychotomicznych grupach uczniów podzielonych ze względu na posiadanie/nieposiadanie danego czynnika. W drugich klasach – w porównaniu z pierwszymi – rozpowszechnienie większości czynników chroniących zmniejszyło się znacząco, przy jednoczesnym zwiększeniu się rozpowszechnienia rówieśniczych, środowiskowych i indywidualnych czynników ryzyka. Oznacza to, że w czasie pierwszych dwóch lat nauki w gimnazjum pogarsza się sytuacja psychospołeczna młodzieży: zmniejsza się działanie czynników ochronnych i jednocześnie zwiększa się ekspozycja na czynniki ryzyka. Sprzyja to większemu rozpowszechnieniu zachowań ryzykownych/problemowych u gimnazjalistów.

Wyniki – czynniki niejednoznaczne. Wyniki wskazują na niezgodny z oczekiwaniami kierunek działania trzech czynników. Mimo oczekiwanego ochronnego działania, postrzegane przez gimnazjalistów *wsparcie emocjonalne przyjaciół* zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach było pozytywnie związane z używaniem substancji psychoaktywnych oraz z przejawianiem agresji werbalnej wobec nauczycieli w szkole (ubliżanie nauczycielom). *Posiadanie mentora* wiązało się z ochroną lub ryzykiem w zależności od tego, kim był mentor. Uczniowie, którzy mieli „mentora” wywodzącego się z kręgu przyjaciół/kolegów częściej angażowali się w zachowania problemowe. Podobnie udział w dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych wiązał się z ochroną lub większym ryzykiem, w zależności od rodzaju zajęć dodatkowych. Mimo oczekiwanego ochronnego działania, *udział w grupowych zajęciach sportowych* wiązał się z większym rozpowszechnieniem zachowań problemowych u gimnazjalistów.

Wyniki – czynniki chroniące. Wielozmiennowe analizy regresji logistycznej wskazują, że do najbardziej uniwersalnych czynników chroniących gimnazjalistów przed angażowaniem się w zachowania

problemowe należą: subiektywne normy przeciwnie picia alkoholu, pozytywny stosunek do swoich nauczycieli, udział w praktykach i uroczystościach religijnych oraz dodatkowe zajęcia/konstruktywne zainteresowania. Kilka innych czynników wykazuje selektywne działanie chroniące (ograniczone tylko do niektórych zachowań problemowych). Do nich należą: „negatywna postawa kolegów/koleżanek do narkotyków”, „dobry kontakt z tatą”, „monitorowanie przez rodziców miejsc, gdzie gimnazjalista spędza czas poza domem”, „pozytywny stosunek do szkoły” oraz „nieformalna kontrola sąsiadów”.

Wyniki – **czynniki ryzyka**. Wielozmiennowe analizy wskazują, że indywidualne predyspozycje nastolatków, polegające na narażaniu swojego bezpieczeństwa dla zabawy i ekscytujących przeżyć (czyli wysokie zapotrzebowanie na stymulację) jest czynnikiem ryzyka prawie wszystkich zachowań problemowych gimnazjalistów. Do czynników ryzyka o szerokim wpływie należą również negatywne wpływy rówieśnicze: „przebywanie w towarzystwie młodzieży, w którym używało się narkotyków” oraz „picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki”. Analizy wskazują również, że „wczesna inicjacja papierosowa” zwiększała u gimnazjalistów ryzyko używania substancji psychoaktywnych, a „posiadanie przekonań akceptujących przemoc” wiązało się z większym ryzykiem zachowań agresywnych (bójek z kolegami/koleżankami oraz częstej przemocy).

Rekomendacje. Ze względu na to, że w pierwszych dwóch latach nauki w gimnazjum następuje spadek rozpowszechnienia czynników chroniących i wzrost ekspozycji na czynniki ryzyka, planując działania profilaktyczne wśród gimnazjalistów należy wziąć pod uwagę całe środowisko ucznia – szkolne, rodzinne, rówieśnicze oraz miejsca zamieszkania. Pozytywne rezultaty może przynieść kompleksowe działanie obejmujące pracę nad klimatem szkoły (tworzenie pozytywnego obrazu szkoły i nauczycieli, wsparcie uczniów, działania polegające na wczesnej interwencji), edukację rodziców (wzmacnianie umiejętności wychowawczych) oraz pracę z młodzieżą (organizowanie dodatkowych zajęć, tworzenie konstruktywnych grup młodzieżowych). Niezbędnym elementem oddziaływań powinno być wdrażanie programów profilaktycznych opartych na sprawdzonych strategiach profilaktycznych. Do realizacji zadań profilaktycznych w gimnazjum zalecane jest korzystanie z rekomendowanych programów profilaktycznych nastawionych na edukację normatywną, uczenie umiejętności życiowych, programy liderów rówieśniczych oraz wzmacnianie umiejętności wychowawczych rodziców.

Wprowadzenie: czynniki chroniące i czynniki ryzyka w zachowaniach problemowych młodzieży²

Czynniki chroniące. Punktem zwrotnym w historii badań nad profilaktyką zachowań ryzykownych i problemów psychicznych było odkrycie dużych różnic w indywidualnych reakcjach dzieci i młodzieży na niekorzystne warunki życia i rozwoju. W latach 70. ubiegłego wieku dostrzeżono, że na przekór złym warunkom spora grupa dzieci wychowujących się w środowiskach i rodzinach dysfunkcyjnych nieźle daje sobie radę w życiu. Mimo chronicznego stresu i różnych zaniedbań, dzieci te rozwijają się prawidłowo, dobrze się uczą i osiągają sukcesy w życiu dorosłym. Inne dzieci w tych samych warunkach radzą sobie zdecydowanie gorzej. Często mają opóźnienia rozwojowe i problemy emocjonalne, sprawiają kłopoty wychowawcze i źle się uczą, a w okresie adolescencji nadużywają substancji psychoaktywnych, stosują przemoc, popełniają drobne przestępstwa lub angażują się w inne ryzykowne przedsięwzięcia.

Interpretacja tych spektakularnych różnic w indywidualnych losach dzieci narażonych na niekorzystne warunki rozwoju dała początek myśleniu w kategoriach czynników chroniących i pozytywnej adaptacji (ang. *resilience*)³. Zaczęto zastanawiać się, co skutecznie chroni młodzież przed zagrożeniami. „Odkrycie” czynników i mechanizmów chroniących dało nowy impuls zarówno badaniom, jak i działaniom praktycznym w zakresie profilaktyki zachowań problemowych. Na przestrzeni ostatnich 30 lat doprowadziło do rozwoju wiedzy na temat czynników chroniących i w konsekwencji przyczyniło się do ukształtowania nowego podejścia w profilaktyce, opartego na wspieraniu pozytywnego rozwoju dzieci i młodzieży.

Co rozumiemy przez czynniki chroniące? Przez czynniki chroniące rozumiemy własności indywidualne, relacje z ludźmi oraz zasoby środowiska, które mogą neutralizować działanie czynników ryzyka. Czynniki chroniące rozpatruje się najczęściej w kilku obszarach. Są to:

- cechy, umiejętności i zdolności indywidualne,
- wspierające relacje z bliskimi osobami,
- pozytywne cechy środowiska rodzinnego,
- wsparcie płynące ze środowiska pozarodzinnego,
- cechy środowiska lokalnego i miejsca zamieszkania (zasoby do wykorzystania),

Czynniki chroniące nie usuwają negatywnych doświadczeń lub niekorzystnych czynników z życia dorastającego człowieka, lecz pomagają mu zmagać się z nimi z dobrym skutkiem. Działanie czynników chroniących polega na zwiększaniu ogólnej odporności młodego człowieka, wyzwalaniu motywacji i energii do walki z przeciwnościami, czyli, innymi słowy, polega na uruchamianiu procesów odwrotnych do tych, które prowadzą do choroby, zaburzeń zachowania lub nieprzystosowania. Na przykład zaangażowanie się młodego człowieka w niesienie pomocy osobom niepełnosprawnym może wzmacniać jego poczucie własnej wartości i dawać mu poczucie satysfakcji, co w konsekwencji może sprzyjać ograniczeniu zachowań buntowniczych w kontaktach z rodzicami lub szkołą.

² Piśmiennictwo do badań nad czynnikami chroniącymi i czynnikami ryzyka znajduje się w opracowaniu: Ostaszewski K. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży. W: Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych, Mazur J i wsp. Instytut Matki i Dziecka, Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, Warszawa 2008; 19-46.

³ Przegląd literatury na temat fenomenu *resilience* został ostatnio opublikowany w pracy A. Boruckiej i K. Ostaszewskiego: Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieku Rozwojowego* 2008; 12 (2), część I; 587-597.

Własności indywidualne. Wiele badań wskazuje na to, że indywidualne cechy dzieci i młodzieży, ich predyspozycje i umiejętności odgrywają istotną rolę w procesie pozytywnej adaptacji. Do tych cech i predyspozycji należą, między innymi, poziom inteligencji dziecka, zdolności uczenia się, umiejętności koncentracji uwagi, zdolności werbalne, pozytywny temperament (towarzyskie usposobienie), mechanizmy samokontroli (np. panowanie nad złością), umiejętności społeczne (np. porozumiewanie się), pozytywny obraz siebie i wiara w swoje możliwości (np. poczucie własnej wartości, optymizm i pogoda ducha), procesy motywacyjne (np. posiadanie planów i celów życiowych) oraz poczucie koherencji.

Relacje i związki z bliskimi ludźmi oraz cechy środowiska rodzinnego. Wyniki badań wskazują wyraźnie na ochronne znaczenie konstruktywnych relacji dziecka z osobami z najbliższego otoczenia: rodzicami, rówieśnikami i nieformalnymi mentorami. W tym kontekście wskazuje się przede wszystkim na ochronne znaczenie podstawowej więzi małego dziecka z matką (lub innym oddanym opiekunem), które daje dziecku poczucie bezpieczeństwa. Bezpieczna dla dziecka więź z matką (lub opiekunem) stanowi fundament prawidłowego rozwoju psychicznego. Badania nad starszymi dziećmi i nastolatkami wskazują na ochronne znaczenie wsparcia emocjonalnego okazywanego dziecku przez przynajmniej jednego z rodziców, nadzorowania i monitorowania zachowań dziecka, komunikowania dziecku oczekiwań dotyczących przestrzegania norm społecznych i zachowań prozdrowotnych, zaangażowania rodziców w naukę i obowiązki szkolne dziecka. Wyniki wielu badań są zgodne co do tego, że odpowiednie praktyki wychowawcze rodziców i pozytywne relacje z dziećmi stanowią jeden z silniejszych czynników chroniących przed rozwojem zespołu zachowań problemowych (nadużywania substancji psychoaktywnych, ryzykownych zachowań seksualnych, agresji, wykroczeń i problemów szkolnych) u młodzieży w okresie dojrzewania.

Wsparcie środowiska pozarodzinnego i zasoby środowiska lokalnego (miejsca zamieszkania). Procesom pozytywnej adaptacji dzieci i młodzieży sprzyjają również odpowiednie zasoby środowiska lokalnego – a w tym: bezpieczne sąsiedztwo, dobry klimat szkoły, wsparcie nauczycieli, konstruktywne formy aktywności dostępne w społeczności lokalnej, takie jak: wolontariat, wspólnoty religijne, organizacje młodzieżowe oraz dostęp do miejsc rekreacji, świetlic i klubów młodzieżowych. Duże znaczenie ma dostęp do zasobów materialnych oraz „kapitału społecznego”, czyli wsparcia, opieki i pomocy ze strony mentorów i mieszkańców społeczności. Sprzyja to pozytywnemu rozwojowi dzieci i młodzieży. Ważną rolę odgrywa również jakość opieki specjalistycznej nad młodzieżą i rodziną, a w tym dostęp do ośrodków zdrowia, poradni specjalistycznych i ośrodków interwencji kryzysowej.

Czynniki ryzyka. Przez czynniki ryzyka rozumiemy właściwości indywidualne, cechy środowiska społecznego i efekty ich interakcji, które wiążą się ze zwiększonym ryzykiem powstawania nieprawidłowości, zaburzeń, chorób lub przedwczesnej śmierci. W sensie statystycznym czynniki ryzyka to korelaty (właściwości, które współwystępują z nieprawidłowym zachowaniem lub chorobą) lub predyktory, czyli właściwości, które poprzedzają w czasie powstawanie nieprawidłowych zachowań, zaburzeń lub chorób. Na podstawie wiedzy o czynnikach ryzyka możemy przewidywać wystąpienie niepożądanych zjawisk, np. zachowań problemowych młodzieży, ale czynniki ryzyka nie są przyczynami w ścisłym znaczeniu tego słowa. Pojawienie się czynników ryzyka nie musi nieuchronnie prowadzić do negatywnych konsekwencji, ale wyraźnie zwiększa ryzyko ich wystąpienia.

Termin „czynniki ryzyka” narodził się w połowie ubiegłego stulecia przy okazji poszukiwań przyczyn chorób serca i całego układu krążenia. Okazało się, że palenie papierosów, wysoki poziom cholesterolu,

nadwaga, nadciśnienie tętnicze, nadmierny stres znacznie zwiększają ryzyko zawału serca, udaru mózgu i innych problemów krążenia. To „odkrycie” stało się przełomowym punktem w profilaktyce chorób serca i przyczyniło się do zmiany stylu życia wielu ludzi na świecie. Dzięki ograniczeniu tych czynników ryzyka wielu ludzi uchroniło się od przedwczesnej śmierci. Te sukcesy przyczyniły się do rozwoju badań nad czynnikami ryzyka w innych obszarach współczesnych zagrożeń zdrowotnych i społecznych: uzależnieniach, przemoc, przestępczości, itd.

Zachowania problemowe/ryzykowne młodzieży są wypadkową statusu społeczno-ekonomicznego rodziny, relacji interpersonalnych w rodzinie, umiejętności rodziców, cech indywidualnych dziecka, postaw i zachowań rówieśników, klimatu społecznego szkoły i cech środowiska zamieszkania. Trudno z tej listy wyłonić jeden dominujący czynnik lub grupę czynników. Dodatkowo w przypadku zachowań ryzykownych młodzieży mamy do czynienia z konstelacją czynników ryzyka zmieniającą się w różnych okresach rozwojowych.

Już w *okresie prenatalnym i wczesnego dzieciństwa* ekspozycja na czynniki ryzyka może zwiększać niebezpieczeństwo późniejszych problemów z zachowaniem dziecka. Wyniki badań wskazują, że palenie papierosów przez matkę w czasie ciąży jest czynnikiem ryzyka dla powstawania zaburzeń zachowania dziecka, w tym również czynnikiem zwiększającym ryzyko palenia papierosów. W okresie wczesnego dzieciństwa ryzyko rozwoju późniejszych problemów istotnie się zwiększa, gdy okazuje się, że dziecko ma „trudny temperament”. Trudny temperament dziecka opisywany jest często jako impulsywność, negatywna emocjonalność, agresywność, skłonność do demonstrowania złości, wyższy niż przeciętny poziom aktywności i pobudzenia, oporność na uspokajanie. Ryzyko zakłóceń prawidłowego rozwoju dziecka bardzo się zwiększa jeśli trudny temperament dziecka współwystępuje z innymi czynnikami ryzyka w rodzinie np. nadużywaniem alkoholu przez rodziców, zaniedbywaniem dziecka przez rodziców, nieprawidłowym odżywianiem dziecka, surowymi praktykami wychowawczymi (karami cielesnymi, karceniem itd.). Taka niekorzystna konstelacja czynników może zakłócać rozwój pozytywnych relacji między dzieckiem i matką (podstawowej więzi zapewniającej dziecku bezpieczeństwo) i w ten sposób utrudniać prawidłowy rozwój emocjonalny i społeczny dziecka.

W *okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym* istotnymi z punktu widzenia rozwoju zachowań problemowych w przyszłości stają się trudności w relacjach społecznych dziecka. Pojawiające się na tym etapie rozwoju zachowania agresywne są znaczącym predyktorem wielu późniejszych problemów, w tym aktów przemocy, wykroczeń i przestępstw popełnianych przez nieletnich, problemów związanych z nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Agresywne zachowania dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym czynią dzieci bardziej podatnymi na odrzucenie przez dobrze przystosowanych rówieśników, co z kolei zwiększa poziom frustracji i otwiera im drogę do wiązania się z grupami nieprzystosowanych społecznie rówieśników. Te dwa czynniki ryzyka – wczesne agresywne zachowania i odrzucenie przez rówieśników – są bardzo często powiązane z wczesnymi niepowodzeniami i trudnościami w nauce. Niepowodzenia w nauce na poziomie nauczania początkowego, takie jak trudności w opanowaniu podstaw czytania i pisania, w połączeniu z deficytami poznawczymi dziecka (niższy poziom inteligencji, deficyty koncentracji i uwagi) i zaniedbaniami ze strony rodziców (np. brak odpowiednich dla wieku zabaw edukacyjnych, książek) stanowią kolejny splot powiązanych ze sobą czynników ryzyka zachowań problemowych w przyszłości.

W *okresie dojrzewania* do czynników już wcześniej istniejących dołączają nowe, związane z biologicznym i psychospołecznym dojrzewaniem. Wzrasta znaczenie wpływów rówieśniczych, którym zwykle towa-

rzyszy eksperymentowanie z zachowaniami ryzykownymi. Przystawanie z młodzieżą używającą substancji psychoaktywnych, młodzieżą popełniającą wykroczenia i inne zachowania antyspołeczne jest jednym z silniejszych i potwierdzonych w wielu badaniach czynników ryzyka zachowań problemowych. Brak odpowiedniego nadzoru i wsparcia ze strony rodziców, trudności w rozwiązywaniu problemów i konfliktów na linii rodzice-nastolatek są czynnikami z poziomu rodziny, które sprzyjają wchodzeniu w nieformalne związki z „trudną” młodzieżą. Ze względu na powiększający się z wiekiem zakres kontaktów społecznych nastolatka, większego znaczenia nabiera otoczenie społeczne – szkoła i miejsce zamieszkania. Do istotnych czynników ryzyka w okresie dojrzewania należy również ekspozycja na przemoc w szkole lub miejscu zamieszkania, brak wsparcia ze strony nauczycieli i innych dorosłych odpowiedzialnych za wychowywanie młodzieży, duża dostępność alkoholu i narkotyków, wpływy młodzieżowych grup przestępczych. Dojrzewanie jest okresem, w którym – w niesprzyjających warunkach – kumulują się wpływy wielu czynników ryzyka i dochodzi do eskalacji zachowań ryzykownych.

Wyniki badań nad czynnikami chroniącymi i czynnikami ryzyka zachowań problemowych młodzieży są coraz szerzej wykorzystywane w wielu działaniach edukacyjnych, profilaktycznych i leczniczych ukierunkowanych na młode pokolenie. Stanowią one fundament dla rozwoju strategii profilaktycznych i interwencyjnych zarówno tych opartych na redukcji czynników ryzyka, jak i tych, które budują swoje działania na czynnikach pozytywnych. Czynniki chroniące „zasilają” przede wszystkim nurt związany z rozwojem, ewaluacją i realizacją programów pozytywnego rozwoju dzieci i młodzieży⁴. Wiedzę o tych czynnikach wykorzystuje się m.in. do działań i programów nastawionych na wzmocnienie umiejętności życiowych uczniów, umiejętności wychowawczych rodziców i nauczycieli, rozwijanie relacji z rodzicami i innymi znaczącymi osobami (mentorami) oraz w działaniach na rzecz bezpiecznego i przyjaznego środowiska szkolnego lub miejsca zamieszkania. Ten kierunek działań nastawiony na wykorzystywanie zasobów i czynników chroniących w rozwoju i ochronie młodzieży zdobywa sobie coraz większą grupę zwolenników także i w Polsce.

Cele badań i pytania badawcze

Celem analiz przedstawionych w tym raporcie były:

- ocena zmian w rozpowszechnieniu zachowań problemowych młodzieży pomiędzy pierwszą a drugą klasą w gimnazjach publicznych i niepublicznych Warszawy,
- ocena zmian w rozpowszechnieniu zachowań problemowych młodzieży pomiędzy pierwszą a drugą klasą u wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych z terenu Warszawy,
- ocena psychospołecznych uwarunkowań (czynników chroniących i czynników ryzyka) zachowań problemowych w pierwszych i w drugich klasach gimnazjów z Warszawy.

⁴ Catalano R, Berglund L, Ryan J, Lonczak H, Hawkins D. Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs. *Prevention & Treatment* 2002; 5 (1): 15.

Badania koncentrowały się na czterech grupach zachowań problemowych/ryzykownych młodzieży (Jessor, 1987; Jessor, 1998)⁵:

- używanie substancji psychoaktywnych,
 - stosowanie przemocy i zachowania agresywne,
 - zachowania niezgodne z prawem (wykroczenia),
 - wagary i inne przejawy niedostosowania do wymagań szkoły
- oraz na kilku istotnych obszarach psychospołecznych wpływów:
- wpływach środowiska rówieśniczego,
 - wpływach rodziny,
 - wpływach środowiska szkolnego i miejsca zamieszkania,
 - własnościach indywidualnych młodzieży gimnazjalnej.

Świadomie zrezygnowano z badania przedwczesnych zachowań seksualnych młodzieży ze względu na bardzo młody wiek uczestników badań (ok. 13-15 lat) oraz niechętną postawę sporej grupy nauczycieli, dyrektorów szkół i rodziców wobec badania tej sfery życia u młodzieży szkolnej.

Pytania badawcze

1. Jaka była dynamika zmian w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki w gimnazjach publicznych i niepublicznych?
2. Jaka była dynamika zmian w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki u wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii?
3. Jakie czynniki psychospołeczne wiążą się z mniejszym a jakie z większym nasileniem zachowań problemowych u uczniów drugich klas gimnazjalnych?
4. Jak jest nasycenie (rozpowszechnienie) znaczących czynników ryzyka i czynników chroniących wśród uczniów pierwszych i drugich klas gimnazjów publicznych i niepublicznych?
5. Które z analizowanych czynników chroniących zmniejszają ryzyko występowania przynajmniej kilku różnych zachowań problemowych pierwszoklasistów i drugoklasistów?
6. Które z analizowanych czynników ryzyka zwiększają ryzyko występowania przynajmniej kilku różnych zachowań problemowych pierwszoklasistów i drugoklasistów?

⁵ Zachowania te w literaturze przedmiotu nazywane są albo „zachowaniami problemowymi młodzieży”, gdy akcentuje się ich antynormatywny charakter (Jessor, 1987), albo „zachowaniami ryzykownymi”, gdy akcentuje się ich ryzyko dla zdrowia i rozwoju młodych ludzi (Jessor, 1998; Mazur i wsp., 2008). W niniejszym raporcie terminy te są stosowane zamiennie.

Metoda

Próba. Dwukrotnymi badaniami ankietowymi objęto losową próbę ponad 3000 uczniów z gimnazjów publicznych i niepublicznych z terenu całej Warszawy. Próba została wyłoniona na podstawie listy klas pierwszych w warszawskich gimnazjach publicznych i niepublicznych w roku szkolnym 2006/2007. Jednostką losowania była klasa szkolna. Klasy z gimnazjów publicznych i niepublicznych losowano oddzielnie. W wylosowanej próbie znalazło się łącznie 150 klas z 94 gimnazjów, w tym 131 klas z gimnazjów publicznych oraz 19 klas z gimnazjów niepublicznych. Dodatkowo (poza próbą losową) do badań została włączona grupa młodzieży uczącej się w 10 pierwszych klasach gimnazjalnych z 6 ośrodków przeznaczonych dla młodzieży z zaburzeniami zachowania i niepowodzeniami szkolnymi (MOW-y i MOS-y). W związku z tym w zdecydowanej większości (88%) uczestnikami badań byli uczniowie warszawskich gimnazjów publicznych, uczniowie gimnazjów niepublicznych stanowili ok. 9%, a wychowankowie MOW i MOS – ok. 2-3% badanej grupy.

Ankieta. Kwestionariusz ankiety został przygotowany przez Zespół Pracowni „Pro-M” Instytutu Psychiatrii i Neurologii. Większość pytań ankiety jest polską adaptacją narzędzi stosowanych w projekcie badawczym *Flint Adolescent Study*, realizowanym w stanie Michigan, USA (Zimmerman i Schmeelk-Cone, 2003). Pytania ankiety zaczerpnięte z narzędzi amerykańskich zostały poddane adaptacji, w ramach której sprawdzano m.in. adekwatność treści pytań do naszych warunków kulturowych, rozumienie kluczowych słów i terminów przez młodzież gimnazjalną (Ostaszewski i wsp., 2006)⁶.

Prawie wszystkie pytania zawierały kilkupunktowe skale odpowiedzi. Uczniowie zakreślali kółkiem wybraną odpowiedź lub zaznaczali ją innym znakiem graficznym. Przykład pytania z 5-punktową skalą odpowiedzi: *Na ile prawdziwe w odniesieniu do Ciebie są poniższe stwierdzenia?:*
Otocz kółkiem wybraną przez Ciebie odpowiedź.

	Całkowicie nieprawdziwe/ fałszywe	W niewielkim stopniu prawdziwe	Do pewnego stopnia prawdziwe	W dużym stopniu prawdziwe	Całkowicie prawdziwe
a. Dużo myślę o mojej przyszłej pracy	1	2	3	4	5
b. Dużo myślę, jak będzie wyglądała moja kariera	1	2	3	4	5

Wykonanie badań. Badania w pierwszych klasach przeprowadzono w listopadzie i grudniu 2006 roku oraz w styczniu 2007. Badania w drugich klasach przeprowadzono od początku października 2007 roku do końca stycznia 2008 roku. W obu pomiarach uczniowie wypełniali anonimową ankietę podczas lekcji w szkole. Ankieterami były osoby w wieku studenckim, niezwiązane ze szkołami, w których prowadzono badania. W pierwszym pomiarze dyrektorzy czterech, a w drugim trzech szkół, nie wyrazili zgody na badania. W obu etapach po około 200 uczniów nie wzięło udziału w badaniach ze względu na brak zgody

⁶ Kilka pytań ankiety pochodziło z innych źródeł, w tym pytania o: przebywanie w towarzystwie narkotykowym (Wolniewicz-Grzelak i Ostaszewski, 1983), pytania o dodatkowe zajęcia i zainteresowania (Bobrowski i wsp., 2007) oraz pytanie o doświadczanie przemocy psychicznej lub fizycznej w szkole (Czabała i wsp., 2004), pytanie o złe psychiczne samopoczucie w ostatnich 30 dniach (*Center for Disease Control and Prevention* 1998), rozmowy z rodzicami na temat wydarzeń dnia codziennego (EMCDDA), subiektywne normy dotyczące używania substancji psychoaktywnych (Ostaszewski i wsp., 2002) oraz narażanie swojego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć (Frączek i Stępień, 1991).

rodziców. W stosunku do pierwszego badania spadła liczba odmów uczniów – z 22 osób do 1 osoby w klasie drugiej. W drugim pomiarze wzięła udział jedna ze szkół, która wcześniej nie wyraziła zgody na badanie. Łącznie z młodzieżą z ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych ankietę wypełniło w pierwszym pomiarze 3165 uczniów, a w drugim – 3178, co w obu przypadkach stanowiło ok. 82% docelowej próby. Poza odmowami szkół i rodziców największym źródłem „wykruszania się” uczestników były nieobecności uczniów w szkole w dniu badania (ok. 10%). Do analiz zakwalifikowano w pierwszym etapie 3103, a w drugim 3083 ankiety. Łącznie w obu pomiarach 157 ankiet uznano za niewiarygodne ze względu na żarty, duże braki danych, niespójności w odpowiedziach lub inne dane wskazujące na niepoważne traktowanie ankiety przez uczniów (tabela 1).

Tabela 1. Źródła wykruszania się próby w pierwszym i drugim etapie badań

	I etap (klasy pierwsze)	II etap (klasy drugie)
Wylosowana próba	ok. 3900	ok. 3800
Odmowy uczniów	22	1
Odmowy rodziców	203 (w tym 3 całe klasy z 3 szkół)	188 (w tym 3 całe klasy z 3 szkół)
Odmowy dyrekcji	4 szkoły (191 uczniów)	3 szkoły (180 uczniów)
Uczniowie nieobecni w dniu badania oraz podczas badań uzupełniających	301	331
Wypełnione ankiety	3156	3178
Ankiety wykluczone z obliczeń jako niewiarygodne	62	95
Ankiety zakwalifikowane do obliczeń	3103	3087
Procent wykonania próby	~ 82%	~82%
Procent wykonania próby po odjęciu wszystkich odmów	~ 91%	~91,5%

Przedmiot badania (zmiennie i wskaźniki)

Zachowania problemowe. Ankieta zawierała cztery grupy pytań do pomiaru zachowań problemowych:

- *zachowania agresywne i przemoc* były mierzone za pomocą sześciu pytań dotyczących częstości różnych zachowań agresywnych podejmowanych przez uczniów w ostatnim roku przed badaniem. Na podstawie tych pytań utworzono jedną dodatkową zmienną: częsty udział w agresji/przemocy w ostatnim roku. Dodatkowo za pomocą jednego pytania zbierano także informacje o byciu ofiarą przemocy fizycznej lub psychicznej na terenie szkoły (tabela 2).
- *wykroczenia* były mierzone za pomocą dziesięciu pytań dotyczących częstości różnych zachowań niezgodnych z prawem podejmowanych przez uczniów w ostatnim roku przed badaniem. Na podstawie tych pytań utworzono jedną dodatkową zmienną: częsty udział w wykroczeniach w ostatnim roku (tabela 3).
- *używanie substancji psychoaktywnych* było mierzone za pomocą dwóch pytań o częstość palenia papierosów (w całym życiu i w ostatnich 30 dniach), dwóch pytań o częstość picia alkoholu (w ostatnim

roku, w ostatnich 30 dniach), jednego pytania o częstość upijania się (w ostatnim roku) oraz jednego pytania o używanie marihuany i innych narkotyków (w całym życiu) (tabela 4).

- *problemy szkolne* były mierzone za pomocą czterech pytań: o opuszczanie pojedynczych lekcji w ciągu ostatnich czterech tygodni, o opuszczanie całych dni (wagarowanie) w ciągu ostatnich czterech tygodni, o ocenę z zachowania w ostatnim semestrze, o powtarzanie klasy kiedykolwiek w karierze szkolnej (tabela 5).

Tabela 2. Rodzaje zachowań agresywnych i przemoc

	Przyjęte wskaźniki
1. Ublżanie nauczycielom/opiekunom	przynajmniej raz w ostatnim roku
2. Bójki z kolegami/koleżankami w szkole	
3. Bójki grupowe z innymi grupami młodzieży	
4. Celowe uderzenie lub uszkodzenie kogoś	
5. Użycie niebezpiecznych narzędzi (np. noża) w celu wymuszenia	
6. Noszenie niebezpiecznych narzędzi np. nóż, kastet, itp.	
Częsta agresja/przemoc	przynajmniej trzy lub więcej razy w ostatnim roku choć jedno z sześciu zachowań
Doświadczanie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu	około raz na miesiąc lub częściej od początku roku szkolnego

Tabela 3. Rodzaje wykroczeń

	Przyjęte wskaźniki
1. Kradzież rzeczy o wartości poniżej 50 zł	przynajmniej raz w ostatnim roku
2. Kradzież rzeczy o wartości powyżej 50 zł	
3. Wynoszenie rzeczy ze sklepu bez płacenia	
4. Korzystanie z czyjegoś samochodu bez zgody właściciela	
5. Wymontowanie czegoś z cudzego samochodu (np. lusterka, radia) bez zgody właściciela	
6. Wchodzenie bez pytania do czyjegoś domu, budynku lub posesji	
7. Celowe podpalenie czyjejś własności	
8. Celowe zniszczenie lub połamanie czegoś w szkole (np. ławki)	
9. Sprzedawanie marihuany lub innych narkotyków	
10. Kłopoty z policją, bo „zrobiłeś coś złego”	
Częste wykroczenia	przynajmniej trzy lub więcej razy w ostatnim roku choć jedno z dziesięciu wykroczeń

Tabela 4. Używanie substancji psychoaktywnych

	Przyjęte wskaźniki
1. Palenie papierosów kiedykolwiek w życiu	przynajmniej 1-3 razy w życiu
2. Bieżące palenie papierosów	przynajmniej 1 papieros dziennie w ciągu ostatnich 30 dni
3. Picie alkoholu w ostatnim roku	przynajmniej 1-2 razy w ostatnim roku
4. Bieżące picie alkoholu	przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 30 dniach
5. Upijanie się	przynajmniej 1-2 razy w ostatnim roku
6. Używanie marihuany/haszyszu lub innych narkotyków	przynajmniej 1-2 razy życia

Tabela 5. Rodzaje problemów szkolnych

	Przyjęte wskaźniki
1. Celowe opuszczanie pojedynczych lekcji	przynajmniej 1-2 razy w ciągu ostatnich 4 tygodni
2. Opuszczanie całych dni w szkole (wagary)	przynajmniej 1 dzień w ciągu ostatnich 4 tygodni
3. Negatywna ocena z zachowania	nieodpowiednia lub naganna ocena na koniec ostatniego semestru
4. Powtarzanie klasy	kiedykolwiek w życiu

Czynniki chroniące i czynniki ryzyka. Po stronie uwarunkowań zachowań problemowych młodzieży skoncentrowano się na kilku kategoriach psychospołecznych czynników chroniących i czynników ryzyka:

- 1) wpływy środowiska rówieśniczego (tabela 6),
- 2) wpływy środowiska rodzinnego (rodziców i starszego rodzeństwa) (tabela 7),
- 3) wpływy środowiska szkolnego i miejsca zamieszkania (tabela 8),
- 4) udział w życiu religijnym i dodatkowych znaczących zajęciach/zainteresowaniach (tabela 9),
- 5) posiadanie mentora (tabela 10),
- 6) indywidualne czynniki chroniące i czynniki ryzyka (cechy, przekonania) (tabela 11),
- 7) stan psychiczny (tabela 12).

Wyróżnione grupy czynników są zgodne z ekologicznym modelem środowiska rozwoju człowieka U. Bronfenbrenera (1986). Model ten akcentuje wzajemny związek między rozwojem człowieka a cechami jego otoczenia społecznego (Brzezińska, 2000).

Tabela 6. Wpływy środowiska rówieśniczego. Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków	
– <i>Twoi przyjaciele myślą, że byłoby fajnie czy niefajnie gdybyś palił skręty, marihuanę bądź brał inne narkotyki? (5-punktowa skala odp. od „bardzo fajnie” do „niefajnie”)</i>	odpowiedzi: „niezbyt fajne” lub „niefajne” określają negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków
Wsparcie przyjaciół	
– <i>Mogę liczyć na wsparcie emocjonalne moich przyjaciół (np. pomoc, pocieszenie, poradzenie)? (5-punktowa skala odp. od „nieprawdziwe” do „całkowicie prawdziwe”)</i>	odpowiedzi: „w dużym stopniu prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”
Czynniki ryzyka	
Przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używało się narkotyków	
– <i>Czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło się, że byłeś w towarzystwie młodzieżowym, w którym używało się narkotyków? (5-punktowa skala odp. od „nie zdarzyło się” do „więcej niż kilkanaście razy”)</i>	odpowiedzi: przynajmniej raz lub dwa razy w ciągu ostatniego roku
Picie alkoholu (piwa lub wina) przez bliskich kolegów/koleżanki	
– <i>Ilu Twoich bliskich kolegów/koleżanek pije piwo lub wino przynajmniej raz w miesiącu? (5-punktowa skala odp. od „żaden” do „wszyscy”)</i>	odpowiedzi: „wielu”, „większość” lub „wszyscy”

Tabela 7. Wpływy środowiska rodzinnego (rodziców i starszego rodzeństwa). Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego	
– <i>Jak często w ciągu zwykłego tygodnia wspólnie z mamą lub tatą rozmawiacie o wydarzeniach dnia codziennego? (4-punktowa skala odp. od „nigdy” do „prawie codziennie”)</i>	odpowiedzi: przynajmniej 1-2 razy w tygodniu lub częściej
Monitorowanie przez rodziców czasu spędzanego przez nastoletnie dziecko wieczorem poza domem	
– <i>Gdy wychodzę wieczorem moi rodzice wiedzą, gdzie jestem? (5-punktowa skala odp. od „nigdy” do „zawsze”)</i>	odpowiedzi: „przeważnie” lub „zawsze”
Wsparcie emocjonalne mamy	
– <i>Mogę liczyć na wsparcie emocjonalne mojej mamy? (5-punktowa skala odp. od „nieprawdziwe/falszywe” do „całkowicie prawdziwe”)</i>	odpowiedzi: „w dużym stopniu prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”
Dobry kontakt z tatą	
– <i>Mojemu tacie sprawia przyjemność słuchanie tego, co mam do powiedzenia? (5-punktowa skala odp. od „nieprawdziwe/falszywe” do „całkowicie prawdziwe”)</i>	odpowiedzi: „w dużym stopniu prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”

Tabela 7. cd.

Czas spędzany z mamą	
– W przeciętnym tygodniu jak wiele czasu spędzasz wspólnie ze swoją mamą (lub osobą, którą traktujesz jako mamę), robiąc coś z nią razem (np. pomagając w pracach domowych, rozmawiając, wspólnie oglądając TV)? (6-punktowa skala odp. od „wcale” do „bardzo dużo czasu”)	odpowiedzi: „średnio”, „dużo czasu” lub „bardzo dużo czasu”
Czas spędzany z tatą	
– W przeciętnym tygodniu jak wiele czasu spędzasz wspólnie ze swoim tatą (lub osobą, którą traktujesz jako tatę), robiąc coś z nim razem (np. pomagając w pracach domowych, rozmawiając, wspólnie oglądając TV)? (6-punktowa skala odp. od „wcale” do „bardzo dużo czasu”)	odpowiedzi: „średnio”, „dużo czasu” lub „bardzo dużo czasu”
Dobry kontakt ze starszym rodzeństwem	
– Jak często Ty i Twój starszy brat (starsza siostra) robicie coś wspólnie dla przyjemności? (5-punktowa skala odp. od „prawie nigdy” do „prawie codziennie”)	odpowiedzi: przynajmniej raz w tygodniu lub częściej
Czynniki ryzyka	
Upijanie się przez starsze rodzeństwo	
– Czy twój starszy brat lub starsza siostra upija się? (5-punktowa skala odp. od „nigdy” do „bardzo często”)	odpowiedzi: „czasami”, „często” lub „bardzo często”
Konflikty wśród domowników	
– Jak często członkowie Twojej rodziny tracą panowanie nad sobą? (4-punktowa skala odp. od „nie zdarza się” do „często”)	odpowiedzi: „czasami” lub „często”
Przemoc fizyczna wśród domowników	
– Jak często ktoś w złości uderzy kogoś innego w rodzinie (nie włączając takich zdarzeń między Tobą a rodzeństwem)? (4-punktowa skala odp. od „nie zdarza się” do „często”)	odpowiedzi: „rzadko”, „czasami” lub „często”
Konflikty związane z piciem alkoholu przez rodziców	
– Czy w Twoim domu zdarzają się konflikty związane z piciem alkoholu przez któregoś z rodziców? (3-punktowa skala odp. od „nie zdarzają się” do „często”)	odpowiedzi: „czasami” lub „często”
Rodzina niepełna lub zrekonstruowana	
– Z kim głównie mieszkasz? (5 kategorii odpowiedzi)	odpowiedzi: „tylko z matką”, „tylko z ojcem”, „z jednym z rodziców oraz z macochą/ojczymem” lub „z kimś innym”

Tabela 8. Wpływy środowiska szkolnego i środowiska zamieszkania. Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Pozytywny stosunek do nauczycieli	
– <i>Lubię nauczycieli, którzy uczą mnie w tym roku? (4-punktowa skala odp. od „całkowicie nieprawdziwe” do „całkowicie prawdziwe”)</i>	odpowiedzi: „raczej prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”
Pozytywny stosunek do szkoły	
– <i>Lubię szkołę? (4-punktowa skala odp. od „całkowicie nieprawdziwe” do „całkowicie prawdziwe”)</i>	odpowiedzi: „raczej prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”
Kontrola sąsiadów lub innych dorosłych osób z miejsca zamieszkania	
– <i>Gdybym robił coś złego i zauważyłby to sąsiad lub inny dorosły z mojego sąsiedztwa, prawdopodobnie powiedziałby o tym moim rodzicom? (5-punktowa skala odp. od „zdecydowanie NIE” do „zdecydowanie TAK”)</i>	odpowiedź: „zdecydowanie tak”
Czynniki ryzyka	
Doświadczanie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu	
– <i>Od początku roku szkolnego, jak często osobiście doświadczałeś przemocy (czyli byłeś ofiarą przemocy) na terenie swojej szkoły lub w pobliżu szkoły? (4-punktowa skala odp. od „nigdy” do „codziennie lub prawie codziennie”)</i>	odpowiedzi: „przynajmniej raz na miesiąc”, „około raz na tydzień” lub „codziennie lub prawie codziennie”
Upijanie się przez znajomych dorosłych z miejsca zamieszkania	
– <i>Ile znasz dorosłych osób – nie wliczając Twoich rodziców lub innych dorosłych, z którymi mieszkasz – którzy upijają się przynajmniej raz w tygodniu? (5-punktowa skala odp. od „żadnego” do „wszyscy”)</i>	odpowiedzi: „wielu”, „większość” lub „wszyscy”
Częste spędzanie czasu poza domem	
– <i>Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na spędzanie czasu poza domem (na podwórku, osiedlu, na mieście)? (5-punktowa skala odp. od „0 godzin” do „5 lub więcej godzin”)</i>	przynajmniej 3-4 godziny dziennie

Tabela 9. Udział w życiu religijnym i dodatkowych znaczących zajęciach/zainteresowaniach.

Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Udział w praktykach i uroczystościach religijnych	
– Jak często chodzisz na msze, nabożeństwa lub inne uroczystości religijne? (7-punktowa skala odp. od „wcale” do „częściej niż raz w tygodniu”)	odpowiedzi: przynajmniej kilka razy w roku lub częściej
Stosunek do wiary (religii)	
– Na ile w Twoim życiu ważna jest wiara (religia)? (4-punktowa skala odp. od „nie jest ważna” do „bardzo ważna”)	odpowiedzi: „dość ważna” lub „bardzo ważna”
Dodatkowe zajęcia i konstruktywne zainteresowania	
– Pytanie z pierwszego pomiaru: Czym zajmujesz się po lekcjach? (nauka języka obcego, spotkania grup kościelnych, korepetycje, gra na instrumencie, czytanie dla przyjemności, kolekcjonowanie czegoś, przynajmniej raz w tygodniu zajęcia pozalekcyjne w szkole) (odp. „tak” lub „nie”)	odpowiedzi: przynajmniej trzy dodatkowe zajęcia pozalekcyjne spośród 9 branż pod uwagę
– Pytanie z drugiego pomiaru: Ile przeciętnie godzin w tygodniu (w czasie wolnym) poświęcasz na: czytanie książek dla przyjemności, jeżdżenie na rowerze, dodatkowe zajęcia (np. j. angielski), spotkania grup kościelnych lub zbiórki harcerskie, inne zajęcia (np. wolontariat, gra na instrumentach muzycznych, szkolne kółka zainteresowań, chór)? (5-punktowa skala odp. od „0 godzin” do „8 lub więcej godzin”)	Przynajmniej trzy dodatkowe zajęcia pozalekcyjne spośród 5 branż pod uwagę; w wymiarze 1-3 godz. tygodniowo lub więcej
– Pytanie z drugiego pomiaru: Ile przeciętnie godzin w tygodniu (w czasie wolnym) poświęcasz na: treningi sportowe w klubie lub innym zorganizowanym zespole sportowym (5-punktowa skala odp. od 0 godzin do 8 lub więcej godzin)	odpowiedź: przynajmniej jedna godzina tygodniowo

Tabela 10. Posiadanie mentora. Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Posiadanie mentora, czyli dorosłej osoby (z rodziny lub spoza rodziny), która wspiera w trudnych sytuacjach życiowych	
– Nie wliczając Twoich rodziców, czy jest w Twoim życiu osoba dorosła (z rodziny lub spoza rodziny), która wspiera Cię w różnych sytuacjach życiowych? Chodzi o kogoś, do kogo zwracałeś i zwracasz się o pomoc i radę, gdy tego potrzebujesz? (odp. „tak” lub „nie”)	odpowiedź „tak”
– Pytanie otwarte: Jeśli odpowiedziałeś/łaś „TAK”, proszę wpisz poniżej, kim dla Ciebie jest ta osoba (np. starszym kuzynem)?	Pierwszy wariant czynnik chroniący: dziadkowie, inni członkowie rodziny, osoby dorosłe spoza rodziny, Drugi wariant czynnik niejednoznaczny: koledzy/ przyjaciele

Tabela 11. Indywidualne czynniki chroniące i czynniki ryzyka. Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Przekonanie, że nauka pomaga w osiągnięciu celów życiowych	
– Nauka w szkole pomoże mi osiągnąć moje cele życiowe? (5-punktowa skala odp. od „nieprawdziwe” do „całkowicie prawdziwe”)	odpowiedzi: „w dużym stopniu prawdziwe” lub „całkowicie prawdziwe”
Odrabianie lekcji	
– Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na odrabianie lekcji? (5-punktowa skala odp. od „0 godzin” do „5 lub więcej godzin”)	odpowiedzi: przynajmniej 1-2 godziny dziennie
Subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu	
– Czy Twoim zdaniem wolno Ci pić napoje alkoholowe (np. piwo)? (5-punktowa skala odp. od „zdecydowanie mogą to robić” do „zdecydowanie nie wolno mi tego robić”)	odpowiedź: „zdecydowanie nie wolno mi tego robić”
Czynniki ryzyka	
Przekonania akceptujące przemoc	
– Bicie się jest w porządku? (4-punktowa skala odp. od „zdecydowanie nie zgadzam się” do „zdecydowanie zgadzam się”)	odpowiedzi: „raczej się zgadzam” lub „zdecydowanie się zgadzam”
Narażanie swojego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć	
– Jak często narażałeś swoje bezpieczeństwo będąc wieczorem poza domem, bo Cię to podniecało? (5-punktowa skala odp. od „nigdy” do „bardzo często”)	przynajmniej jeden lub dwa razy w ciągu ostatnich 6 miesięcy
Częste granie w gry komputerowe	
– Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na gry komputerowe? (5-punktowa skala odp. od „0 godzin” do „5 lub więcej godzin”)	przynajmniej 3 godziny dziennie
Wczesny wiek inicjacji papierosowej	
– Kiedy (jeśli w ogóle) zdarzyło Ci się wypalić pierwszego w życiu papierosa? (6-punktowa skala odp. od „nigdy” do „w wieku 14/15 lat”)	odpowiedzi w pierwszych klasach: 10 lat lub wcześniej odpowiedzi w drugich klasach: 11 lat lub wcześniej
Wczesny wiek inicjacji alkoholowej	
– Kiedy (jeśli w ogóle) zdarzyło Ci się po raz pierwszy wypić napój alkoholowy (więcej niż kilka łyków jakiegoś alkoholu)? (6-punktowa skala odp. od „nigdy” do „w wieku 14/15 lat”)	odpowiedzi w pierwszych klasach: 10 lat lub wcześniej odpowiedzi w drugich klasach: 11 lat lub wcześniej

Tabela 12. Stan psychiczny. Przyjęte wskaźniki

Pytania	Wskaźniki
Czynniki chroniące	
Dobre samopoczucie	
Pytanie z pierwszego pomiaru – <i>Poniżej jest zamieszczony zestaw kilku par przeciwnych sobie stwierdzeń. Zaznacz na skali od 1 do 5, które ze zdań w każdej parze jest w Twoim przypadku prawdziwe lub czy znajdujesz się gdzieś pomiędzy: „Jestem szczęśliwy – Jestem nieszczęśliwy” (5-punktowa skala odp. od „jestem nieszczęśliwy” do „jestem szczęśliwy”)</i>	odpowiedzi oznaczające „jestem szczęśliwy” lub „jestem prawie szczęśliwy”
Czynniki ryzyka	
Doświadczanie problemów psychicznych, tj. złego samopoczucia, przygnębienia, zestresowania, problemów emocjonalnych	
– <i>Ile dni w ciągu ostatniego miesiąca czuleś się przygnębiony, zestresowany i miałeś problemy emocjonalne, czyli Twoje zdrowie psychiczne nie było dobre? (odp. od 0 do 31 dni)</i>	odpowiedzi: 14 dni lub więcej

Wyniki

1. Charakterystyka uczestników badań

Tabela 13. przedstawia charakterystykę socjodemograficzną uczestników badań w podziale na gimnazja publiczne i niepubliczne. W losowo dobranej grupie gimnazjalistów (bez uczniów z ośrodków wychowawczych⁷) rozkład ze względu na płeć był mniej więcej równy – 51% dziewcząt i 49% chłopców. Średnia wieku uczestników w pierwszej klasie wynosiła 13,5 lat, a drugiej 14,5. W zdecydowanej większości uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych (78–79%) mieszkali z obojgiem rodziców. Większość uczniów (78%) miała rodzeństwo, przy czym ok. 9% uczniów wychowywało się w rodzinach wielodzietnych (czworo dzieci lub więcej). „Tylko z matką” mieszkano ok. 14% uczniów w pierwszych i drugich klasach, a „tylko z ojcem” ok. 1%. Ponad połowa uczniów gimnazjów publicznych i niepublicznych miała rodziców z wyższym wykształceniem. Rodzice z wyższym wykształceniem, zarówno ojcowie jak i matki, zdecydowanie przeważali wśród uczniów gimnazjów niepublicznych. Informacje pochodzące od drugoklasistów skorygowały o kilka punktów procentowych dane dotyczące wykształcenia ojców⁸. Zdecydowana większość rodziców pracowała zawodowo (ok. 85% matek i 90% ojców). Lepszą niż przeciętna sytuację finansową rodziny deklarowała ponad połowa uczniów gimnazjów publicznych i ok. 80% uczniów gimnazjów niepublicznych. Interesujące, że uczniowie klas drugich częściej lepiej oceniali sytuację finansową swojej rodziny, niż kiedy byli w klasach pierwszych.

Tabela 13. Socjodemograficzna charakterystyka uczestników pierwszego i drugiego etapu badań – odsetki (%)

	Gimnazja publiczne I klasy	Gimnazja publiczne II klasy	Gimnazja niepubliczne I klasy	Gimnazja niepubliczne II klasy	Publiczne i niepub. razem I klasy	Publiczne i niepub. razem II klasy
Liczba uczniów	N=2761	N=2719	N=268	N=273	N=3029	N=2992
Chłopcy	49	49	47	48	49	49
Wiek	13,5	14,5	13,5	14,5	13,5	14,5
Mieszka z obojgiem rodziców	79	78	83	80	79,5	78
Mieszka tylko z matką	14	14	10	14	14	14
Ma rodzeństwo	78	78	75	79	78	78
Rodziny wielodzietne (ma 3 lub więcej rodzeństwa)	9,5	9	7	9	9	9
Wyższe wykształcenie matki *	55	55,5	87	84	58	58
Wyższe wykształcenie ojca *	53	50	87	85	57	53,5**
Matka pracuje zawodowo	84	85	83	81	84	85
Ojciec pracuje zawodowo	89	89	97	96	89,5	90
Lepsza niż przeciętna sytuacja finansowa rodziny *	54	58**	80	81	56	60**

* Znacząco większe odsetki rodziców (matek i ojców) z wyższym wykształceniem odnotowano w gimnazjach niepublicznych niż w gimnazjach publicznych ($p < 0,001$), a także znacząco większe odsetki uczniów z gimnazjów niepublicznych oceniają sytuację finansową swojej rodziny jako lepszą niż przeciętna ($p < 0,001$)

⁷ Charakterystyka celowo dobranej grupy wychowanków z warszawskich ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych jest przedstawiona w tabeli 15, rozdziale 3.3, str. 34.

⁸ Informacje dotyczące wykształcenia rodziców są pełniejsze w drugich klasach gimnazjalnych. W pierwszych klasach ok. 23% uczniów nie potrafiło podać wykształcenia swoich matek i 27% – swoich ojców. W drugich klasach liczba braków odpowiedzi na to pytanie zmniejszyła się w obu przypadkach o ok. 7% ($p < 0,001$).

2. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych/ryzykownych pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki w gimnazjum

2.1. Zachowania agresywne i przemoc

Porównując wyniki pierwszo- i drugoklasistów, statystycznie znaczące zmiany (zmniejszenie lub wzrost) zaobserwowano w następujących zachowaniach związanych z agresją:

- bójki z kolegami/koleżankami w szkole,
- agresja werbalna wobec nauczycieli (ubliżanie nauczycielom),
- noszenie niebezpiecznych narzędzi (np. nóż, kastet, itp.),
- doświadczanie przemocy fizycznej i psychicznej w szkole.

Bójki z kolegami/koleżankami w szkole. W całej badanej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych razem) odsetki uczniów uczestniczących przynajmniej raz w ostatnim roku w bójkach z kolegami/koleżankami zmniejszyły się pomiędzy pierwszą i drugą klasą z ok. 33% do ok. 28%, $p < 0,001$ ⁹. Zmniejszenie się – pomiędzy pierwszą i drugą klasą – częstości bójek obserwowane było zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych (ryc. 1 i 2)¹⁰, a także wśród chłopców (z 52% do 44%) i dziewcząt (z 16% do 11,5%) (ryc. 9 i 10). Bójki z kolegami/koleżankami w szkole były najczęściej występującymi zachowaniami agresywnymi wśród gimnazjalistów z klas pierwszych i drugich. To zachowanie (przynajmniej raz w ostatnim roku) dotyczyło ok. 30% gimnazjalistów. Mniej więcej co trzecia osoba mająca na swym koncie bójki indywidualne przyznaje się również do udziału w bójkach grupowych z innymi grupami młodzieży.

Agresja werbalna wobec nauczycieli. W przeciwieństwie do bójek z kolegami, w drugiej klasie zwiększyła się agresja werbalna wobec nauczycieli (ubliżanie nauczycielom). Dotyczyło to przede wszystkim największej grupy uczestników badań, czyli uczniów gimnazjów publicznych, gdzie odsetki uczniów podejmujących to zachowanie zwiększyły się z ok. 20% w pierwszej klasie do ok. 26% w drugiej klasie. W gimnazjach niepublicznych częstość agresji werbalnej wobec nauczycieli pozostała na tym samym poziomie – ok. 20% (ryc. 1 i 2). Wzrost agresji werbalnej wobec nauczycieli odnotowano wśród chłopców (z 22% do 29%) i wśród dziewcząt (z 19% do 22%) (ryc. 9 i 10).

Noszenie niebezpiecznych narzędzi. W drugim roku nauki w gimnazjum zwiększyła się również grupa uczniów noszących przy sobie niebezpieczne narzędzia. Odsetki takich uczniów zwiększyły się z ok. 10% w pierwszej klasie do ok. 13% w drugiej (ryc. 1 i 2). Wzrost takich zachowań odnotowano zarówno w gimnazjach publicznych i niepublicznych oraz wśród dziewcząt (4% do 6%) i chłopców (z 16% do 19%) (ryc. 9 i 10).

Doświadczanie przemocy fizycznej i psychicznej w szkole. W całej badanej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie) z 37% w pierwszej klasie do 35% ($p < 0,05$) w drugiej klasie zmniejszyły się odsetki uczniów doświadczających przemocy fizycznej bądź psychicznej na terenie swojej szkoły bądź w jej pobliżu. Mniejsze (choć nie zawsze znaczące statystycznie) odsetki „ofiar” przemocy rówieśniczej odnotowano w drugich klasach zarówno wśród dziewcząt, jak i chłopców (ryc. 9 i 10) oraz w gimnazjach publicznych i niepublicznych (ryc. 1 i 2).

W rozpowszechnieniu pozostałych zachowań związanych z przemocą (z wyjątkiem używania przemocy w celu wymuszenia czegoś od drugiej osoby, które wzrosło u chłopców oraz w gimnazjach niepublicznych) nie odnotowano istotnych zmian pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w gimnazjum.

⁹ Dotyczy różnic pomiędzy pierwszymi i drugimi klasami w całej grupie uczestników badań, czyli uczniów gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie.

¹⁰ Istotne różnice statystyczne zostały zaznaczone jedną, dwiema lub trzema gwiazdkami na rycinach.

Dotyczyło to takich zachowań jak: udział w bójkach grupowych z inną grupą młodzieży, celowe uderzenie bądź uszkodzenie kogoś (na tyle poważne, że wymagało pomocy medycznej) (ryc. 1 i 2).

2.2. Wykroczenia. Porównanie rozpowszechnienia wykroczeń wśród gimnazjalistów w pierwszym i drugim roku nauki wskazuje na niewielki wzrost tych zachowań. Znaczący statystycznie wzrost odnotowano w przypadku trzech wykroczeń:

- celowego niszczenia czegoś w szkole (np. ławki),
- kłopotów z policją z powodu „zrobienia czegoś złego”,
- wizyt na czyjejs posesji bez zgody właściciela

oraz

- w przypadku ogólnego wskaźnika „częste wykroczenia”.

Celowe niszczenie czegoś w szkole. Najczęstszym wykroczeniem, popełnianym zarówno przez pierwszoklasistów, jak i drugoklasistów, było celowe zniszczenie lub połamanie czegoś w szkole (np. ławki) (ryc. 3 i 4). W całej grupie badanych (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie), odsetek uczniów popełniających to wykroczenie przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku wzrósł z 13% w pierwszej klasie do 15% w drugiej, $p < 0,01^{11}$. Tendencję do zwiększania się liczby takich zachowań odnotowano zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych (ryc. 3 i 4). Na zwiększenie się tego typu zachowań zapracowali przede wszystkim chłopcy (16% → 20%), wśród dziewcząt nie odnotowano zmian – 11% dziewcząt w pierwszej i drugiej klasie przynajmniej raz w ostatnim roku popełniło to wykroczenie (ryc. 11 i 12).

Kłopoty z policją. Dosyć częste wśród uczniów klas pierwszych i drugich gimnazjum były kłopoty z policją. W całej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie), odsetek uczniów, którzy przynajmniej raz w ostatnim roku mieli kłopoty z policją, bo zrobili coś złego, zwiększył się z 11% w pierwszej klasie do 14% w drugiej, $p < 0,001$. Tendencję do wzrostu tego typu zdarzeń odnotowano zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych (ryc. 3 i 4) oraz wśród dziewcząt (6% → 8%) i wśród chłopców (16% → 20%) (ryc. 11 i 12).

Wizyta na czyjejs posesji. Do dość częstych wykroczeń gimnazjalistów należy również wchodzenie na czyjąs posesję bez zgody właściciela. W całej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie) odsetek uczniów, którzy przynajmniej raz w ostatnim roku popełnili to wykroczenie, zwiększył się z 11% w pierwszej klasie do 12,5% w drugiej, $p < 0,05$. Tendencję do wzrostu tego typu wykroczeń odnotowano zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych (ryc. 3 i 4), a także u dziewcząt (8% → 9%) i chłopców (14% → 16%) (ryc. 11 i 12).

Częste wykroczenia. Niewielkie, ale jednokierunkowe zmiany w rozpowszechnieniu kilku wykroczeń przełożyły się prawdopodobnie na wzrost ogólnego wskaźnika „częste wykroczenia”. W całej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie), odsetek uczniów, którzy co najmniej trzy razy w ostatnim roku popełnili jedno (lub więcej) wykroczenie, zwiększył się z 7% w pierwszej klasie do 10% w drugiej, $p < 0,001$. Wzrost wskaźnika częstych wykroczeń odnotowano zarówno w gimnazjach publicznych, jak i niepublicznych, przy czym wyraźniejszy (dwukrotny) wzrost odnotowano w gimnazjach niepublicznych (ryc. 3 i 4). Na wzrost wskaźnika „częste wykroczenia” „zapracowali” przede wszystkim chłopcy, u których pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki ten wskaźnik wzrósł z 11% do 15% (ryc. 11). Wśród dziewcząt

¹¹ Dotyczy różnic pomiędzy pierwszymi i drugimi klasami w całej grupie uczestników badań, czyli uczniów gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie.

nie odnotowano zmian – 6% dziewcząt w pierwszej i drugiej klasie przynajmniej trzy razy w ostatnim roku popełniło jakieś wykroczenie (ryc. 12).

Wskaźniki rozpowszechnienia w drugich klasach pozostałych wykroczeń (wynoszenia czegoś ze sklepu, kradzieży rzeczy, podpalenia, sprzedaży narkotyków, korzystania z cudzego samochodu oraz wymontowania części z samochodu bez zgody właściciela) utrzymywały się mniej więcej tym samym poziomie jak w pierwszej klasie (ryc. 3 i 4).

2.3. Substancje psychoaktywne. Pomiędzy pierwszym a drugim rokiem nauki w gimnazjum nastąpił istotny wzrost wszystkich analizowanych wskaźników rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych:

- picia alkoholu w ostatnim roku,
- picia alkoholu w ostatnich 30 dniach,
- upijania się w ciągu ostatniego roku,
- palenia papierosów kiedykolwiek w życiu,
- palenia papierosów w ostatnich 30 dniach,
- używania narkotyków kiedykolwiek w życiu.

Picie alkoholu i upijanie się. Najczęściej używaną substancją psychoaktywną przez pierwszo- i drugoklasistów był alkohol. Trzy analizowane wskaźniki picia alkoholu jednoznacznie wskazują, że pomiędzy pierwszą a drugą klasą grupa gimnazjalistów mających doświadczenia w piciu alkoholu i upijaniu się zwiększyła się o około kilkanaście procent. Na przykład w całej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie) odsetki często pijących gimnazjalistów (picie w ostatnich 30 dniach) zwiększyły się z ok. 20% w pierwszej klasie do ok. 35% w drugiej klasie. Wzrost wskaźników picia alkoholu dotyczył w podobnym stopniu uczniów gimnazjów publicznych i niepublicznych (ryc. 5 i 6) oraz chłopców i dziewcząt (ryc. 13 i 14). Największy wzrost odnotowano w upijaniu się. Odsetki uczniów, którzy upili się w ostatnim roku, podwoiły się w gimnazjach publicznych (z 12% do 24%) oraz zwiększyły się 3-4-krotnie w gimnazjach niepublicznych (z 6% do 22%) (ryc. 5 i 6).

Palenie papierosów. Podobnie jak w przypadku picia alkoholu, w badanym okresie wyraźnie wrosły wskaźniki palenia papierosów. W całej grupie (uczniowie gimnazjów publicznych i niepublicznych łącznie) liczba „eksperymentatorów”, czyli tych, którzy próbowali palenia w swoim życiu wzrosła z ok. 30% do ok. 43%, natomiast liczba palących regularnie gimnazjalistów zwiększyła się z ok. 9% do ok. 17% (wskaźnik: palenie w ostatnich 30 dniach). W drugich klasach odsetek uczniów gimnazjów publicznych palących w ostatnich 30 dniach zwiększył się dwukrotnie – z 9% do 18%, a wśród uczniów z gimnazjów niepublicznych prawie trzykrotnie (z 3,5% do 12%) (ryc. 5 i 6). Zmiany o podobnej dynamice w bardzo podobnym stopniu dotyczyły dziewcząt (z 8,5% do 16%) i chłopców (z 9% do 19%) (ryc. 14 i 13).

Używanie narkotyków. Choć liczba gimnazjalistów, którzy próbowali narkotyków, jest stosunkowo niewielka, to na uwagę zasługuje dynamika zmian pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w gimnazjum. W pierwszej klasie do używania narkotyków (przynajmniej jeden kontakt z narkotykiem w życiu) przyznawało się 5% uczniów z gimnazjów publicznych i 2% z gimnazjów niepublicznych. W drugiej klasie odsetek uczniów gimnazjów publicznych używających narkotyków zwiększył się dwukrotnie – do 10%, a wśród uczniów z gimnazjów niepublicznych 4-krotnie (do 8%) (ryc. 5 i 6). Zmiany o podobnej dynamice odnotowano zarówno w grupie dziewcząt, jak i chłopców (ryc. 14 i 13).

2.4. Problemy szkolne. Opuszczanie pojedynczych lekcji oraz wagary całodniowe to najczęstsze problemy szkolne gimnazjalistów. Uczniowie drugich klas gimnazjów (publicznych i niepublicznych) znacząco częściej niż w pierwszej klasie:

- opuszczali pojedyncze lekcje w szkole,
- wagarowali,
- mieli nieodpowiednie lub naganne oceny z zachowania.

Opuszczanie pojedynczych lekcji i wagarowanie. Odsetki uczniów z gimnazjów publicznych opuszczających pojedyncze lekcje (w ostatnich 4 tygodniach) wzrosły prawie dwukrotnie z ok. 20% do 37%. W bardzo podobny sposób wzrosły również odsetki wagarowiczów (opuszczających cały dzień w szkole w ciągu ostatnich 4 tygodni), z ok. 12% do 23%. Wyraźnie większą dynamikę wzrostu tych problemów szkolnych odnotowano wśród uczniów gimnazjów niepublicznych, gdzie prawie trzykrotnie więcej drugoklasistów niż pierwszoklasistów opuszczało pojedyncze lekcje i chodziło na całodniowe wagarowanie (ryc. 7 i 8). Chłopcy częściej opuszczali pojedyncze lekcje niż dziewczęta, u chłopców też zaobserwowano większą dynamikę wzrostu tego zjawiska (z 21% do 41%) niż u dziewcząt (z 18% do 31,5%). Na wagarowanie także częściej chodzili chłopcy – w drugiej klasie wagarowało 25% chłopców i 20% dziewcząt (ryc. 15 i 16).

Nieodpowiednie lub naganne oceny z zachowania. W porównaniu do pierwszego roku nauki w drugich klasach wzrosła również liczba uczniów z gimnazjów publicznych mających w ostatnim semestrze nieodpowiednią bądź naganną ocenę z zachowania (z 3,5% do 8%) (ryc. 7). W gimnazjach niepublicznych oceny nieodpowiednie bądź naganne z zachowania w pierwszej i drugiej klasie należały do rzadkości (taką ocenę miał tylko 1% uczniów – ryc. 8). Chłopcy zdecydowanie częściej niż dziewczęta mieli negatywne oceny z zachowania. Ta różnica utrzymuje się w pierwszym i drugim roku nauki w gimnazjum, w drugiej klasie 10,5% chłopców miało negatywne oceny z zachowania i 4% dziewcząt (ryc. 15 i 16).

2.5. Zmiany w zachowaniach problemowych/ryzykownych a status gimnazjum.

Zmniejszanie się różnic. Choć większość analizowanych zachowań problemowych była bardziej rozpowszechniona wśród uczniów gimnazjów publicznych, to w gimnazjach niepublicznych pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki odnotowano większą dynamikę wzrostu wskaźników używania substancji psychoaktywnych, wagarowania, opuszczania pojedynczych lekcji, niektórych wykroczeń (kradzieże > 50 zł, podpalenie czyjejs własności, korzystanie z cudzego samochodu) oraz wskaźnika „częstych wykroczeń”. Te wyniki sugerują, że uczniowie gimnazjów niepublicznych w drugich klasach zmniejszyli dystans, jaki w zakresie tych zachowań ryzykownych dzielił ich w pierwszych klasach z uczniami gimnazjów publicznych (ryc. 5-6; 7-8).

Zwiększanie się różnic. Warto zwrócić uwagę, że w dwóch innych szczegółowych kwestiach zaobserwowano zwiększanie się różnic pomiędzy uczniami gimnazjów publicznych i niepublicznych. Dotyczyło to przede wszystkim agresji werbalnej wobec nauczycieli oraz negatywnych stopni z zachowania. W gimnazjach publicznych w drugich klasach odnotowano wzrost rozpowszechnienia agresji werbalnej wobec nauczycieli (20,5% → 26%), a w gimnazjach niepublicznych pozostała ona na tym samym poziomie, ok. 20% (ryc. 1 i 2). Podobnie przedstawiała się sytuacja z negatywnymi ocenami z zachowania: w gimnazjach publicznych odsetki uczniów, którzy mieli negatywną ocenę z zachowania na ostatni semestr wzrosły z 3,5% do 8%, a w gimnazjach niepublicznych pozostały na poziomie 1% (ryc. 7 i 8).

2.6. Zmiany w zachowaniach problemowych/ryzykownych a płeć. Choć większość analizowanych zachowań problemowych jest bardziej rozpowszechniona wśród chłopców, to kierunek i dynamika zmian pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w gimnazjum w odniesieniu do trzech grup zachowań problemowych/ryzykownych (agresji, używania substancji psychoaktywnych i problemów szkolnych) były zbliżone u dziewcząt i u chłopców (ryc. 9-16). Tylko w przypadku wykroczeń zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą gimnazjum różnią się ze względu na płeć. U chłopców odnotowano niewielki, kilkuprocentowy wzrost rozpowszechnienia większości wykroczeń (ryc. 11), a u dziewcząt częstość większości wykroczeń w drugiej klasie pozostała na takim samym poziomie jak w klasie pierwszej (ryc. 12). W związku z tym w przypadku większości analizowanych wykroczeń różnice ze względu na płeć wśród drugoklasistów pogłębiły się.

Nadal w drugich klasach, podobnie jak w pierwszych, wyraźnie większa grupa chłopców niż dziewcząt podejmowała zachowania agresywne, popełniała wykroczenia, używała narkotyków i miała problemy szkolne. Na przykład, chłopcy w klasach drugich cztery razy częściej brali udział w bójkach z kolegami w szkole niż dziewczęta (ryc. 9-10), mniej więcej dwukrotnie częściej niszczyli coś w szkole (ryc. 11-12) oraz ponad dwukrotnie częściej mieli negatywne oceny z zachowania (ryc. 15-16).

Najmniejsze różnice ze względu na płeć zaobserwowano w picciu alkoholu i paleniu papierosów. Picie alkoholu w pierwszej klasie gimnazjum było równie rozpowszechnione wśród chłopców i wśród dziewcząt we wszystkich analizowanych wskaźnikach: w picciu alkoholu w ostatnim roku, w ostatnim miesiącu i w upijaniu się ostatnim roku. Bardzo zbliżone odsetki dziewcząt i chłopców odnotowano w przypadku wskaźników palenia papierosów (palenie kiedykolwiek w życiu i palenie w ostatnim miesiącu). W drugiej klasie wskaźniki picia alkoholu oraz palenia rosły mniej więcej w równym stopniu u dziewcząt i u chłopców.

3. Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze (MOW) i Młodzieżowe Ośrodki Socjoterapii (MOS)

3.1. Ogólna charakterystyka. W Polsce działa 68 Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych (MOW) oraz 51 Młodzieżowych Ośrodków Socjoterapii (MOS)¹². Placówki te przeznaczone są dla zróżnicowanych ze względu na stopień problemów grup młodych ludzi w wieku szkolnym. Wyniki badań wskazują¹³, że do młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) młodzież trafia najczęściej, gdy:

- popełnia czyny zabronione (karalne),
- nie realizuje obowiązku szkolnego (wagaruje),
- używa substancji psychoaktywnych,
- prostytuuje się,
- stosuje przemoc wobec rówieśników i najbliższego otoczenia,
- ma inne poważne problemy (próby samobójcze, ucieczki z domu, zaburzenia osobowości, udział w grupie przestępczej, naruszanie zasad ruchu drogowego).

Do młodzieżowych ośrodków wychowawczych częściej trafiają chłopcy. Zwykle ze względu na popełnianie czynów zabronionych (rozboje, wandalizm, kradzieże, pobicia), a także ze względu na nierealizowanie

¹² Mierzejewska G. Raport: Funkcjonowanie systemu kierowania nieletnich do placówek resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych resortu edukacji stan na 20.09.2008. CMPPP, Warszawa 2008.

¹³ Kędziński P, Kulesza J, Raport: Analiza przyczyn umieszczania dzieci i młodzieży w placówkach resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych, Pracownia Resocjalizacji CMPPP, Warszawa 2008.

obowiązku szkolnego. Główną przyczyną kierowania dziewcząt do MOW było nierealizowanie obowiązku szkolnego. Wagary i ogólnie nierealizowanie obowiązku szkolnego jest kryterium kierowania do młodzieżowych ośrodków socjoterapii (MOS)¹⁴, ale w praktyce często ten powód wystarcza, żeby umieścić ucznia w ośrodku wychowawczym.

Młodzieżowe ośrodki socjoterapii przeznaczone są dla uczniów z zaburzeniami emocjonalnymi, mających znaczne trudności w prawidłowym funkcjonowaniu w szkołach masowych i potrzebujących pomocy o charakterze socjoterapeutycznym. Przyjmuje się, że ta grupa młodzieży jest zagrożona niedostosowaniem społecznym lub uzależnieniem i potrzebuje specjalistycznej pomocy psychoedukacyjnej, a także odpowiedniej organizacji nauki i metod wychowawczych.

Sieć MOW-ów i MOS-ów prowadzona przez resort oświaty jest tylko częścią szerszego systemu placówek zajmujących się resocjalizacją i wychowaniem „młodzieży problemowej”. Młodzież, która popełniła czyny zabronione przez prawo i wobec których sąd prowadzi postępowanie, trafia do **schronisk dla nieletnich** (SdN) lub **zakładów poprawczych** (ZP) prowadzonych przez resort sprawiedliwości. Pobyt w schronisku ma na celu wykonanie badań psychologicznych, diagnozę środowiska oraz przyczyn zachowań problemowych. Często pobyt w schronisku jest tymczasowy, gdyż w efekcie młodzież kierowana jest do MOW-ów lub MOS-ów. Do zakładów poprawczych trafiają osoby, wobec których już wcześniej podejmowano działania wychowawcze, tj. umieszczenie w placówce wychowawczej (63% z ZP wcześniej przebywały w MOW), wprowadzenie nadzoru kuratorskiego (39,5%) itp¹⁵. Zakłady poprawcze mają za zadanie resocjalizować nieletnich oraz przygotowywać ich do życia społecznego i zawodowego.

3.2. Wychowankowie MOW-ów i MOS-ów w naszych badaniach

Do badań została włączona około stuosobowa grupa młodzieży gimnazjalnej z ośrodków socjoterapeutycznych (MOS) i młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) z terenu Warszawy. W Warszawie funkcjonują 3 Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze, 6 Młodzieżowych Ośrodków Socjoterapii oraz 3 szkoły dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym.

Wiele wskazuje na to, że skład osobowy grupy wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych znacznie się zmienił pomiędzy pierwszym i drugim badaniem (tabela 14). Wynikało to w części z poszerzenia grupy badanych wychowanków w drugim pomiarze. W drugim roku badań liczba wychowanków zwiększyła się o 21 osób, ze względu na włączenie do badań dwóch klas z ośrodka wychowawczego, który nie brał udziału w pierwszym etapie badań. Zmieniło to proporcję dziewcząt i chłopców pomiędzy pierwszym a drugim pomiarem. Do zmiany składu osobowego i nieco innej charakterystyki socjodemograficznej przyczyniła się również znaczna fluktuacja uczniów tych ośrodków. Zdarza się, że uczniowie z MOW-ów i MOS-ów w trakcie roku szkolnego zmieniają szkołę – wracają do swojego macierzystego gimnazjum, zostają przeniesieni do ośrodka znajdującego się w innym województwie lub zostają przeniesieni do zakładu poprawczego.

¹⁴ Kędziński P, Kulesza J. Raport: Analiza przyczyn umieszczania dzieci i młodzieży w placówkach resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych, Pracownia Resocjalizacji CMPPP, Warszawa 2008.

¹⁵ Gaś Z. Charakterystyka środowiska Zakładów Poprawczych. W: Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, Gaś ZB (red), Lublin 2008; 319-320.

Tabela 14. Liczebność i skład wychowanków MOW-ów i MOS-ów w I i II etapie badań

	Typ placówki			Razem	Płeć	
	Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii (MOS)	Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy	Inna placówka dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym		ch	dz
klasa I	4 klasy N=34	2 klasy N=25	2 klasy N=15	8 klas N=74	85% N=63	15% N=11
klasa II	4 klasy N=41	4 klasy N=35	2 klasy N=19	10 klas N=95	62% N=59	38% N=36

3.3. Charakterystyka socjodemograficzna wychowanków warszawskich MOW-ów i MOS-ów

Uczniowie przebywający w ośrodkach w większości powtarzali kiedyś klasę, w wyniku czego byli przeciętnie starsi o 1,5 do 2 lat od uczniów tzw. „zwykłego” gimnazjum. Tylko ok. jedna trzecia wychowanków mieszkała z obojgiem rodziców. Największa grupa wychowanków mieszkała „tylko z matką” lub „z kimś innym” (prawdopodobnie z kimś innym z rodziny bądź w internacie placówki wychowawczej). Około jedna czwarta wychowanków (w grupie zbadanej w pierwszym pomiarze) i ok. jedna trzecia (w grupie zbadanej w drugim pomiarze) pochodziła z rodzin wielodzietnych. Są to znacznie większe odsetki niż wśród uczniów zwykłych gimnazjów. Prawie połowa rodziców wychowanków nie pracowała zawodowo, co prawdopodobnie miało wpływ na gorszą ocenę sytuacji finansowej rodzin tych wychowanków (tabela 15).

Tabela 15. Charakterystyka socjodemograficzna wychowanków MOW i MOS w pierwszym i drugim etapie badań – odsetki (%)

	MOW-y i MOS-y I klasy	MOW-y i MOSy II klasy
Liczba uczniów	N=74	N=95
Chłopcy	85	62
Wiek	15,4	16,1
Mieszka z obojgiem rodziców	32	33
Mieszka tylko z matką	46	35
Ma rodzeństwo	78	85
Rodziny wielodzietne (ma 3 lub więcej rodzeństwa)	26	35
Wyższe wykształcenie matki	17	11,5
Wyższe wykształcenie ojca	14	20
Matka pracuje zawodowo	54	61
Ojciec pracuje zawodowo	51	55
Lepsza niż przeciętna sytuacja finansowa rodziny	35	31,5

3.4. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w ośrodku wychowawczym/socjoterapeutycznym¹⁶

Zachowania agresywne i przemoc. Porównując wyniki wychowanków ośrodków z klas pierwszych i drugich, znaczące zmniejszenie występowania zaobserwowano w następujących zachowaniach związanych z agresją:

Celowe uderzenie lub wyrządzenie dotkliwej krzywdy innej osobie. Wychowankom MOW-ów i MOS-ów, uczęszczającym do drugiej klasy znacząco rzadziej niż w pierwszych klasach zdarzało się celowo uderzyć bądź wyrządzić komuś krzywdę. Zachowanie to dotyczyło ponad 60% pierwszoklasistów i 40% drugoklasistów (ryc. 17).

Noszenie niebezpiecznych narzędzi. Uczniowie klas drugich ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych znacząco rzadziej nosili przy sobie niebezpieczne narzędzia. W pierwszej klasie nosiła przy sobie nóż, kastet lub inne niebezpieczne narzędzia prawie połowa badanych, a w drugiej klasie niecałe 30%.

W pozostałych zachowaniach agresywnych nie odnotowano istotnych statystycznie zmian pomiędzy pierwszym i drugim rokiem pobytu w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i socjoterapeutycznych. Bójki z kolegami/koleżankami w szkole w pierwszej i w drugiej klasie zajmowały najwyższe miejsce w „rankingu” zachowań agresywnych popełnianych przez wychowanków (79% uczniów w I klasie oraz 70% w II klasie relacjonowała takie bójki przynajmniej raz w ostatnim roku). Nadal duża grupa wychowanków (65% w pierwszej i 67% w drugiej klasie) przynajmniej raz w ostatnim roku ubliżała nauczycielom w szkole lub opiekunom w internacie. Reszta związanych z przemocą badanych zachowań występowała rzadziej w klasach drugich (o ok. 5-10% mniej) (ryc. 17).

Wykroczenia. Pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki w młodzieżowych ośrodkach odnotowano spadek występowania następujących wykroczeń:

Kradzież rzeczy o wartości mniejszej niż 50 zł. Do co najmniej jednej w ostatnim roku kradzieży rzeczy o wartości do 50 zł przyznało się 43% pierwszoklasistów i 27,5% drugoklasistów.

Wymontowywanie lub zabieranie części z samochodu (np. lusterka, radia itp.) bez zgody właściciela. Wychowankowie MOW-ów i MOS-ów w pierwszych klasach znacząco częściej zabierali lub wymontowywali coś z samochodu bez zgody właściciela. Choć jeden czyn tego typu w ostatnim roku miało na swoim koncie ponad 30% pierwszoklasistów. W klasach drugich do popełnienia tego wykroczenia przyznało się 17% badanych.

Korzystanie z samochodu bez pozwolenia właściciela. W drugim roku nauki w MOW i MOS zmniejszeniu uległa grupa wychowanków korzystających z cudzych samochodów bez zgody właściciela. W pierwszej klasie 33% uczniów odpowiedziało, że choć raz w ciągu ostatniego roku zdarzyło im się wziąć cudzy samochód. W drugiej klasie dotyczyło to wykroczenie 16% wychowanków.

Ogólnie, drugoklasiści z MOW-ów i MOS-ów rzadziej niż pierwszoklasiści popełniali wykroczenia. Jedyne wskaźnik „kłopoty z policją” pozostał na względnie tym samym poziomie (ryc. 18). Najczęstszym problemem w pierwszej i drugiej klasie były właśnie „kłopoty z policją – bo zrobiłem coś złego”. Dotyczyło to 70% respondentów z ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych. Na drugim miejscu w „rankingu” wykroczeń znalazło się celowe zniszczenie bądź połamanie czegoś w szkole (np. ławki), a na trzecim miejscu wynoszenie rzeczy ze sklepu (o wartości większej niż 50 zł), ryc. 18.

¹⁶ Ze względu na duże zmiany w składzie osobowym wychowanków ośrodków, zrezygnowano z porównywania zmian pierwsza/druga klasa ze względu na płeć.

Substancje psychoaktywne. Pomędzy pierwszym a drugim rokiem pobytu w MOW i MOS nastąpił istotny wzrost picia alkoholu (wskaźnik: picie przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 12 miesiącach) z 75% w pierwszych klasach do 92% w drugich klasach. Zaobserwowano także kilkuprocentowy wzrost w pozostałych wskaźnikach używania substancji psychoaktywnych, ale różnice te ze względu na małą liczebność grupy nie przekroczyły progu istotności statystycznej. Alkohol piło regularnie, czyli przynajmniej jeden, dwa razy w miesiącu ok. 70% drugoklasistów. Prawie 80% drugoklasistów choć raz w ostatnim roku upiło się alkoholem. Inicjację papierosową miało za sobą 93% wychowanków. Ok. 82% wychowanków klas drugich ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych deklaroowało, że są bieżącymi palaczami (palili przynajmniej jednego papierosa w ostatnich 30 dniach). Inicjację narkotykową miało za sobą 65% drugoklasistów (o 10% więcej niż w klasie pierwszej) (ryc. 19).

Problemy szkolne. Pomędzy pierwszym a drugim rokiem nauki w MOW i MOS nie zaobserwowano znaczących zmian (zmniejszenia lub wzrostu) w występowaniu problemów szkolnych. Opuszczanie pojedynczych godzin lub całych dni, powtarzanie klasy, złe oceny z zachowania dotyczyły podobnej grupy wychowanków w pierwszej i w drugiej klasie.

Najczęściej występującym problemem było powtarzanie klasy, biorąc pod uwagę całą karierę szkolną uczniów (ryc. 20). Powtarzanie klasy kiedykolwiek w życiu dotyczyło 85% uczniów. Dość powszechne było także opuszczanie pojedynczych lekcji w szkole (45%), wagary (31%) oraz otrzymanie nieodpowiedniej bądź nagannej oceny z zachowania w ostatnim semestrze (40%). W porównaniu do klas pierwszych, zaobserwowano w klasach drugich zmniejszenie się o ok. 10% odsetka wychowanków, którzy wagarowali oraz tych, którzy otrzymywali nieodpowiednie bądź naganne oceny z zachowania w ostatnim semestrze (różnice te nie przekroczyły progu istotności statystycznej).

4. Związki między czynnikami chroniącymi/ryzyka a zachowaniami problemowymi w grupie drugoklasistów

4.1. Analizy statystyczne

Związki pomiędzy czynnikami chroniącymi/ryzyka a zachowaniami ryzykownymi drugoklasistów analizowano w dwóch krokach. W pierwszym kroku dokonano porównań występowania poszczególnych zachowań ryzykownych w dychotomicznych grupach uczestników podzielonych ze względu na posiadanie/nieposiadanie danego czynnika. Istotność różnic między tymi grupami w odsetkach osób przejawiających zachowania ryzykowne mierzono za pomocą testu chi kwadrat.

W drugiej odsłonie do oceny związków pomiędzy czynnikami chroniącymi/ryzyka a zachowaniami ryzykownymi wykorzystano analizę regresji logistycznej. Zmiennymi objaśnianymi były poszczególne zachowania ryzykowne uporządkowane w cztery kategorie: używanie i nadużywanie substancji psychoaktywnych, przemoc i agresja wobec rówieśników, zachowania sprzeczne z prawem (wykroczenia) oraz problemy szkolne. Zmiennymi objaśniającymi były dwie grupy czynników psychospołecznych: czynniki chroniące i czynniki ryzyka. Wszystkie analizy regresji logistycznej były prowadzone przy kontrolowaniu czynnika płci i statusu gimnazjum (publiczne/niepubliczne).

Ocena różnic w grupach dychotomicznych. Na wstępie porównywano występowanie poszczególnych zachowań problemowych/ryzykownych w grupach uczniów podzielonych ze względu na posiadanie/nieposiadanie danego czynnika ochronnego. Analizowano łącznie kilkanaście czynników chroniących¹⁷.

Większość czynników różnicowała zachowania problemowe/ryzykowne zgodnie z oczekiwaniami, czyli występowanie czynnika chroniącego wiązało się z mniejszym nasileniem zachowań problemowych, a brak tego czynnika z większym nasileniem tych zachowań. W przypadku trzech czynników, wstępnie uznanych za ochronne, otrzymano wyniki niejednoznaczne. Dotyczyło to:

- wsparcia emocjonalnego przyjaciół,
- posiadania mentora,
- udziału w grupowych zajęciach sportowych.

Te trzy czynniki zostały przedstawione poniżej jako niejednoznaczne.

4.2. Czynniki chroniące w grupie drugoklasistów

Czynniki chroniące potwierdzone w analizach dychotomicznych. Wszystkie analizowane zachowania problemowe (używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, wykroczenia i problemy szkolne) były zdecydowanie mniej rozpowszechnione wśród uczniów klas drugich, u których stwierdzono następujące czynniki chroniące:

- **negatywny stosunek bliskich kolegów/koleżanek do używania narkotyków** – bliscy koledzy/koleżanki drugoklasisty mieli negatywny stosunek do używania narkotyków (ryc. 21),
- **rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego** – przynajmniej raz w tygodniu drugoklasista rozmawiał z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego (ryc. 22),
- **monitorowanie przez rodziców czasu spędzanego przez dziecko wieczorem poza domem** – rodzice drugoklasisty wiedzieli, gdzie dziecko spędza czas wieczorem poza domem (ryc. 23),
- **wsparcie emocjonalne mamy** – drugoklasista miał wyraźne poczucie, że mama wspiera go emocjonalnie (ryc. 24),
- **dobry kontakt z tatą** – drugoklasista miał poczucie, że tata słucha z przyjemnością tego, co ma do powiedzenia (ryc. 25),
- **czas spędzany z mamą** – drugoklasista miał poczucie, że mama dość dużo czasu spędza z nim, robiąc coś wspólnie (np. pomagając w pracach domowych, rozmawiając, oglądając telewizję) (ryc. 26),
- **czas spędzany z tatą** – drugoklasista miał poczucie, że tata dość dużo czasu spędza z nim robiąc coś wspólnie (np. pomagając w pracach domowych, rozmawiając, oglądając telewizję) (ryc. 27),
- **pozytywny stosunek do nauczycieli** – drugoklasista lubił swoich nauczycieli w szkole (ryc. 28),
- **pozytywny stosunek do szkoły** – drugoklasista lubił swoją szkołę (ryc. 29),
- **kontrola sąsiada lub innych dorosłych osób z miejsca zamieszkania** – drugoklasista miał sąsiadów, którzy zachowują aktywną postawę wobec młodzieży i reagują na jej wykroczenia (ryc. 30),
- **udział w praktykach i uroczystościach religijnych** – przynajmniej kilka razy w roku drugoklasista był w kościele na mszy lub uczestniczył w uroczystościach religijnych (ryc. 31),
- **pozytywny stosunek do wiary** – drugoklasista uważał, że wiara (religia) jest ważna w jego życiu (ryc. 32),
- **przekonanie, że nauka w szkole pomaga w osiągnięciu celów życiowych** – drugoklasista miał przekonanie, że nauka w szkole pomoże mu w osiągnięciu celów życiowych (ryc. 33),

¹⁷ W stosunku do pierwszego roku badań do analiz włączono dodatkowe czynniki: czas wspólnie spędzany z mamą, czas wspólnie spędzany z tatą, pozytywny stosunek do szkoły, pozytywny stosunek do wiary (religii) oraz czas przeznaczony na odrabianie lekcji.

- **odrabianie pracy domowej** – drugoklasista przeznaczal przynajmniej jedna godzine dziennie na odrabianie lekcji (ryc. 34),
- **subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu** – drugoklasista mial wewnetrzne przekonanie (norme), ze zdecydowanie nie wolno mu pic alkoholu (np. piwa) (ryc. 35).

Niektore czynniki chroniace nie roznicowaly wprawdzie wszystkich analizowanych zachowan ryzykownych drugoklasistow, ale zdecydowana ich wiecezosc. Do tych czynnikow nalezaly:

- **dobry kontakt ze starszym rodzenstwem**, czyli drugoklasista przynajmniej raz w tygodniu robil cos dla przyjemnosci wspolnie ze starszym rodzenstwem (wiecezosc roznic istotnych oprócz podejmowania czestej przemocy, celowego zniszczenia czegoś w szkole w ostatnim roku, picia alkoholu w ostatnich 12 miesiacach, ryc. 36),
- **posiadanie mentora – kogos doroslego z rodziny lub spoza rodziny**, czyli drugoklasista posiadal kogos doroslego z rodziny (dziadkowie, wujkowie, ciocie, kuzyni,) lub spoza rodziny (trenerzy, wychowawcy, przyjaciele rodzicow), kto go wspieral w roznych sytuacjach zyciowych (wiecezosc roznic istotnych oprócz picia alkoholu w ostatnich 12 miesiacach i palenia papierosow kiedykolwiek w zyciu, ryc. 37),
- **dotatkowe zajecia i konstruktywne zachowania**, czyli drugoklasista przeznaczal przynajmniej 1-3 godziny tygodniowo na co najmniej trzy zajecia pozalekcyjne spozród pieciu zajec uznanych za konstruktywne (wiecezosc roznic istotnych oprócz czestej przemocy, ryc. 38).

4.3. Nasylenie czynnikow chroniacych w pierwszych i drugich klasach

Sladzac losy tej samej grupy uczniow w okresie od pierwszej do drugiej klasy gimnazjum, zauwazamy, ze znacząco mniej uczniow klas drugich znajduje się pod wpływem istotnych czynnikow chroniacych. W klasach pierwszych parasol ochronny tych czynnikow obejmowal wiecezą grupę uczniow (tabela 16). Obserwowane zmniejszenie się rozpowszechnienia czynnikow chroniacych dotyczy wlasciwie wszystkich grup czynnikow:

- czynniki rowiesnicze: mniejsza grupa drugoklasistow ma kolegow/kolezanki, ktore maja negatywny stosunek do narkotykow,
- czynniki rodzinne: mniejsza grupa drugoklasistow byla monitorowana przez rodzicow w czasie wolnym spędzonym wieczorami poza domem, drugoklasisci mniej czasu spędzali z rodzicami (matkami i ojcami), mieli mniejsze poczucie wsparcia ze strony matek i starszego rodzenstwa,
- czynniki szkolne i związane z miejscem zamieszkania: mniejsza grupa drugoklasistow lubila swoich nauczycieli i swojå szkołę (spadek o ok. 10% w porównaniu z uczniami klas pierwszych) oraz mniejsza grupa drugoklasistow miala w swoim otoczeniu sasiodow gotowych interweniowac w przypadku wykroczen popelnianych przez mlodzięz,
- czynniki indywidualne: mniejsza grupa drugoklasistow brala udzial w praktykach religijnych, uwazala, ze nauka w szkole pomaga w osiaganiu celow zyciowych oraz miala subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu w ich wieku.

W pierwszej i drugiej klasie na podobnym poziomie „nasylenia” pozostaly dwa czynniki rodzinne: rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego oraz dobry kontakt z tata.

Tabela 16. Porównanie rozpowszechnienia czynników chroniących w pierwszych i drugich klasach gimnazjów publicznych i niepublicznych

Czynniki chroniące	Etap badań	
	I klasa %	II klasa %
Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków	83	72***
Rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego	93	92,5
Monitorowanie przez rodziców czasu spędzanego przez dziecko wieczorem poza domem	84	79***
Wsparcie emocjonalne mamy	84	79,5***
Dobry kontakt z tatą	63	61
Czas spędzany z mamą	88	84,5***
Czas spędzany z tatą	73	67,5***
Dobry kontakt ze starszym rodzeństwem (ok. 47% uczestników badań miało starszego brata lub siostrę)	73	68**
Pozytywny stosunek do nauczycieli	76	66***
Pozytywny stosunek do szkoły	62	51***
Kontrola sąsiadów lub innych dorosłych z miejsca zamieszkania	45	35***
Posiadanie mentora, czyli dorosłej osoby (z rodziny lub spoza rodziny), która wspiera w trudnych sytuacjach życiowych	52	47
Udział w praktykach i uroczystościach religijnych	81	75***
Stosunek do wiary (religii)	70	60,5***
Dodatkowe zajęcia i konstruktywne zainteresowania (przynajmniej trzy dodatkowe zajęcia pozalekcyjne spośród 7 branych pod uwagę)	35	inna wersja pytania
Dodatkowe zajęcia i konstruktywne zainteresowania (przynajmniej trzy dodatkowe zajęcia pozalekcyjne spośród 5 branych pod uwagę; w wymiarze 1-3 godz. tyg. lub więcej)	inna wersja pytania	28
Przekonanie, że nauka pomaga w osiągnięciu celów życiowych	86	81***
Odrabianie lekcji	brak pytania	67
Subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu	67	48***
Dobre samopoczucie	72	brak pytania

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

4.4. Czynniki niejednoznaczne w grupie drugoklasistów

Wsparcie przyjaciół. Wyniki badań wskazują, że postrzegane wsparcie emocjonalne przyjaciół (przekonanie, że można liczyć na pomoc czy pocieszenie ze strony przyjaciół) może być znaczącym czynnikiem chroniącym dla niektórych zachowań związanych z przemocą i niektórych problemów szkolnych (ryc. 39). Drugoklasiści, którzy mieli przekonanie, że mogą liczyć na wsparcie przyjaciół, znacznie rzadziej angażowali się w bójki oraz rzadziej popełniali kilka aktów przemocy w ostatnim roku. Wsparcie przyjaciół może mieć również działanie ochronne dla zachowań związanych z problemami szkolnymi

– uczniowie, którzy mieli przekonanie, że mogą liczyć na pomoc przyjaciół w trudnych sytuacjach, rzadziej wagarowali, opuszczali pojedyncze lekcje czy kiedykolwiek w życiu powtarzali klasę. Jednocześnie ta grupa uczniów częściej piła alkohol, upijała się i paliła papierosy – wsparcie przyjaciół jest więc związane z częstszym używaniem substancji psychoaktywnych przez młodych ludzi.

Posiadanie mentora. Niejednoznaczne w kontekście rozwoju zachowań problemowych gimnazjalistów jest posiadanie mentora wywodzącego się z grupy przyjaciół czy kolegów. Niemal wszystkie analizowane zachowania problemowe występowały znacząco częściej w grupie osób, które wskazały na posiadanie mentora (dorosłej osoby, która wspiera w trudnych sytuacjach) wywodzącego się z grupy kolegów czy przyjaciół (ryc. 40). Mentora – kolegę lub przyjaciela – miało w drugim roku badań ok. 8,5% uczniów. Wyniki badań wskazują, że drugoklasiści, którzy nie mieli mentora-kolegi/przyjaciela, znacznie rzadziej używali substancji psychoaktywnych i przejawiali mniej problemów związanych ze szkołą w porównaniu z uczniami, dla których taką znaczącą osobą był dorosły przyjaciel czy kolega.

Wyniki naszych badań wskazują na pozytywny (ochronny) wpływ mentora, pod warunkiem, że taką rolę wobec nastolatka nieformalnie pełnią profesjonalści (np. pedagodzy, nauczyciele, trenerzy, księża), babcie i dziadkowie, osoby z dalszej rodziny, sąsiedzi i znajomi rodziców.

Grupowe zajęcia sportowe. Do niejednoznacznych czynników związanych ze stylem spędzania wolnego czasu przez młodych ludzi należy również udział w grupowych formach aktywności fizycznej – w klubach czy innych zorganizowanych zespołach sportowych. Około 45% badanych drugoklasistów przeznaczało co najmniej 1 godzinę tygodniowo na treningi sportowe w klubie lub innym zorganizowanym zespole sportowym. W tej grupie uczniów znacznie częściej występowała większość analizowanych zachowań problemowych (ryc. 41). Przeznaczanie co najmniej 1 godziny tygodniowo na sport w klubie czy zorganizowanej grupie osób było związane z częstszym występowaniem bójek i innych form przemocy wśród badanych drugoklasistów, a także częstszym piciem alkoholu, upijaniem się i opuszczaniem pojedynczych lub całych dni w szkole. Do najczęściej uprawianych sportów w tej grupie należały: sztuki walki, gry zespołowe, siatkówka, koszykówka, lekkoatletyka, piłka nożna i taniec sportowy.

Tabela 17. Porównanie rozpowszechnienia czynników niejednoznacznych w pierwszych i drugich klasach gimnazjów publicznych i niepublicznych

Czynniki niejednoznaczne	Etap badań	
	I klasa %	II klasa %
Wsparcie przyjaciół	71	71
Posiadanie mentora – przyjaciela/kolegi	7,2	8,5
Grupowe zajęcia sportowe	brak pytania	45

4.5. Czynniki ryzyka w grupie drugoklasistów

W pierwszym kroku porównywano występowanie poszczególnych zachowań problemowych/ryzykownych w grupach uczniów podzielonych ze względu na posiadanie/nieposiadanie danego czynnika ryzyka. Analizowano łącznie kilkanaście czynników ryzyka¹⁸.

¹⁸ W stosunku do pierwszego roku badań do analiz włączono dodatkowe czynniki ryzyka: posiadanie niepełnej rodziny, przemoc fizyczna pomiędzy domownikami, wiek inicjacji alkoholowej i papierosowej, częste granie w gry komputerowe, spędzanie dużej ilości czasu poza domem.

Wszystkie analizowane czynniki ryzyka różnicowały zachowania problemowe/ryzykowne zgodnie z oczekiwaniami, czyli występowanie czynnika ryzyka wiązało się z większym nasileniem zachowań problemowych, a brak tego czynnika z mniejszym nasileniem tych zachowań.

Lista czynników ryzyka potwierdzonych w analizach dychotomicznych

Wszystkie analizowane zachowania problemowe (używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, wykroczenia i problemy szkolne) były zdecydowanie częściej rozpowszechnione u uczniów klas drugich, u których stwierdzono następujące czynniki ryzyka:

- **przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używało się narkotyków**, czyli w roku poprzedzającym badanie drugoklasista choć raz przebywał w towarzystwie młodych osób używających narkotyków (ryc. 42),
- **picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki**, czyli w ocenie drugoklasisty wielu lub większość jego bliskich kolegów/koleżanek piło piwo przynajmniej raz w miesiącu (ryc. 43),
- **konflikty wśród domowników**, czyli drugoklasista czasami lub często doświadczał sytuacji, w których domownicy tracili panowanie nad sobą (ryc. 44),
- **przemoc fizyczna pomiędzy domownikami**, czyli drugoklasista doświadczał sytuacji, gdy ktoś w złości uderzył kogoś innego w rodzinie (nie włączając takich zdarzeń między drugoklasistą a rodzeństwem) (ryc. 45),
- **konflikty związane z piciem alkoholu przez rodziców**, czyli drugoklasista wychowywał się w domu, gdzie czasami lub często zdarzały się konflikty związane z piciem alkoholu przez kogoś z rodziców (ryc. 46),
- **upijanie się przez starsze rodzeństwo**, czyli drugoklasista posiadał starsze rodzeństwo (brata lub siostrę), które czasami lub częściej upijało się alkoholem (ryc. 47),
- **rodzina niepełna lub zrekonstruowana**, czyli drugoklasista wychowywał się albo z samotną matką, albo z samotnym ojcem, albo w rodzinie zrekonstruowanej po rozwodzie, albo z kimś innym z rodziny, albo w placówce opiekuńczej (ryc. 48),
- **doświadczenie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu**, czyli drugoklasista przynajmniej raz w miesiącu był ofiarą przemocy rówieśniczej na terenie swojej szkoły lub w jej pobliżu (ryc. 49),
- **upijanie się przez znajomych dorosłych z miejsca zamieszkania**, czyli w otoczeniu drugoklasisty wielu lub większość dorosłych upijała się przynajmniej raz w tygodniu (ryc. 50),
- **przekonania akceptujące przemoc**, czyli drugoklasista miał przekonanie, że bicie się jako sposób rozwiązywania problemów jest w porządku (ryc. 51),
- **narażanie swojego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć**, czyli drugoklasista przynajmniej raz w półroczu poprzedzającym badanie świadomie narażał swoje bezpieczeństwo, będąc wieczorem poza domem (ryc. 52),
- **częste granie w gry komputerowe**, czyli drugoklasista przeznaczał trzy godziny lub więcej dziennie na granie w gry komputerowe (ryc. 53),
- **spędzanie czasu poza domem**, czyli drugoklasista spędzał poza domem (na osiedlu, podwórku, mieście) przynajmniej 3-4 godziny dziennie (ryc. 54),
- **wczesny wiek inicjacji alkoholowej**, czyli drugoklasista rozpoczął picie alkoholu w wieku 11 lat lub wcześniej (ryc. 55),
- **wczesny wiek inicjacji papierosowej**, czyli drugoklasista rozpoczął palenie papierosów w wieku 11 lat lub wcześniej (ryc. 56),

– doświadczanie problemów psychicznych (tj. złego samopoczucia, przygnębienia, zestresowania, problemów emocjonalnych), czyli drugoklasista cierpiał z powodu stanów złego samopoczucia, przygnębienia, zestresowania lub problemów emocjonalnych przez więcej niż 14 dni w miesiącu poprzedzającym badanie (ryc. 57).

4.6. Nasycenie czynników ryzyka w pierwszych i drugich klasach

Analizy wskazują, że w drugich klasach gimnazjum znacznie większe odsetki uczniów niż w pierwszych znajdują się pod wpływem czynników ryzyka (tabela 18). Jedynym czynnikiem, który występuje rzadziej w drugim etapie badań jest doświadczanie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu. Co ciekawe, rodzinne czynniki ryzyka (np. konflikty wśród domowników) pozostały mniej więcej na niezmiennym poziomie, natomiast zdecydowanie zwiększyło się w drugiej klasie nasycenie czynników rówieśniczych (np. picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki) i czynników indywidualnych (np. narażanie swojego bezpieczeństwa dla zabawy i ekscytujących przeżyć).

Tabela 18. Czynniki ryzyka w I i II klasie gimnazjów publicznych i niepublicznych

Czynniki ryzyka	Etap badań	
	I klasa %	II klasa %
Przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używało się narkotyków	15	23***
Picie alkoholu (piwa lub wina) przez bliskich kolegów/koleżanki	20	42***
Upijanie się przez starsze rodzeństwo	8	15***
Konflikty wśród domowników	30	32
Przemoc fizyczna wśród domowników	15	16
Konflikty związane z piciem alkoholu przez rodziców	15	13
Rodzina niepełna	20,5	22
Doświadczanie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu	37	35*
Upijanie się przez znajomych dorosłych z otoczenia	7	9***
Przekonania akceptujące przemoc	9	11,5***
Narażanie swojego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć	20	24***
Doświadczanie problemów psychicznych	12	16***
Częste spędzanie czasu poza domem	brak pytania	35
Częste granie w gry komputerowe	brak pytania	28
Wczesny wiek inicjacji alkoholowej (przynajmniej trzy lata upłynęły od inicjacji)	9	14***
Wczesny wiek inicjacji papierosowej (przynajmniej trzy lata upłynęły od inicjacji)	7	12***

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

5. Weryfikacja czynników chroniących/ryzyka w wielozmiennowych analizach regresji logistycznej. Klasy pierwsze i drugie

Analizy regresji logistycznej przeprowadzono w trzech wariantach różniących się zestawem zmiennych objaśniających (niezależnych): (1) tylko czynniki chroniące, (2) tylko czynniki ryzyka i (3) wybrane znaczące czynniki chroniące i czynniki ryzyka. W pierwszym wariancie do modelu regresji włączono 16 czynników chroniących potwierdzonych w analizach dychotomicznych¹⁹. W drugim wariancie – 14 czynników ryzyka potwierdzonych w analizach dychotomicznych. W trzecim wariancie do modelu regresji włączono 26 wybranych czynników, w tym 14 chroniących i 12 czynników ryzyka. Przy wyborze czynników do trzeciego wariantu kierowano się stopniem ich uniwersalności. We wszystkich trzech wariantach zmiennymi objaśnianymi (zależnymi) były zdychotomizowane zachowania ryzykowne/problemowe młodzieży (łącznie 15 zachowań pogrupowanych w cztery kategorie), a zmiennymi kontrolowanymi płeć i status gimnazjum (publiczne vs niepubliczne). Analizy prowadzono odrębnie dla uczniów klas pierwszych i odrębnie dla uczniów klas drugich dbając o porównywalny zestaw czynników (zmiennych objaśniających).

Analizując wyniki regresji logistycznej brano pod uwagę iloraz szans z 95% przedziałem ufności.

5.1. Wariant I – czynniki chroniące jako zmienne objaśniające

Zestawienie wyników dla tego wariantu zostało przedstawione w tabeli 19. Analizy regresji logistycznej (wariant tylko czynniki chroniące) przy kontrolowaniu płci i statusu szkoły (publiczna/niepubliczna) wskazują, że cztery czynniki znacząco zmniejszają ryzyko występowania wszystkich lub prawie wszystkich 15 zachowań ryzykownych. Są to:

- negatywna postawa kolegów/koleżanek gimnazjalisty wobec narkotyków,
- monitorowanie przez rodziców miejsc, gdzie gimnazjalista spędza czas poza domem,
- pozytywny stosunek gimnazjalisty do nauczycieli,
- subiektywne normy gimnazjalisty przeciwne picciu alkoholu.

Świadczą o tym współczynniki „ilorazu szans” przyjmujące dla tych czynników wartości poniżej „1” prawie we wszystkich przypadkach analizowanych zachowań ryzykownych zarówno w pierwszych jak i w drugich klasach²⁰. Te czynniki chroniące są w znacznym stopniu „uniwersalne” dla czterech grup analizowanych zachowań ryzykownych/problemowych młodzieży gimnazjalnej.

Wyniki wskazują również, że trzy inne czynniki mają znaczenie ochronne. Nie dotyczą one wprawdzie wszystkich analizowanych zachowań ryzykownych, ale sporej ich części zarówno w pierwszych, jak i drugich klasach. Są to następujące czynniki chroniące:

- dobry kontakt z tatą (mniejsze ryzyko agresji werbalnej wobec nauczycieli, używania substancji psychoaktywnych, opuszczania lekcji),
- udział w praktykach religijnych (mniejsze ryzyko wykroczeń i problemów szkolnych),
- udział w dodatkowych zajęciach i posiadanie konstruktywnych zainteresowań (mniejsze ryzyko palenia papierosów, wagarów i powtarzania klasy).

¹⁹ Wariant „tylko czynniki chroniące” nie uwzględniał czynnika „posiadanie mentora”, który ze względów technicznych został wyeliminowany z analiz regresji logistycznej.

²⁰ Wartość ilorazu szans poniżej „1” oznacza mniejsze niż w grupie referencyjnej ryzyko występowania danego zachowania ryzykownego, natomiast wartość ilorazu szans powyżej „1” oznacza większe niż w grupie referencyjnej ryzyko występowania danego zachowania.

Analizy wskazują również, że pozytywny stosunek do szkoły działa specyficznie na funkcjonowanie szkolne gimnazjalistów, zmniejszając ryzyko opuszczania pojedynczych lekcji i całych dni zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach gimnazjum.

Zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach czynników chroniących z zachowaniami problemowymi. Warto odnotowania są również wyniki wskazujące na zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach między czynnikami chroniącymi a zachowaniami problemowymi/ryzykownymi. Interesujące jest umocnienie się w drugich klasach chroniącego znaczenia dwóch czynników dotyczących relacji nastolatków z rodzicami, przede wszystkim „czasu spędzanego z tatą”, „czasu spędzanego z mamą”, a także „rozmów z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego”. Te trzy czynniki, praktycznie nieistotne w pierwszych klasach, w drugich klasach zmniejszają ryzyko znacznej liczby (od 5 do 10) zachowań ryzykownych nastolatków.

Odwrotną sytuację można zaobserwować w przypadku czynnika „nieformalna kontrola sąsiadów” oraz „wsparcie emocjonalne mamy”. Oba te czynniki w pierwszych klasach miały ochronne znaczenie dla kilku zachowań ryzykownych (przemocy, wykroczeń i używania substancji psychoaktywnych), a w drugich klasach związki tych dwóch czynników z zachowaniami ryzykownymi okazały się nieistotne z jednym wyjątkiem – kontrola sąsiadów ograniczała ryzyko palenia papierosów w życiu.

Analizy regresji potwierdziły, że wsparcie przyjaciół zwiększa ryzyko agresji werbalnej gimnazjalistów wobec nauczycieli i opiekunów, a także zwiększa ryzyko używania i nadużywania substancji psychoaktywnych. Te zależności stwierdzono w pierwszych i drugich klasach. Można więc przypuszczać, że wsparcie emocjonalne przyjaciół w pierwszej i drugiej klasie gimnazjum jest raczej czynnikiem ryzyka dla używania substancji psychoaktywnych i agresji werbalnej wobec nauczycieli.

Trzy czynniki: „pozytywny stosunek do wiary (religii)”, „przekonanie, że nauka w szkole pomaga w osiągnięciu celów życiowych” oraz „dobry kontakt ze starszym rodzeństwem” nie potwierdziły w analizach wielozmiennowych istotnego wkładu w zmniejszanie ryzyka zachowań problemowych gimnazjalistów.

5.2. Wariant II – czynniki ryzyka jako zmienne objaśniające

Zestawienie wyników dla tego wariantu analiz zostało przedstawione w tabeli 20. Wyniki regresji logistycznej przy kontrolowaniu płci i statusu szkoły (publiczna/niepubliczna) wskazują, że trzy czynniki znacząco zwiększają ryzyko występowania wszystkich lub prawie wszystkich 15 zachowań ryzykownych. Są to dwa czynniki związane z wpływami rówieśniczymi:

- przebywanie w towarzystwie młodzieży, w którym używało się narkotyków,
- picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki,

oraz jeden czynnik związany z tzw. zapotrzebowaniem na stymulację²¹:

- narażanie swojego bezpieczeństwa dla zabawy i ekscytujących przeżyć.

Świadczą o tym współczynniki „ilorazu szans” przyjmujące dla tych czynników wartości powyżej „1” prawie we wszystkich przypadkach analizowanych zachowań ryzykownych zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach. Te trzy czynniki ryzyka są w znacznym stopniu „uniwersalne” dla czterech grup analizowanych zachowań ryzykownych/problemowych młodzieży gimnazjalnej.

²¹ Zapotrzebowanie na stymulację (ang. *sensation seeking*) to cecha indywidualna, definiowana jako poszukiwanie zróżnicowanych, nowych, złożonych i intensywnych wrażeń i doświadczeń oraz gotowość do podejmowania ryzyka fizycznego, społecznego, prawnego i finansowego w celu dostarczenia sobie tego typu doświadczeń (Zuckerman, 1994). Osoby takie angażują się w większym stopniu w brawurowe zachowania, takie jak wspinaczka wysokogórska lub skoki na bungee.

Wyniki wskazują również na szeroki zakres wpływu trzech innych czynników ryzyka. Nie dotyczą one wprawdzie wszystkich analizowanych zachowań ryzykownych, ale znacznej ich części. Są to następujące czynniki:

- upijanie się przez znajomych dorosłych (istotnie zwiększa ryzyko agresji werbalnej wobec nauczycieli, częstych wykroczeń, częstego palenia papierosów, upijania się, używania narkotyków, negatywnej oceny z zachowania i powtarzania klasy),
- wczesny wiek inicjacji papierosowej (zwiększa ryzyko używania i nadużywania substancji psychoaktywnych, opuszczania pojedynczych lekcji i całych dni w szkole),
- wczesny wiek inicjacji alkoholowej (zwiększa ryzyko częstej przemocy, częstych wykroczeń, picia alkoholu i upijania się).

Selektywne związki niektórych czynników ryzyka. Wyniki analizy regresji wskazują na selektywne znaczenie kilku czynników ryzyka. Bardzo dobrze widać to na przykładzie czynnika „przekonania akceptujące przemoc”, który zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach zwiększa ryzyko zachowań agresywnych oraz wykroczeń i jednocześnie pozostaje praktycznie nieznaczący dla używania substancji psychoaktywnych oraz części problemów szkolnych (z wyjątkiem opuszczania pojedynczych lekcji i wagarów całodniowych). Selektywne związki zaobserwowano również w przypadku czynnika „upijanie się przez starsze rodzeństwo”. Ten czynnik w pierwszych i drugich klasach zwiększa przede wszystkim ryzyko picia alkoholu i palenia papierosów u gimnazjalistów posiadających starsze rodzeństwo (w drugich klasach działa również jako czynnik ryzyka dla trzech innych zachowań problemowych). W dużym stopniu selektywne jest również działanie czynnika „rodzina niepełna lub zrekonstruowana”. Ten czynnik w pierwszych i drugich klasach zwiększa ryzyko występowania problemów szkolnych u gimnazjalistów. Wyniki sugerują również, że „rodzina niepełna” znacząco zwiększa u gimnazjalistów ryzyko eksperymentów z papierosami, z narkotykami oraz kłopotów z policją.

Zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach czynników z zachowaniami problemowymi. Warto odnotowania są wyniki wskazujące na zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach między czynnikami ryzyka a zachowaniami ryzykownymi. Interesujące są zmiany w zakresie czynników dotyczących sytuacji konfliktowych w domach uczniów. „Przemoc fizyczna wśród domowników” znacząco zwiększała w pierwszych klasach ryzyko kilku zachowań problemowych u uczniów, w tym agresji werbalnej wobec nauczycieli, wykroczeń, palenia papierosów i opuszczania pojedynczych lekcji w szkole. W drugich klasach ten czynnik ryzyka okazał się nieistotny dla zachowań ryzykownych, z wyjątkiem agresji werbalnej wobec nauczycieli. Odwrotną sytuację można zaobserwować w przypadku czynników „konflikty wśród domowników” i „konflikty związane z pićm alkoholu przez rodziców”. Związki tych czynników ryzyka z występowaniem zachowań ryzykownych w drugich klasach uległy umocnieniu. O ile w pierwszych klasach czynnik „konflikty wśród domowników” przyniósł nieoczekiwany wynik (dla negatywnych ocen z zachowania oraz szans poniżej wartości „1”), to w drugich klasach uzyskane wyniki wskazują na to, że „konflikty wśród domowników” zgodnie z przewidywaniami zwiększają ryzyko przynajmniej kilku zachowań ryzykownych gimnazjalistów. Wzmocnieniu w drugich klasach uległo też znaczenie czynnika „konflikty związane z pićm alkoholu przez rodziców”, szczególnie dla ryzyka występowania problemów szkolnych.

Analizy wielozmiennowe wskazują, że „doświadczanie przemocy na terenie szkoły lub w jej pobliżu” jest powiązane z większym ryzykiem podejmowania bójek i częstymi wykroczeniami, natomiast „doświadczanie bieżących problemów psychicznych” jest w pierwszych i drugich klasach powiązane tylko z większym ryzykiem eksperymentowania z narkotykami.

5.3. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem jako zmienne objaśniające

Zestawienie wyników dla tego wariantu zostało przedstawione w tabeli 21. Wyniki regresji logistycznej wskazują, że najbardziej uniwersalnym czynnikiem jest „narażanie swojego bezpieczeństwa dla zabawy i ekscytujących przeżyć”, czyli zachowanie nastolatka związane prawdopodobnie z indywidualnym zapotrzebowaniem na stymulację (potrzebą doznań). Narażanie swojego bezpieczeństwa dla zabawy jest związane z wyższym ryzykiem występowania 13 spośród 15 zachowań ryzykownych zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach gimnazjum.

Wartości ilorazów szans zestawione w tabeli 20 potwierdzają również „szerokie spektrum działania” dwóch innych czynników ryzyka związanych z negatywnymi wpływami rówieśniczymi. „Przebywanie w towarzystwie młodzieży, w którym używało się narkotyków” zwiększa ryzyko wszystkich uwzględnionych w badaniach zachowań agresywnych, wykroczeń i wskaźników używania substancji psychoaktywnych. W dużym stopniu podobne zależności można zaobserwować dla czynnika „picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki”, choć w tym przypadku zwiększone ryzyko dotyczy głównie picia alkoholu, upijania się i palenia papierosów, a także niektórych wykroczeń i agresji werbalnej wobec nauczycieli.

Dość szerokie spektrum działania wykazują również „wczesny wiek inicjacji alkoholowej” oraz „upijanie się przez znajomych dorosłych z miejsca zamieszkania”. W pierwszym przypadku zwiększone ryzyko u pierwszo- i drugoklasistów dotyczyło trzech wskaźników zachowań problemowych: picia alkoholu, częstej przemocy i częstych wykroczeń, a w drugim – agresji werbalnej wobec nauczycieli, upijania się, negatywnych ocen z zachowania i powtarzania klasy.

Spośród czynników chroniących spore spektrum działania w tym modelu analiz (z uwzględnieniem czynników ryzyka i czynników chroniących) wykazują następujące czynniki indywidualne nastolatków:

- subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu,
- pozytywny stosunek do swoich nauczycieli,
- udział w praktykach i uroczystościach religijnych,
- udział w dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych i konstruktywnych zainteresowaniach.

Przekonanie nastolatka, że „nie wolno mi pić alkoholu” wyraźnie zmniejsza ryzyko picia alkoholu i upijania się, palenia papierosów, a także wiąże się z mniejszym ryzykiem opuszczania pojedynczych lekcji i ubliżania nauczycielom. Te zależności stwierdzono zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach. Gimnazjaliści z klas pierwszych i drugich, którzy lubią swoich nauczycieli, w znacznie mniejszym stopniu popełniają wykroczenia, ubliżają nauczycielom i opuszczają pojedyncze lekcje. Udział gimnazjalistów w praktykach religijnych wiąże się z mniejszym ryzykiem problemów szkolnych i wykroczeń, a dodatkowe zajęcia pozalekcyjne i konstruktywne zainteresowania zmniejszają ryzyko palenia papierosów, chodzenia na wagary i powtarzania klasy.

Selektywne związki niektórych czynników. Wyniki regresji wskazują na selektywne działanie trzech czynników ryzyka:

- wczesny wiek inicjacji papierosowej,
- przekonania akceptujące przemoc,
- wsparcie emocjonalne przyjaciół

oraz jednego czynnika chroniącego:

- negatywna postawa kolegów/koleżanek wobec narkotyków.

Zestawienie ilorazów szans dla wczesnej inicjacji papierosowej sugeruje, że ten czynnik zwiększa przede wszystkim u gimnazjalistów w pierwszych i w drugich klasach ryzyko bieżącego palenia pa-

pierosów i eksperymentowania z narkotykami, natomiast w pierwszych klasach gimnazjum zwiększa również ryzyko picia alkoholu i upijania się. Ten wariant analiz potwierdził również, że przekonania gimnazjalistów akceptujące przemoc są głównie związane z większym ryzykiem zachowań agresywnych (bójek z kolegami/koleżankami oraz częstej przemocy). Ten model analiz regresji potwierdził również, że „wsparcie emocjonalne przyjaciół” zachowuje się jak czynnik ryzyka, zwiększając u gimnazjalistów z klas pierwszych i drugich ryzyko używania substancji psychoaktywnych, a także ryzyko agresji werbalnej wobec nauczycieli.

Ograniczone do substancji psychoaktywnych działanie chroniące zaobserwowano również w przypadku czynnika „negatywna postawa kolegów/koleżanek do narkotyków”. Posiadanie kolegów/koleżanek, którzy odnoszą się z dezaprobatą do używania narkotyków wiąże się u pierwszo- i drugoklasistów z mniejszym ryzykiem eksperymentowania z papierosami i narkotykami (używanie tych substancji w życiu) oraz z mniejszym ryzykiem upijania się.

Zestawienie ilorazów szans w modelu uwzględniającym czynniki ryzyka i czynniki ochronne wskazuje, że kilka czynników chroniących i jeden czynnik ryzyka wiąże się w sposób znaczący tylko z pojedynczymi zachowaniami ryzykownymi. Do tych czynników należą:

- dobry kontakt z tatą (zmniejsza u pierwszo- i drugoklasistów ryzyko agresji werbalnej wobec nauczycieli oraz opuszczania pojedynczych lekcji),
- monitorowanie przez rodziców miejsc, gdzie gimnazjalista spędza czas poza domem (zmniejsza u pierwszo- i drugoklasistów ryzyko eksperymentów z papierosami i ryzyko opuszczania pojedynczych lekcji w szkole),
- pozytywny stosunek do szkoły (zmniejsza u pierwszo- i drugoklasistów ryzyko wagarów całodniowych),
- nieformalna kontrola sąsiadów (zmniejsza u pierwszo- i drugoklasistów ryzyko eksperymentów z papierosami),
- rodzina niepełna lub zrekonstruowana (zwiększa u pierwszo- i drugoklasistów ryzyko niepowodzeń szkolnych – powtarzania klasy).

Cztery czynniki ryzyka: „konflikty wśród domowników”, „przemoc fizyczna wśród domowników”, „konflikty związane z piciem alkoholu przez rodziców” oraz „doświadczenie problemów psychicznych” w tym wariantcie analiz nie potwierdziły istotnego znaczenia dla zachowań ryzykownych gimnazjalistów.

Zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach czynników chroniących z zachowaniami problemowymi. Cztery czynniki chroniące związane z wpływami rodzicielskimi: „wsparcie emocjonalne mamy”, „rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego”, „czas spędzany wspólnie z mamą” oraz „czas spędzany wspólnie z tatą” nie potwierdziły w analizach wielozmiennowych znaczącego wkładu w zmniejszanie ryzyka zachowań problemowych gimnazjalistów (tabela 21). Warte jednak odnotowania są wyniki wskazujące na zmiany pomiędzy pierwszą i drugą klasą w związkach między tymi czynnikami chroniącymi a zachowaniami ryzykownymi. W drugich klasach odnotowano kilka wyników świadczących o wzmacnianiu się chroniącego znaczenia tych czynników, przede wszystkim „czasu spędzanego z tatą”, „czasu spędzanego z mamą”, a także „rozmów z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego”.

Podsumowanie i omówienie najważniejszych wyników

1. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy pierwszą i drugą klasą w gimnazjach publicznych i niepublicznych

Przemoc i zachowania agresywne. W drugich klasach o kilka punktów procentowych zmniejszyły się akty bezpośredniej fizycznej agresji rówieśniczej (bójki z kolegami/koleżankami w szkole). Bójki w szkole były najczęściej występującymi zachowaniami agresywnymi wśród gimnazjalistów z klas pierwszych i drugich. Ich rozpowszechnienie mierzone za pomocą wskaźnika „przynajmniej raz w ostatnim roku” zmniejszyło się pomiędzy pierwszą i drugą klasą o 5 punktów procentowych, z 33% do ok. 28%. Ze spadkiem liczby uczniów wdających się w bójki z rówieśnikami prawdopodobnie związane było zmniejszenie się w drugich klasach odsetka „ofiar” przemocy rówieśniczej na terenie szkoły.

W przeciwieństwie do bezpośredniej agresji fizycznej między gimnazjalistami, w drugich klasach o kilka punktów procentowych zwiększyły się odsetki młodzieży gimnazjalnej mającej na swoim koncie agresję werbalną wobec swoich nauczycieli. Około jedna czwarta drugoklasistów z gimnazjów publicznych przynajmniej raz w ostatnim roku ubliżała swoim nauczycielom. Do niepokojących zjawisk należy również zwiększenie się o kilka punktów procentowych odsetka młodzieży gimnazjalnej, która nosiła przy sobie niebezpieczne przedmioty (np. nóż lub kastet).

Wykroczenia. W drugich klasach o kilka punktów procentowych zwiększyło się rozpowszechnienie wykroczeń najczęściej popełnianych przez gimnazjalistów. Więcej drugoklasistów niż pierwszoklasistów miało kłopoty z policją „bo zrobili coś złego”, celowo niszczyło coś w szkole, wchodziło na cudzy teren bez zgody właściciela. Znacząco wzrósł również w drugich klasach wskaźnik częstego popełniania wykroczeń. Około 10% drugoklasistów miało na swym koncie przynajmniej trzykrotne łamanie prawa w ostatnim roku.

Substancje psychoaktywne. W drugich klasach bardzo wyraźnie zwiększyło się rozpowszechnienie używania substancji psychoaktywnych: picia alkoholu, palenia papierosów i używania narkotyków. W gimnazjach publicznych średnio dwukrotnie w porównaniu do pierwszych klas zwiększyły się wskaźniki upijania się, częstego palenia papierosów i eksperymentowania z narkotykami. Około jedna trzecia drugoklasistów piła często alkohol, jedna czwarta upiła się przynajmniej raz w ostatnim roku, około jedna piąta paliła często papierosy i około jedna dziesiąta przynajmniej raz w ostatnim roku próbowała jakiegoś narkotyku.

Problemy szkolne. Podobnie jak w przypadku substancji psychoaktywnych, w drugich klasach odnotowano bardzo wyraźną dynamikę wzrostu rozpowszechnienia problemów związanych z wykonywaniem obowiązku szkolnego. Średnio dwukrotnie w porównaniu do pierwszych klas zwiększyły się wskaźniki wagarowania (opuszczania pojedynczych lekcji i całych dni). Ponad dwukrotnie zwiększyły się odsetki uczniów mających negatywne (nagane lub nieodpowiednie) oceny z zachowania. W gimnazjach publicznych ok. 37% drugoklasistów często opuszcza pojedyncze lekcje, ok. 23% chodzi często na całodniowe wagary, a ok. 8% uczniów ma negatywne oceny z zachowania świadczące o poważnych problemach w przystosowaniu się do wymagań życia szkolnego.

Gimnazja publiczne vs niepubliczne. W gimnazjach niepublicznych pomiędzy pierwszym i drugim rokiem nauki odnotowano większą niż w gimnazjach publicznych dynamikę wzrostu wskaźników używania sub-

stancji psychoaktywnych, wagarowania, opuszczania pojedynczych lekcji, niektórych wykroczeń oraz wskaźnika częstych wykroczeń. W rezultacie w drugich klasach, w porównaniu do pierwszych, zmniejszyły się różnice w rozpowszechnieniu zachowań problemowych pomiędzy uczniami gimnazjów publicznych i niepublicznych, choć nadal wskaźniki rozpowszechnienia tych zachowań były wyższe w gimnazjach publicznych.

Choć w większości analizowanych zachowań problemowych odnotowano zmniejszanie się różnic pomiędzy gimnazjami publicznymi i niepublicznymi, to w przypadku agresji werbalnej wobec nauczycieli i negatywnych ocen z zachowania nastąpiło wyraźne zwiększenie się różnic na niekorzyść gimnazjów publicznych. W gimnazjach niepublicznych w drugich klasach było zdecydowanie mniej uczniów ubliżających nauczycielom i mających negatywne oceny z zachowania niż w gimnazjach publicznych.

Chłopcy vs dziewczęta. Zdecydowanie większa grupa chłopców niż dziewcząt z pierwszych i drugich klas gimnazjów miała na swym koncie przemoc lub zachowania agresywne, wykroczenia, problemy szkolne i eksperymenty z narkotykami. W związku z większą dynamiką wzrostu wykroczeń u chłopców, pomiędzy pierwszą i drugą klasą gimnazjum powiększyły się różnice ze względu na płeć w rozpowszechnieniu wykroczeń. Najmniejsze różnice ze względu na płeć zaobserwowano w picciu alkoholu i paleniu papierosów. Wskaźniki tych zachowań u dziewcząt i u chłopców były zbliżone zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach gimnazjum.

2. Zmiany w rozpowszechnieniu zachowań problemowych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW) i socjoterapeutycznych (MOS)

Wychowankowie drugich klas młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych rzadziej niż w pierwszych klasach przejawiali zachowania związane z przemocą, rzadziej popełniali wykroczenia oraz przejawiali problemy szkolne, częściej natomiast używali substancji psychoaktywnych (alkoholu, papierosów, narkotyków). Rosnący trend w używaniu substancji psychoaktywnych jest czymś naturalnym w tej grupie wiekowej. Pozytywnie zaskakujące jest natomiast zmniejszanie się liczby pozostałych zachowań problemowych: przemocy, wykroczeń i problemów szkolnych. W tym kontekście rysuje się kilka hipotez wyjaśniających. Spadek rozpowszechnienia zachowań problemowych może być wynikiem skutecznej pracy ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych, korygowania zachowań aspołecznych, socjoterapii i resocjalizacji. Byłby to duży sukces tych ośrodków. Obserwowana zmiana może być również związana z naturalnym procesem dojrzewania (lepszą samokontrolą impulsów i emocji) oraz procesami socjalizacji (lepszym przystosowaniem do życia w społeczeństwie). Nie bez znaczenia dla wyników naszych porównań może być też fakt innego składu osobowego grupy wychowanków, czyli większej liczby dziewcząt w drugim niż w pierwszym roku badań oraz prawdopodobna pozytywna selekcja wychowanków ośrodków kontynuujących naukę w drugich klasach gimnazjalnych.

Warto dodać, że rozmiary wszystkich zachowań problemowych wśród wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapeutycznych były od kilku do kilkunastu razy większe niż wśród uczniów uczęszczających do gimnazjów publicznych i niepublicznych.

3. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka – zmiany w rozpowszechnieniu czynników pomiędzy pierwszą i drugą klasą gimnazjum

Na podstawie badań prowadzonych w pierwszych i drugich klasach gimnazjów zidentyfikowano kilkanaście czynników chroniących i kilkanaście czynników ryzyka. Te czynniki, zgodnie z oczekiwaniami,

różnicowały występowanie zachowań problemowych w dychotomicznych grupach uczniów podzielonych ze względu na posiadanie/nieposiadanie danego czynnika. W przypadku czynników chroniących, występowanie danego czynnika wiązało się z mniejszym rozpowszechnieniem zachowań problemowych, a w przypadku czynników ryzyka – występowanie danego czynnika wiązało się z większym rozpowszechnieniem zachowań problemowych u drugoklasistów. Były to psychospołeczne czynniki związane z pozytywnymi lub negatywnymi wpływami środowiska rówieśniczego, szkolnego, rodzinnego, miejsca zamieszkania oraz czynniki indywidualne (normy, przekonania, aktywności, stan psychiczny).

W drugich klasach – w porównaniu z pierwszymi – rozpowszechnienie czynników chroniących (z wyjątkiem dwóch czynników: „rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego” oraz „dobry kontakt z tatą”) zmniejszyło się znacząco, przy jednoczesnym zwiększeniu się rozpowszechnienia rówieśniczych, środowiskowych i indywidualnych czynników ryzyka. Ta obserwacja sugeruje, że w czasie pierwszych dwóch lat nauki w gimnazjum pogarsza się sytuacja psychospołeczna młodzieży: zmniejsza się działanie czynników ochronnych i jednocześnie zwiększa się ekspozycja na czynniki ryzyka. Sprzyja to większemu rozpowszechnieniu zachowań ryzykownych/problemowych.

4. Czynniki niejednoznaczne

Wyniki analiz wskazują na niezgodny z oczekiwaniami kierunek działania trzech czynników: „wsparcia emocjonalnego przyjaciół”, „posiadania mentora z kręgu przyjaciół/kolegów” oraz „udziału w pozalekcyjnych grupowych zajęciach sportowych”. Mimo oczekiwanego ochronnego działania, postrzegane przez gimnazjalistów wsparcie emocjonalne przyjaciół zarówno w pierwszych, jak i w drugich klasach było pozytywnie związane z używaniem substancji psychoaktywnych oraz z przejawianiem agresji werbalnej wobec nauczycieli w szkole (ubliżanie nauczycielom). Posiadanie mentora wiązało się z ochroną lub ryzykiem w zależności od tego, kim był mentor. Uczniowie, którzy mieli „mentora” wywodzącego się z kręgu przyjaciół/kolegów częściej angażowali się w zachowania problemowe. Podobnie udział w dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych wiązał się z ochroną lub większym ryzykiem, w zależności od rodzaju zajęć dodatkowych. Mimo oczekiwanego ochronnego działania, udział w grupowych zajęciach sportowych wiązał się z większym rozpowszechnieniem zachowań problemowych u gimnazjalistów.

5. Uniwersalne i selektywne czynniki chroniące

Wielozmiennowe analizy regresji logistycznej pozwoliły ustalić najbardziej uniwersalne czynniki chroniące gimnazjalistów przed angażowaniem się w zachowania problemowe. Były to czynniki, które wiązały się z mniejszym prawdopodobieństwem występowania przynajmniej kilku różnych zachowań problemowych gimnazjalistów. Do nich należą: subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu, pozytywny stosunek do swoich nauczycieli, udział w praktykach i uroczystościach religijnych oraz dodatkowe zajęcia/konstruktywne zainteresowania.

Na uwagę zasługuje również kilka innych czynników chroniących, których działanie jest ograniczone tylko do niektórych zachowań problemowych (działanie selektywne). Do nich należą: „negatywna postawa kolegów/koleżanek do narkotyków”, „dobry kontakt z tatą”, „monitorowanie przez rodziców miejsc, gdzie gimnazjalista spędza czas poza domem”, „pozytywny stosunek do szkoły” oraz „nieformalna kontrola sąsiadów”.

6. Uniwersalne i selektywne czynniki ryzyka

Wyniki wielozmiennowych analiz regresji logistycznej wskazują, że zachowanie nastolatków polegające na narażaniu swojego bezpieczeństwa dla zabawy i ekscytujących przeżyć jest jednym z najbardziej uniwersalnym czynników zwiększających ryzyko prawie wszystkich analizowanych zachowań problemowych gimnazjalistów. Jest to czynnik indywidualny, związany najprawdopodobniej z tzw. „potrzebą doznań”, nazywaną też czasem „potrzebą stymulacji”. Do czynników ryzyka o uniwersalnym wpływie na zachowania problemowe gimnazjalistów należą również: „przebywanie w towarzystwie młodzieży, w którym używało się narkotyków” oraz „picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki”.

Analizy wskazują również na selektywne działanie trzech czynników: „wczesna inicjacja papierosowa” zwiększała u gimnazjalistów ryzyko używania substancji psychoaktywnych; „posiadanie przekonań akceptujących przemoc” było głównie związane z większym ryzykiem zachowań agresywnych (bójek z kolegami/koleżankami oraz częstej przemocy), a „wsparcie emocjonalne przyjaciół” zachowywało się jak czynnik ryzyka, zwiększając u gimnazjalistów z klas pierwszych i drugich ryzyko używania substancji psychoaktywnych, a także ryzyko agresji werbalnej wobec nauczycieli.

Wnioski i rekomendacje

1. Raport punktem odniesienia dla lokalnej diagnozy środowiska szkolnego

Niniejszy raport, który prezentuje dane dotyczące rozpowszechnienia zachowań problemowych dla gimnazjalistów z Warszawy, może stanowić cenny punkt odniesienia dla diagnozy prowadzonej w konkretnym gimnazjum publicznym lub niepublicznym w Warszawie. Diagnoza środowiska szkolnego w zakresie występowania zachowań problemowych, takich jak używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, wykroczenia, problemy szkolne jest ważnym krokiem na drodze do opracowania szkolnego programu działań profilaktycznych. Porównując skalę rozpowszechnienia zachowań problemowych dla gimnazjalistów z Warszawy ze skalą rozpowszechnienia tych zachowań we własnej szkole można oszacować, czy nasilenie zachowań problemowych we własnej szkole jest powyżej czy poniżej punktu orientacyjnego (średniej dla całej Warszawy). Wyniki prezentowane w niniejszym raporcie mogą więc pomóc w wyborze priorytetowych kierunków działania we własnej szkole.

2. Wspieranie nauczycieli uczących w gimnazjach

Wychodzimy z założenia, że lepsze rozumienie młodzieży i ich zachowań może przyczynić się do bardziej efektywnej pracy nauczycieli. W związku z tym należy w ramach kształcenia zawodowego zapoznawać nauczycieli gimnazjum ze specyfiką procesów rozwojowych wczesnej adolescencji, informować o zadaniach rozwojowych tego okresu oraz funkcjach, jakie pełnią w tym okresie zachowania problemowe. Obraz, jaki wyłania się z naszych badań sugeruje, że w trakcie nauki w gimnazjum, pomiędzy pierwszą i drugą klasą, zwiększa się grupa uczniów narażonych na działanie czynników ryzyka i jednocześnie zmniejsza się naturalna ochrona, na jaką mogą liczyć młodsze nastolatki kończące szkołę podstawową. Sytuacja psychospołeczna gimnazjalistów, którą można nazwać w skrócie „mniejsza ochrona i większe ryzyko” nakłada się na procesy dojrzewania i próby nowych zachowań podejmowane przez gimnazjalistów, w tym zachowań niedozwolonych dla młodzieży w wieku szkolnym. W rezultacie w gimnazjum rośnie liczba i nasilenie zachowań problemowych młodzieży. Wzrasta znacząco skala używania substancji psychoaktywnych oraz skala problemów szkolnych (wagarowania i złych ocen z zachowania), a także – na co wskazują wyniki badań w gimnazjach publicznych – rośnie liczba uczniów przejawiających agresję werbalną wobec nauczycieli. Ten splot czynników – częściowo udokumentowany w naszych badaniach – sprawia, że praca nauczyciela w gimnazjum jest obiektywnie trudna i wymagająca. Wielu nauczycieli w gimnazjach może na co dzień borykać się z dużymi psychicznymi obciążeniami, a także z niepowodzeniami w pracy wychowawczej lub dydaktycznej. Bez dodatkowego wsparcia ze strony kolegów/koleżanek po fachu i przemyślanej ochrony zdrowia psychicznego nauczycieli, duże obciążenia lub niepowodzenia mogą doprowadzić do frustracji, zniechęcenia i braku satysfakcji zawodowej, czyli niepokojącego stanu psychicznego fachowo określanego jako „wypalenie zawodowe” nauczycieli. Biorąc to pod uwagę, uważamy, że zalecenia dotyczące profilaktyki zachowań problemowych młodzieży w gimnazjach powinny uwzględniać przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu nauczycieli. Dbłość o dobry stan zdrowia psychicznego nauczycieli uczących w gimnazjum powinna być częścią szkolnego programu profilaktyki. W tym celu należy wspierać wszelkie inicjatywy służące podnoszeniu kwalifikacji zawodowych nauczycieli, ułatwiać im dostęp do form kształcenia i rozwoju własnych możliwości. Niezwykle

istotne jest zapewnienie nauczycielom przez dyrektorów szkół fachowego (a także w miarę możliwości koleżeńskie) wsparcia w trudnych sytuacjach pracy w szkole. W tym kontekście bardzo istotne jest wspieranie **klimatu współpracy pomiędzy nauczycielami w szkole**. Pomocne może być także organizowanie zespołów roboczych do spraw związanych z profilaktyką i wychowaniem. Zespoły takie powinny być kierowane przez odpowiednio przeszkolonych i doświadczonych nauczycieli.

3. Obiecujące kierunki działań profilaktycznych oparte na wynikach badań

Wyniki badań wskazują, że kilka czynników chroniących ma duże spektrum działania, redukując ryzyko kilku różnych zachowań problemowych młodzieży. Warto skupić się na wzmacnianiu tych właśnie czynników planując pracę wychowawczą i profilaktyczną w swoim gimnazjum. Działania profilaktyczne ukierunkowane na wzmacnianie czynników chroniących mają ten walor, że mogą kompensować trudne do usunięcia negatywne wpływy środowiska społecznego, np. zaniedbania środowiska rodzinnego, negatywne wpływy rówieśników lub osób dorosłych. Takie działania są również elementem tworzenia przyjaznego klimatu społecznego szkoły.

Wzmacnianie pozytywnego stosunku do nauczycieli. Jednym z obiecujących kierunków działań specyficznie dotyczących szkoły jest **wzmacnianie pozytywnego stosunku uczniów do nauczycieli. Warto uczynić z tej kwestii element etosu szkoły i tworzenia jej przyjaznego klimatu społecznego.** Należy w środowisku szkolnym zadbać o ochronę i wzmacnianie pozytywnego wizerunku nauczyciela jako osoby kompetentnej w swojej dziedzinie i jednocześnie otwartej na potrzeby uczniów. Postawa uczniów wobec nauczycieli w dużym stopniu zależy od samych nauczycieli. Dlatego w ocenie pracy nauczycieli dyrektorzy szkół i przedstawiciele nadzoru pedagogicznego powinni brać pod uwagę merytoryczne przygotowanie do pracy dydaktycznej, ale także życzliwość wobec uczniów, umiejętności słuchania, wrażliwości na potrzeby i problemy młodych ludzi.

Wspieranie konstruktywnych zainteresowań i zajęć pozalekcyjnych młodzieży. Kolejnym elementem budującym pozytywny klimat szkoły jest **wspieranie konstruktywnych zainteresowań i zajęć pozalekcyjnych młodzieży**, np. prowadzenie warsztatów artystycznych, klubów dyskusyjnych, pracy młodzieży na rzecz niepełnosprawnych w ramach wolontariatu. Powodzenie zajęć pozalekcyjnych w dużym stopniu zależy od osoby prowadzącej, nauczyciela, trenera lub instruktora. Znalezienie właściwej osoby łączącej pasję (np. artystyczną, sportową, społeczną), umiejętności warsztatowe w swojej dziedzinie i umiejętności pedagogiczne jest kluczowym elementem dla powodzenia zajęć pozalekcyjnych. Do realizacji tego celu potrzebna jest pomoc administracji szkoły w pozyskiwaniu dodatkowych środków finansowych (np. od samorządu lokalnego), zapewnienie warunków lokalowych i docenianie pracy osób prowadzących zajęcia pozalekcyjne.

Specjalistyczne zajęcia dla młodzieży z większym zapotrzebowaniem na stymulację. Wyniki naszych badań sugerują, że młodzi uczestnicy sportowych zajęć grupowych częściej sięgają po substancje psychoaktywne i w większym stopniu przejawiają inne zachowania problemowe. Jest to prawdopodobnie związane z tym, że do zajęć sportowych garnie się **młodzież z wysokim zapotrzebowaniem na stymulację**, które jest jednym z silniejszych czynników ryzyka zachowań problemowych młodzieży. Dlatego organizując sportowe zajęcia pozalekcyjne, takie jak na przykład: piłka nożna, judo, karate, koszykówka, należy brać pod uwagę specjalne potrzeby młodzieży z wysokim zapotrzebowaniem na stymulację i mocne przeżycia. Sama sportowa aktywność lub rywalizacja może być niewystarczająca, żeby uchronić tę młodzież przed ryzykownymi zachowaniami. Brak konsekwentnie przestrzeganych zasad i dyscypliny może prowadzić

w grupach sportowych do eskalacji używania substancji psychoaktywnych i innych problemów. Dlatego przy prowadzeniu tego typu zajęć potrzebny jest zwiększony nadzór nad młodzieżą, a trener lub trenerzy sportowi powinni być przygotowani na poziomie podstawowym do pracy wychowawczej i profilaktycznej z grupą podwyższonego ryzyka.

Edukacja normatywna i uczenie umiejętności życiowych. W kontekście znaczącego wzrostu rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych w czasie pierwszych dwóch lat nauki w gimnazjum, w działaniach profilaktycznych warto nastawić się na te czynniki, które są wyraźnie powiązane z piciem, paleniem i używaniem narkotyków. Do nich należą **indywidualne normy nastolatków przeciwne używaniu tych substancji** (tzw. subiektywne normy), które – jeśli są uwewnętrznione – to skutecznie chronią nastolatków. Z drugiej strony troskę szkolnych profilaktyków powinny budzić te czynniki, które wyraźnie zwiększają ryzyko eksperymentów z substancjami psychoaktywnymi. Nasze badania wskazują przede wszystkim na **wpływy rówieśnicze: posiadanie kolegów/koleżanek, którzy piją alkohol oraz przebywanie z młodzieżą, która używa narkotyków**. Negatywne wpływy rówieśnicze przyspieszają **inicjację alkoholową i papierosową**, a ta z kolei otwiera drogę do dalszych ryzykownych eksperymentów z substancjami psychoaktywnymi. W związku z tym działania profilaktyczne przeznaczone dla uczniów pierwszych i drugich klas gimnazjalnych winny z jednej strony uwzględniać kształtowanie postaw i norm przeciwnych picciu alkoholu, paleniu tytoniu i używaniu narkotyków (edukację normatywną i udział w życiu religijnym), z drugiej zaś strony winny wzmacniać asertywność i poczucie własnej wartości, czyli te umiejętności, które mogą się przydać w relacjach z rówieśnikami (uczenie umiejętności życiowych).

Wspieranie konstruktywnych grup młodzieżowych. Oprócz zajęć pozalekcyjnych, organizowanych w szkołach, które „pracują” na jej pozytywny klimat, warto wskazać młodzieży jeszcze inne formy ciekawego i rozwojowego spędzania czasu. Obok działań edukacyjnych nastawionych na wzmacnianie norm i umiejętności życiowych, warto również równolegle wspierać tworzenie na terenie szkoły **konstruktywnych grup młodzieżowych, np. klubów turystycznych, grup artystycznych, klubów komputerowców, w których dzieją się interesujące rzeczy i jest atrakcyjne towarzystwo rówieśników**. Gimnazjaliści często podejmują niepotrzebne ryzyko w towarzystwie rówieśników nie dlatego, że brakuje im asertywności lub wiary w siebie, ale dlatego, że chcą spędzać czas wolny ze swoimi kolegami/koleżankami, chcą być akceptowani przez rówieśników. Dlatego skuteczną przeciw wagą dla negatywnych wpływów rówieśniczych jest zorganizowana i wspierana przez dorosłych działalność konstruktywnych grup młodzieżowych.

Współpraca z rodzicami. Kolejną sprawą jest **uwrażliwienie rodziców** uczniów na potrzeby młodego człowieka związane z przynależnością do grupy i akceptacją ze strony rówieśników, a także przekazanie informacji na temat zagrożeń, jakie mogą pojawić się w środowisku rówieśniczym. Wśród rodziców i wychowawców warto wzmacniać postawę większego zainteresowania pozaszkolnymi aktywnościami gimnazjalistów oraz budować umiejętności rejestrowania i reagowania na sygnały świadczące o używaniu substancji psychoaktywnych przez dziecko i/lub jego przyjaciół/kolegów.

Rekomendowane programy profilaktyczne. Do realizacji tych zadań profilaktycznych w gimnazjum zalecane jest korzystanie z **rekomendowanych** przez Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej²² i Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych programów profilaktycznych nastawionych na edukację normatywną, uczenie umiejętności życiowych, programy liderów rówieśniczych oraz wzmacnianie umiejętności wychowawczych rodziców.

²² <http://www.cmppp.edu.pl/node/13718>

4. Pomoc i wsparcie dla zagrożonej młodzieży

Wsparcie i pomoc dla „uczniów problemowych”. Ze względu na znaczący wzrost wskaźników używania substancji psychoaktywnych oraz problemów szkolnych (wagarowania, złych ocen z zachowania), w drugich klasach gimnazjum wzrasta liczba „uczniów problemowych”. Uczniom, którzy przejawiają specyficzne problemy (np. nadużywają substancji psychoaktywnych, chodzą na wagary, mają trudności w relacjach interpersonalnych) należy zaproponować specjalne formy pomocy lub wczesnej interwencji. Do nich należy przede wszystkim wsparcie wychowawcy w pokonywaniu trudności życiowych ucznia, a także fachowa opieka pedagoga lub psychologa szkolnego. Jest to niezbędne w budowaniu i utrzymaniu pozytywnego klimatu w szkole oraz do poprawy funkcjonowania „uczniów problemowych”.

Zajęcia wyrównawcze i wyrównywanie deficytów. Odrębną formą pomocy i wsparcia dla uczniów mających trudności w nauce są zajęcia wyrównawcze. Uczniowie zagrożeni lub osiągający niskie wyniki w nauce są bardziej podatni na podejmowanie zachowań problemowych/ryzykownych. Często przeżywają silny stres, mają obniżony nastrój i gorzej funkcjonują w szkole. Dlatego zajęcia wyrównawcze powinny być częścią szkolnego programu profilaktyki. W zależności od powodów trudności (deficyty indywidualne lub/i zaniedbania środowiskowe) warto indywidualnie z uczniem opracować plan działań wyrównawczych. W przypadku deficytów rozwojowych pomocna jest opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej. Wszelkie działania warto poprzedzić indywidualną konsultacją z uczniem i jego rodzicami, aby lepiej poznać źródło problemu.

Piśmiennictwo

- Bobrowski K, Ostaszewski K. „Noe + Drugi Elementarz”. Ewaluacja programu profilaktyki alkoholowej. *Alkoholizm i Narkomania* 1997; 1 (26): 67–88.
- Bobrowski K, Ostaszewski K, Pisarska A. Rekomendacje narzędzi do oceny zagrożeń zdrowia psychicznego młodzieży do dalszego stosowania w badaniach mokotowskich oraz w innych badaniach ankietowych młodzieży szkolnej. Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2007.
- Borucka A, Ostaszewski K. Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieku Rozwojowego* 2008; 12 (2), część I; 587–597.
- Bronfenbrenner U. Ecology of the family as a context for human development: Research Perspectives. *Developmental Psychology* 1986; 22 (6): 723–742.
- Brzezińska A. Społeczna psychologia rozwoju, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- Catalano R, Berglund L, Ryan J, Lonczak H, Hawkins D. Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs. *Prevention & Treatment* 2002; 5 (1): 15.
- Center for Disease Control and Prevention. Self-reported Frequent mental Distress Among Adults – United States, 1993–1996, Morbidity and Mortality Weekly Report, May 1, 1998; 47 (6): 325–331.
- Czabała Cz, Bobrowski K, Borucka A, Brykczyńska C, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Ostaszewski K, Pisarska A, Pałycka M, Raduj J. Raport z badań wykonanych w 2004 roku w ramach działalności statutowej „Ocena stanu zdrowia psychicznego w wybranych populacjach”, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2004, maszynopis.
- European Monitoring Centre for Drug and Drug Addiction – Evaluation Instruments Bank EBI <http://emcdda.eu.int/>
- Frączek A, Stępień E. Kwestionariusz TY i ZDROWIE. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie 1991.
- Gaś Z. Charakterystyka środowiska Zakładów Poprawczych. W: *Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*, Gaś ZB (red), Lublin 2008; 319–320.
- Jessor R. Problem-Behavior Theory, Psychosocial Development, and Adolescent Problem Drinking. *British Journal of Addiction* 1987; 82: 331–342.
- Jessor R. New perspectives on adolescent risk behaviour. W: *New perspectives on adolescent risk behavior*. Jessor R (red), Cambridge University Press 1998; 1–10.
- Kędzierski P, Kulesza J. Raport: Analiza przyczyn umieszczenia dzieci i młodzieży w placówkach resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych, Pracownia Resocjalizacji CMPPP, Warszawa 2008.
- Mazur J, Tabak I, Małkowska-Szkutnik A, Ostaszewski K, Kołło H, Dzielska A, Kowalewska A. Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Instytut Matki i Dziecka. Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, Warszawa 2008.
- Mierzejewska G. Raport: Funkcjonowanie systemu kierowania nieletnich do placówek resocjalizacyjnych i socjoterapeutycznych resortu edukacji stan na 20.09.2008. CMPPP, Warszawa 2008.
- Ostaszewski K. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży. W: *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych*. Mazur J i wsp. Instytut Matki i Dziecka. Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, Warszawa 2008; 19–46.
- Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Pisarska A. Subiektywne normy a intencja używania substancji psychoaktywnych przez nastolatków. *Alkoholizm i Narkomania* 2002; 15 (3): 305–325.

- Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A. Adaptacja skal do pomiaru czynników ryzyka i czynników chroniących związanych z rozwojem zachowań problemowych oraz do pomiaru zachowań problemowych. Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2006, maszynopis.
- Ostaszewski K, Rustecka-Krawczyk A, Wójcik, M. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie 2008, <http://www.ipin.edu.pl/0211.htm>
- Wolniewicz-Grzelak B, Ostaszewski K. Badanie środowisk szkolnych w zakresie zagrożenia uzależnieniem od środków odurzających. Biuletyn Informacyjny Instytutu Psychoneurologicznego 1983; 4: 68-82.
- Zimmerman M, Schmeelk-Cone K. A longitudinal analysis of adolescent substance use and school motivation among African American Youth. *Journal of Research on Adolescence* 2003; 13 (2): 185-210.
- Zuckerman M. Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking. Cambridge Press, New York 1994.

Tabela 19. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant I – czynniki chroniące. Zestawienie ilorazów szans

Zmienne (kategoria ref.)	Zachowania problemowe/ryzykowne													Negatyw- na ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
	Bójki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielom	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.			
	Iloraz szans (95% poziom ufności)															
Pięć (kategoria referencyjna –chłopcy)	kl I	0,16 (0,13-0,20)***	n.i.	0,27 (0,20-0,36)***	0,66 (0,50-0,88)**	0,35 (0,25-0,50)***	0,55 (0,38-0,79)**	n.i.	n.i.	n.i.	0,59 (0,35-0,99)*	n.i.	1,52 (1,10-2,10)*	0,47 (0,25-0,88)*	n.i.	
	kl II	0,16 (0,13-0,21)***	0,65 (0,52-0,85)***	0,39 (0,29-0,51)***	0,47 (0,36-0,62)***	0,33 (0,24-0,46)***	0,32 (0,23-0,49)***	n.i.	n.i.	n.i.	0,63 (0,43-0,96)*	0,71 (0,60-0,92)**	n.i.	0,36 (0,22-0,54)***	0,58 (0,36-0,95)*	n.i.
Status szkoły (kategoria referencyjna –gimnazjum publiczne)	kl I	n.i.	1,57 (1,09-2,26)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,23 (0,07-0,77)*	n.i.	
Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków	kl I	0,60 (0,46-0,77)***	0,69 (0,52-0,91)**	0,52 (0,40-0,67)***	0,61 (0,45-0,83)**	0,55 (0,39-0,77)**	0,45 (0,31-0,64)***	0,66 (0,50-0,86)**	0,54 (0,42-0,70)***	0,44 (0,32-0,61)***	0,20 (0,12-0,32)***	0,56 (0,42-0,73)***	0,48 (0,35-0,68)***	0,33 (0,19-0,59)***	0,53 (0,32-0,87)*	n.i.
	kl II	0,67 (0,53-0,86)**	0,61 (0,48-0,77)***	0,53 (0,40-0,69)***	0,59 (0,45-0,77)***	0,62 (0,46-0,82)**	0,54 (0,39-0,79)***	0,47 (0,38-0,59)***	0,56 (0,43-0,72)***	0,41 (0,32-0,53)***	0,15 (0,10-0,22)***	0,70 (0,56-0,87)**	0,66 (0,52-0,85)**	0,46 (0,31-0,70)***	n.i.	n.i.
Wsparcie przyjaciół	kl I	n.i.	1,56 (1,19-2,04)**	1,43 (1,08-1,89)*	n.i.	n.i.	n.i.	1,52 (1,20-1,94)**	1,45 (1,14-1,85)**	1,98 (1,36-2,86)***	n.i.	2,27 (1,47-3,50)***	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	1,70 (1,32-2,16)***	n.i.	n.i.	1,80 (1,31-2,45)***	n.i.	1,59 (1,25-2)***	1,71 (1,36-2,16)***	1,86 (1,40-2,47)***	2,04 (1,34-3,09)**	1,27 (1,02-1,62)*	n.i.	1,63 (1,06-2,56)*	n.i.	
Rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	0,63 (0,41-0,97)*	0,63 (0,39-0,99)*	0,49 (0,30-0,80)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,44 (0,25-0,76)**	0,35 (0,19-0,68)**	n.i.
Monitorowanie przez rodziców czasu spędzanego wieczorami poza domem	kl I	0,57 (0,43-0,76)***	0,49 (0,37-0,66)***	0,62 (0,46-0,84)**	0,49 (0,36-0,67)***	0,56 (0,39-0,81)**	0,42 (0,29-0,61)***	0,62 (0,46-0,83)**	0,43 (0,33-0,56)***	0,44 (0,31-0,62)***	0,25 (0,15-0,42)***	0,45 (0,34-0,59)***	0,40 (0,29-0,57)***	n.i.	n.i.	
	kl II	0,54 (0,41-0,71)***	0,64 (0,49-0,84)**	0,52 (0,39-0,67)***	0,70 (0,51-0,95)*	0,45 (0,33-0,63)***	0,59 (0,41-0,85)**	0,48 (0,35-0,65)***	0,35 (0,27-0,47)***	0,44 (0,33-0,58)***	0,54 (0,37-0,83)**	0,60 (0,49-0,82)***	0,60***	0,60 (0,39-0,92)*	n.i.	
Wsparcie emocjonalne mamy	kl I	n.i.	0,72 (0,53-0,98)*	n.i.	n.i.	0,66 (0,44-1,00)*	0,63 (0,41-0,96)*	n.i.	n.i.	n.i.	0,42 (0,24-0,74)**	n.i.	n.i.	n.i.	0,55 (0,31-0,97)*	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 19 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant I – czynniki chroniące. Zestawienie ilorazów szans

		Iloraz szans (95% poziom ufności)														
		Bójki z kolegami/koleżankami	Ublżanie nauczyciela	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów w 30 dniach	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena z zachowania	Powtórzenie klasy w życiu
Dobry kontakt z tatą	kl I	n.i.	0,65 (0,51-0,83)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,76 (0,61-0,96)*	0,79 (0,63-0,98)*	0,70 (0,51-0,97)*	n.i.	n.i.	0,65 (0,50-0,83)**	n.i.	0,51 (0,28-0,96)*	n.i.
	kl II	n.i.	0,72 (0,56-0,91)**	n.i.	n.i.	0,73 (0,53-0,99)*	n.i.	n.i.	0,71 (0,57-0,88)**	n.i.	0,72 (0,54-0,95)*	n.i.	0,76 (0,60-0,93)*	n.i.	n.i.	n.i.
Czas spędzany z mamą	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	0,61 (0,43-0,85)**	n.i.	n.i.	0,66 (0,44-0,99)*	n.i.	n.i.	0,71 (0,51-0,99)*	n.i.	n.i.	0,71 (0,54-0,98)*	0,66 (0,48-0,90)**	n.i.	n.i.
Czas spędzany z tatą	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,73 (0,58-0,92)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	0,68 (0,51-0,91)**	0,69 (0,51-0,93)*	0,66 (0,48-0,90)*	0,51 (0,36-0,73)**	n.i.	0,69 (0,55-0,87)**	0,62 (0,48-0,81)**	0,74 (0,56-0,98)*	0,61 (0,41-0,93)*	0,79 (0,63-1)*	n.i.	0,49 (0,31-0,76)**	n.i.
Pozytywny stosunek do nauczycieli	kl I	0,69 (0,54-0,89)**	0,48 (0,37-0,62)**	0,71 (0,53-0,94)*	0,57 (0,42-0,77)**	0,49 (0,35-0,70)**	0,46 (0,32-0,67)**	n.i.	0,66 (0,52-0,85)**	0,55 (0,40-0,77)**	0,57 (0,39-0,83)**	n.i.	0,60 (0,46-0,80)**	0,69 (0,49-0,96)*	n.i.	n.i.
	kl II	0,69 (0,54-0,89)**	0,44 (0,35-0,56)**	0,53 (0,40-0,70)**	0,59 (0,44-0,79)**	0,51 (0,38-0,69)**	0,40 (0,28-0,56)**	0,78 (0,61-1)*	0,69 (0,55-0,86)**	0,72 (0,56-0,96)*	0,50 (0,38-0,65)**	0,50 (0,34-0,73)**	0,64 (0,52-0,80)**	0,65 (0,51-0,83)**	0,45 (0,29-0,69)**	n.i.
Pozytywny stosunek do szkoły	kl I	n.i.	0,66 (0,52-0,84)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,10 (1,20-3,66)**	0,77 (0,59-0,99)*	0,65 (0,47-0,89)**	n.i.	n.i.
	kl II	0,58 (0,46-0,74)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,77 (0,63-0,98)*	0,62 (0,49-0,81)**	0,50 (0,30-0,83)**	n.i.
Kontrola sąsiadów	kl I	0,81 (0,66-0,99)*	0,78 (0,62-0,98)*	n.i.	0,74 (0,56-0,98)*	n.i.	n.i.	0,73 (0,60-0,89)**	0,79 (0,64-0,97)*	n.i.	0,62 (0,43-0,89)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,76 (0,62-0,93)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Udział w praktykach iuroczystościach religijnych	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,45 (0,31-0,65)**	0,44 (0,30-0,66)**	n.i.	n.i.	0,48 (0,34-0,70)**	0,38 (0,26-0,57)**	0,49 (0,28-0,86)*	0,59 (0,44-0,80)**	0,52 (0,36-0,75)**	0,21 (0,11-0,40)**	0,38 (0,23-0,65)**
	kl II	0,71 (0,54-0,94)*	n.i.	0,64 (0,47-0,86)**	n.i.	0,62 (0,45-0,85)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,57 (0,44-0,73)**	0,53 (0,41-0,70)**	n.i.	0,34 (0,19-0,57)**

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 19 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant I – czynniki chroniące. Zestawienie ilorazów szans

		Bójki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczyciełom	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatyw- na ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
		Iloraz szans (95% poziom ufności)															
Pozytywny stosunek do wiary (religii)	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,79 (1,04-3,01)*	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,80 (0,64-0,99)*	n.i.	n.i.	0,62 (0,42-0,92)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
Dodatkowe za- jęcia i konstruk- tywne zaintereso- wania	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,73 (0,59-0,91)**	0,66 (0,53-0,83)***	0,54 (0,38-0,76)**	0,52 (0,35-0,80)**	n.i.	n.i.	0,62 (0,43-0,89)**	n.i.	0,15 (0,06-0,37) ***	
	kl II	n.i.	n.i.	1,69 (1,27-2,24)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,78 (0,63-0,97)*	n.i.	0,73 (0,54-1,00)*	n.i.	n.i.	0,60 (0,46-0,80)***	0,45 (0,25-0,82)**	0,33 (0,16-0,71)**	
Przekonanie, że nauka w szkole pomaga w osiąga- niu celów życio- wych	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,47 (0,27-0,83)**	n.i.	n.i.	0,48 (0,26-0,90)*	0,57 (0,34-0,98)*	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,76 (0,63-0,97)*	n.i.	n.i.	n.i.	
Subiektywne normy przeciwne picciu alkoholu	kl I	0,52 (0,42-0,64)***	0,50 (0,40-0,63)***	0,58 (0,45-0,75)***	0,49 (0,37-0,64)**	0,47 (0,34-0,64)***	0,50 (0,35-0,70)***	0,12 (0,10-0,15)***	0,37 (0,30-0,45)***	0,20 (0,15-0,27)***	0,50 (0,35-0,71)***	0,43 (0,26-0,71)**	0,48 (0,38-0,61)***	0,64 (0,47-0,87)**	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	0,59 (0,47-0,75)***	0,39 (0,31-0,49)***	0,44 (0,33-0,58)***	0,41 (0,30-0,55)***	0,45 (0,33-0,62)***	0,38 (0,26-0,55)***	0,14 (0,11-0,17)***	0,37 (0,30-0,46)***	0,22 (0,17-0,29)***	0,36 (0,27-0,48)***	0,24 (0,15-0,38)***	0,47 (0,40-0,61)***	0,59 (0,46-0,75)***	0,60 (0,38-0,94)*	0,56 (0,34-0,98)*	n.i.
Dobry kontakt ze starszym rodzeństwem	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,71 (1,05-2,79)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

1 Kategoriami referencyjnymi dla zmiennych objaśniających jest brak lub przeciwna strona danego czynnika, np. kategorią referencyjną dla czynnika „Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków” jest „Pozytywny lub niezdecydowany stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków”. Patrz „przyjęte wskaźniki” tabelę 6-12, str. 21-26.

Tabela 20. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant II – czynniki ryzyka. Zestawienie ilorazów szans

Zmienne (kategoria ref.)	Zachowania problemowe/ryzykowne													Negatywna ocena z zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
	Bójki z kolegami/koleżankami	Ublżanie nauczyciela	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.			
	Iloraz szans (95% poziom ufności)															
Pieć (kategoria referencyjna – chłopcy)	kl I	0,18 (0,14-0,23)**	n.i.	0,32 (0,24-0,42)**	n.i.	0,34 (0,24-0,47)**	n.i.	1,36 (1,03-1,65)**	1,27 (1,01-1,59)*	1,40 (1,01-1,94)*	n.i.	0,41 (0,24-0,70)**	n.i.	1,48 (1,08-2,01)*	0,21 (0,10-0,42)**	0,43 (0,26-0,71)**
	kl II	0,16 (0,13-0,21)**	n.i.	0,56 (0,43-0,73)**	0,65 (0,50-0,85)**	0,46 (0,34-0,61)**	0,57 (0,41-0,79)**	1,40 (1,15-1,69)**	1,31 (1,07-1,62)**	1,39 (1,09-1,77)**	n.i.	0,65 (0,46-0,94)*	0,71 (0,59-0,86)**	n.i.	0,41 (0,28-0,62)**	0,57 (0,37-0,88)*
Status szkoły (kategoria ref. – gimnazjum publiczne)	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,41 (0,20-0,83)*	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	1,80 (1,23-2,64)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,67 (0,44-1,0)*	0,20 (0,06-0,67)**	n.i.
Przebywanie w środowisku młodzież, w którym używano się narkotyków	kl I	1,77 (1,30-2,39)**	1,99 (1,52-2,61)**	2,13 (1,57-2,91)**	2,36 (1,74-3,21)**	2,82 (2,02-3,94)**	1,96 (1,34-2,88)**	2,29 (1,74-3,01)**	2,97 (2,24-3,93)**	3,10 (2,23-4,31)**	2,97 (2,06-4,27)**	15,27 (8,96-26,05)**	2,21 (1,68-2,90)**	1,68 (1,19-2,36)**	2,54 (1,38-4,67)**	1,78 (1,04-3,07)*
	kl II	1,54 (1,20-2,0)**	2,05 (1,63-2,58)**	1,89 (1,45-2,48)**	1,92 (1,46-2,53)**	2,32 (1,73-3,11)**	1,52 (1,09-2,20)*	2,43 (1,86-3,18)**	2,78 (2,18-3,56)**	2,60 (2,03-3,33)**	2,49 (1,92-3,24)**	9,88 (6,78-14,40)**	1,56 (1,25-1,95)**	1,60 (1,25-2,05)**	1,79 (1,20-2,66)**	n.i.
Picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki	kl I	1,39 (1,03-1,87)*	1,84 (1,41-2,39)**	n.i.	1,84 (1,36-2,51)**	2,08 (1,48-2,90)**	1,55 (1,06-2,28)*	2,65 (2,05-3,43)**	2,90 (2,22-3,80)**	3,34 (2,43-4,58)**	3,03 (2,12-4,32)**	n.i.	1,87 (1,43-2,44)**	1,88 (1,36-2,60)**	2,75 (1,51-5,00)**	n.i.
	kl II	1,56 (1,25-1,96)**	1,90 (1,54-2,35)**	1,92 (1,48-2,48)**	1,59 (1,22-2,07)**	1,75 (1,30-2,34)**	1,51 (1,08-2,10)**	2,78 (2,28-3,40)**	2,88 (2,35-3,52)**	3,77 (2,99-4,77)**	3,91 (2,99-5,11)**	2,55 (1,73-3,75)**	2,19 (1,81-2,65)**	2,17 (1,74-2,72)**	1,83 (1,22-2,75)**	2,03 (1,29-3,20)*
Konflikty wśród domowników	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,38 (0,18-0,80)*	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	1,43 (1,08-1,89)*	1,37 (1,01-1,86)*	n.i.	1,40 (1,13-1,75)**	n.i.	1,48 (1,15-1,90)**	n.i.	n.i.	1,33 (1,08-1,63)**	n.i.	1,84 (1,23-2,73)**	n.i.
Przemoc fizyczna wśród domowników	kl I	n.i.	1,50 (1,12-2,03)**	n.i.	1,55 (1,09-2,20)*	n.i.	1,76 (1,15-2,69)**	n.i.	1,43 (1,0-2,04)*	n.i.	1,57 (1,00-2,46)*	n.i.	1,45 (1,06-1,97)*	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	1,42 (1,07-1,89)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 20 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant II – czynniki ryzyka. Zestawienie ilorazów szans

		Iloraz szans (95% poziom ufności)															
		Bójki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielom	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów w 30 dniach	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena z zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
Konflikty związane z pićem alkoholu przez rodziców	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	1,43 (1,01-2,01)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,68 (1,25-2,26)**	n.i.	n.i.	n.i.	1,36 (1,04-1,78)*	1,52 (1,13-2,04)**	1,87 (1,21-2,89)**	1,97 (1,20-3,24)**	
Rodzina niepełna lub zrekonstruowana	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,84 (1,32-2,55)***	n.i.	n.i.	1,83 (1,42-2,35)***	n.i.	1,66 (1,14-2,41)**	3,03 (1,81-5,05)***	1,29 0,99-1,68)*	1,60 (1,17-2,20)**	2,59 (1,45-4,63)***	2,14 (1,32-3,46)**	
	kl II	n.i.	n.i.	1,56 (1,18-2,05)**	n.i.	2,09 (1,55-2,81)***	n.i.	n.i.	1,34 (1,06-1,70)*	n.i.	n.i.	1,53 (1,05-2,22)*	1,75 (1,42-2,17)**	1,72 (1,35-2,18)**	2,53 (1,74-3,67)**	3,31 (2,20-4,97)***	
Doświadczenie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu	kl I	1,57 (1,25-1,97)***	1,35 (1,08-1,69)**	n.i.	n.i.	n.i.	1,54 (1,09-2,18)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	1,64 (1,33-2,03)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,52 (1,12-2,06)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Upijanie się przez znajomych dorosłych z miejsca zamieszkania	kl I	n.i.	1,70 (1,12-2,60)*	n.i.	n.i.	n.i.	1,89 (1,12-3,19)*	n.i.	n.i.	3,41 (2,11-5,50)***	3,29 (2,03-5,34)***	2,18 (1,11-4,31)*	n.i.	n.i.	3,46 (1,73-6,56)**	4,39 (2,40-8,02)***	
	kl II	2,22 (1,52-3,23)***	1,57 (1,11-2,22)*	1,88 (1,27-2,78)**	1,75 (1,20-2,56)**	1,99 (1,34-2,95)**	1,62 (1,05-2,49)*	n.i.	n.i.	2,31 (1,58-3,36)***	1,49 (1,02-2,17)*	1,73 (1,10-2,71)*	2,01 (1,42-2,86)***	2,47 (1,74-3,49)***	2,34 (1,47-6,92)***	4,38 (2,64-7,28)***	
Przekonania akceptujące przemoc	kl I	3,64 (2,39-5,54)***	1,73 (1,21-2,48)**	3,68 (2,56-5,28)***	2,36 (1,61-3,48)***	1,71 (1,12-2,61)*	2,82 (1,80-4,41)***	n.i.	n.i.	n.i.	2,02 (1,26-3,25)**	n.i.	1,71 (1,19-2,46)**	1,57 (1,01-2,45)*	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	2,11 (1,55-2,88)***	1,50 (1,10-2,03)*	2,52 (1,83-3,47)***	1,49 (1,07-2,09)*	1,84 (1,31-2,59)***	2,51 (1,75-3,61)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,59 (1,04-2,41)*	1,54 (1,14-2,08)**	1,42 (1,03-1,95)*	n.i.	n.i.	n.i.
Narażanie swojego bezpieczeństwa dla eksperymentujących przeżyć	kl I	3,04 (2,30-4,01)***	2,85 (2,21-3,68)***	2,62 (1,98-3,47)***	3,44 (2,57-4,60)***	3,01 (2,18-4,14)***	4,91 (3,42-7,04)***	3,20 (2,47-4,14)***	2,78 (2,12-3,64)***	4,15 (2,99-5,76)***	2,40 (1,64-3,50)***	2,37 (1,40-4,03)*	2,39 (1,84-3,10)**	2,24 (1,60-3,11)***	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	2,04 (1,61-2,60)***	2,08 (1,66-2,62)***	2,01 (1,54-2,61)***	2,61 (2,0-3,43)***	3,37 (2,53-4,50)***	2,34 (1,69-3,25)***	2,63 (2,02-3,43)***	2,28 (1,79-2,92)***	2,62 (2,03-3,38)***	2,34 (1,79-3,06)***	1,95 (1,36-2,80)***	1,68 (1,35-2,10)***	1,87 (1,47-2,39)***	2,00 (1,35-2,97)**	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 20 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant II – czynniki ryzyka. Zestawienie ilorazów szans

		Bojki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczyciela	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów w 30 dniach	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena z zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
Iloraz szans (95% poziom ufności)																	
Wczesny wiek inicjacji papierosowej	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	3,06 (2,02-4,64)**	158,23 (49,72-503,58)**	2,33 (1,52-3,59)**	2,75 (1,74-4,35)**	3,10 (1,70-5,69)**	1,75 (1,22-2,52)**	1,81 (1,18-2,77)**	n.i.	2,68 (1,46-4,92)**	
	kl II	n.i.	1,42 (1,06-1,91)*	1,41 (1,01-1,96)*	1,44 (1,02-2,01)*	1,61 (1,14-2,29)**	2,28 (1,58-3,29)**	1,73 (1,20-2,50)**	79,61 (32,33-196,04)**	2,32 (1,69-3,18)**	2,45 (1,78-3,37)**	2,22 (1,48-3,34)**	1,55 (1,16-2,07)**	1,39 (1,02-1,89)*	2,66 (1,76-4,04)**	n.i.	n.i.
Wczesny wiek inicjacji alkoholowej	kl I	n.i.	n.i.	1,92 (1,26-2,61)**	n.i.	n.i.	1,84 (1,18-2,86)**	6,48 (4,36-9,62)**	n.i.	2,09 (1,40-3,13)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	1,48 (1,02-2,14)*	1,38 (1,05-1,82)*	1,94 (1,44-2,61)**	1,49 (1,09-2,04)*	n.i.	2,06 (1,46-2,92)**	6,39 (4,21-9,67)**	1,52 (1,11-2,07)**	1,78 (1,32-2,40)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Doświadczenie problemów psychicznych	kl I	n.i.	1,54 (1,14-2,09)**	1,66 (1,17-2,35)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,65 (1,02-2,66)*	2,80 (1,56-5,01)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,48 (1,03-2,14)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,51 (1,02-2,25)*	n.i.	1,44 (1,10-1,88)**	n.i.	n.i.	n.i.
Upijanie się przez starsze rodzeństwo	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,39 (1,33-4,29)**	n.i.	2,19 (1,24-3,88)**	3,09 (1,79-5,32)**	3,51 (1,92-6,39)**	n.i.	2,50 (1,12-5,60)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	1,66 (1,04-2,65)*	n.i.	n.i.	3,25 (1,85-5,73)**	2,35 (1,48-3,72)**	4,02 (2,60-6,21)**	1,95 (1,26-3,02)*	n.i.	2,09 (1,41-3,11)**	2,03 (1,36-3,04)**	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

1 Kategoriami referencyjnymi dla zmiennych objaśniających jest brak lub przeciwna strona danego czynnika, np. kategorią referencyjną dla czynnika „Przebywanie w środowisku młodzieży, w którym używało się narkotyków” jest „Brak tego typu doświadczeń, czyli nieprzebywanie w środowisku młodzieży używającej narkotyków”. Patrz „przyjęte wskaźniki” tabelę 6-12, str. 21-26.

Tabela 21. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem. Zestawienie ilorazów szans

Zmienne (kategoria ref.)	Zachowania problemowe/ryzykowne													Negatywna ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu
	Bojki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielem	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.		
	Iloraz szans (95% poziom ufności)														
Pieć (kategoria referencyjna – chłopcy)	kl I	0,17 (0,16-0,22)**	n.i.	0,28 (0,20-0,39)***	n.i.	0,33 (0,22-0,50)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,40 (0,20-0,80)*	n.i.	1,95 (1,33-2,86)**	0,31 (0,13-0,75)**	n.i.
	kl II	0,16 (0,12-0,22)**	0,71 (0,55-0,92)**	0,44 (0,32-0,61)**	0,57 (0,41-0,78)**	0,46 (0,32-0,66)**	0,40 (0,26-0,61)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,77 (0,61-0,98)*	n.i.	0,42 (0,25-0,71)**	n.i.
Status szkoły (kategoria ref. – gimnazjum publiczne)	kl I	n.i.	1,60 (1,08-2,37)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	1,65 (1,06-2,56)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków	kl I	n.i.	n.i.	0,52 (0,40-0,67)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,72 (0,52-1,00)*	0,66 (0,44-0,99)*	n.i.	n.i.	0,63 (0,43-0,94)*	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,70 (0,53-0,92)*	0,73 (0,54-0,98)*	0,68 (0,50-0,93)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Wsparcie przyjaciół	kl I	n.i.	1,61 (1,20-2,17)**	1,45 (1,05-1,99)*	n.i.	n.i.	n.i.	1,47 (1,13-1,91)**	1,69 (1,24-2,30)**	2,21 (1,41-3,47)**	2,77 (1,65-4,67)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	1,43 (1,09-1,89)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,55 (1,19-2,02)**	1,68 (1,28-2,22)**	1,75 (1,27-2,42)**	2,10 (1,48-3,00)**	1,67 (1,04-2,71)*	n.i.	n.i.	n.i.
Rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,89 (1,12-3,20)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,45 (0,25-0,79)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,38 (0,19-0,74)**	0,37 (0,16-0,83)*
Monitorowanie przez rodziców czasu spędzaniego wczorajami poza domem	kl I	n.i.	0,65 (0,47-0,90)**	n.i.	n.i.	n.i.	0,54 (0,34-0,86)**	n.i.	0,48 (0,34-0,68)**	n.i.	0,39 (0,25-0,61)**	0,57 (0,41-0,79)**	0,53 (0,35-0,80)**	n.i.	n.i.
	kl II	0,71 (0,52-0,97)*	n.i.	n.i.	n.i.	0,65 (0,45-0,93)*	n.i.	0,67 (0,47-0,96)*	0,50 (0,36-0,69)**	0,65 (0,47-0,90)*	n.i.	0,75 (0,57-0,99)*	n.i.	n.i.	n.i.
Wsparcie emocjonalne mamy	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 21 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem. Zestawienie ilorazów szans

		Iloraz szans (95% poziom ufności)															
		Bojki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielem	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
Dobry kontakt z tatą	kl I	n.i.	0,62 (0,47-0,82)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,62 (0,42-0,91)*	n.i.	n.i.	0,63 (0,48-0,84)**	n.i.	0,43 (0,20-0,93)*	n.i.	
	kl II	n.i.	0,69 (0,53-0,90)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,76 (0,59-0,98)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,72 (0,57-0,92)**	n.i.	n.i.	n.i.	
Czas spędzany z mamą	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	0,61 (0,42-0,90)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,70 (0,51-0,96)*	0,68 (0,48-0,96)*	n.i.	n.i.	
Czas spędzany z tatą	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,66 (0,48-0,90)*	0,54 (0,35-0,82)***	n.i.	0,63 (0,46-0,86)**	n.i.	0,74 (0,56-0,98)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
Pozytywny stosunek do nauczycieli	kl I	n.i.	0,57 (0,43-0,76)***	n.i.	0,67 (0,47-0,94)*	0,58 (0,39-0,86)**	0,56 (0,36-0,87)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,65 (0,48-0,88)**	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	0,52 (0,40-0,67)***	0,61 (0,45-0,84)**	0,70 (0,51-0,96)*	0,67 (0,47-0,95)*	0,46 (0,31-0,69)***	n.i.	n.i.	n.i.	0,58 (0,42-0,79)**	0,58 (0,37-0,91)*	0,74 (0,58-0,93)*	n.i.	0,52 (0,31-0,85)**	n.i.	
Pozytywny stosunek do szkoły	kl I	n.i.	0,65 (0,49-0,85)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,05 (1,02-4,10)*	n.i.	0,59 (0,41-0,86)**	n.i.	0,53 (0,29-0,95)*	
	kl II	0,56 (0,43-0,73)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,63 (0,48-0,83)**	0,56 (0,32-0,99)*	n.i.	
Kontrola sąsiadów	kl I	n.i.	0,77 (0,60-0,99)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,74 (0,59-0,93)**	0,75 (0,58-0,97)*	n.i.	0,54 (0,35-0,82)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,72 (0,57-0,92)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	
Udział w praktykach i uroczystościach religijnych	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,51 (0,35-0,75)**	0,42 (0,27-0,65)***	n.i.	n.i.	0,62 (0,41-0,93)*	0,40 (0,26-0,62)***	n.i.	0,62 (0,46-0,84)**	0,46 (0,31-0,66)***	0,33 (0,16-0,67)**	0,46 (0,26-0,81)***	
	kl II	n.i.	n.i.	0,68 (0,50-0,94)**	n.i.	0,65 (0,46-0,92)*	0,67 (0,45-1,00)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,63 (0,41-0,99)*	0,66 (0,52-0,84)**	0,62 (0,47-0,82)**	n.i.	0,52 (0,29-0,92)*	

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 21 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem. Zestawienie ilorazów szans

		Bójki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielom	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu
Iloraz szans (95% poziom ufności)																
Dodatkowe zajęcia i konstruktywne zainteresowania	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,61 (1,05-2,49)*	0,78 (0,16-0,99)*	0,65 (0,49-0,85)**	0,58 (0,38-0,87)*	0,52 (0,32-0,85)*	n.i.	n.i.	0,61 (0,41-0,92)*	n.i.	0,20 (0,07-0,51)
	kl III	n.i.	n.i.	1,78 (1,29-2,45)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,75 (0,58-0,97)*	n.i.	0,66 (0,46-0,93)*	n.i.	n.i.	0,57 (0,42-0,77)**	0,51 (0,26-0,98)*	0,43 (0,18-0,99)*
Subiektywne normy przeciwne picu alkoholu	kl I	0,75 (0,59-0,97)*	0,74 (0,57-0,96)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	0,14 (0,11-0,18)**	0,51 (0,39-0,66)**	0,24 (0,17-0,36)**	0,61 (0,40-0,94)*	n.i.	0,63 (0,48-0,83)**	n.i.	n.i.	n.i.
	kl III	n.i.	0,52 (0,40-0,67)**	0,72 (0,52-0,99)*	0,65 (0,47-0,90)**	n.i.	n.i.	0,17 (0,14-0,22)**	0,53 (0,42-0,68)**	0,34 (0,25-0,46)**	0,34 (0,25-0,46)**	0,57 (0,41-0,80)**	0,41 (0,23-0,71)**	0,61 (0,48-0,76)**	n.i.	n.i.
Przebywanie w środowisku młodzież, w którym używano się narkotyków	kl I	1,60 (1,17-2,18)**	1,92 (1,41-2,61)**	2,04 (1,44-2,90)**	2,34 (1,66-3,30)**	2,28 (1,54-3,38)**	1,61 (1,03-2,52)*	1,82 (1,31-2,52)**	2,38 (1,73-3,29)**	2,52 (1,72-3,71)**	2,32 (1,51-3,57)**	14,80 (7,51-29,16)**	1,99 (1,45-2,72)**	n.i.	n.i.	n.i.
	kl III	1,45 (1,07-1,95)*	1,70 (1,29-2,23)**	1,54 (1,12-2,12)**	1,93 (1,41-2,66)**	2,03 (1,44-2,88)**	1,53 (1,02-2,29)*	2,04 (1,46-2,85)**	2,06 (1,54-2,75)**	1,96 (1,46-2,64)**	1,96 (1,46-2,64)**	2,40 (1,76-3,26)**	7,66 (4,82-12,16)**	n.i.	2,11 (1,29-3,44)**	n.i.
Picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanki	kl I	n.i.	1,57 (1,16-2,13)**	n.i.	1,46 (1,03-2,07)*	2,13 (1,45-3,14)**	n.i.	2,17 (1,58-2,99)**	2,33 (1,71-3,17)**	2,66 (1,83-3,85)**	1,87 (1,22-2,88)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl III	1,46 (1,12-1,91)**	1,63 (1,27-2,10)**	1,89 (1,38-2,58)**	1,43 (1,04-1,96)*	1,64 (1,15-2,34)**	n.i.	2,18 (1,69-2,81)**	2,32 (1,82-2,96)**	3,10 (3,35-4,11)**	3,25 (2,35-4,47)**	1,99 (1,20-3,29)**	1,90 (1,52-2,39)**	1,95 (1,49-2,57)**	n.i.	2,23 (1,14-4,33)*
Konflikty wśród domowników	kl I	n.i.	1,37 (1,04-1,80)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl III	1,38 (1,05-1,82)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,84 (1,11-3,06)*	n.i.
Przemoc fizyczna wśród domowników	kl I	n.i.	1,40 (1,07-2,09)**	0,58 (0,45-0,75)**	1,52 (1,04-2,23)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl III	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 21 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem. Zestawienie ilorazów szans

		Iloraz szans (95% poziom ufności)														
		Bojki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczycielem	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu
Konflikty związane z pićm alkoholiu przez rodziców	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,53 (1,09-2,17)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Rodzina niepełna lub zrekonstruowana	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	0,57 (0,37-0,89)*	n.i.	n.i.	1,78 (1,28-2,47)**	n.i.	n.i.	2,32 (1,14-4,71)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,64 (1,42-4,91)**
	kl II	n.i.	n.i.	1,81 (1,27-2,58)**	n.i.	1,93 (1,31-2,85)**	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	1,45 (1,09-1,93)*	1,68 (1,22-2,30)**	1,97 (1,17-3,34)*	2,36 (1,29-4,32)**	
Upijanie się przez znajomych dorosłych z miejsca zamieszkania	kl I	n.i.	1,75 (1,09-2,80)**	n.i.	n.i.	n.i.	1,96 (1,08-3,54)*	n.i.	n.i.	3,77 (2,17-6,54)***	3,28 (1,85-5,83)***	n.i.	n.i.	n.i.	3,20 (1,41-7,25)**	4,52 (2,25-9,10)***
	kl II	1,93 (1,26-2,96)**	1,69 (1,13-2,52)*	1,97 (1,28-3,05)**	n.i.	1,78 (1,13-2,81)*	n.i.	n.i.	2,15 (1,37-3,38)**	n.i.	n.i.	n.i.	1,75 (1,17-2,63)**	2,27 (1,52-3,40)***	2,10 (1,19-3,71)*	4,27 (2,17-8,42)***
Przekonania akceptujące przemoc	kl I	2,81 (1,85-4,28)***	n.i.	3,50 (2,34-5,23)***	1,84 (1,19-2,85)**	0,47 (0,34-0,64)**	2,20 (1,32-3,68)**	n.i.	n.i.	n.i.	1,92 (1,10-3,34)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	1,79 (1,25-2,58)**	n.i.	2,08 (1,42-3,04)***	n.i.	n.i.	n.i.	0,14 (0,11-0,17)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Narażanie swojego bezpieczeństwa dla eksycytujących przeżyć	kl I	2,94 (2,21-3,92)***	1,95 (1,45-2,62)***	2,32 (1,68-3,19)***	2,80 (2,01-3,89)***	2,31 (1,58-3,38)***	4,82 (3,16-7,34)***	2,22 (1,62-3,04)***	2,00 (1,47-2,74)***	3,02 (2,06-4,43)***	1,79 (1,15-2,78)*	2,01 (1,04-3,90)*	1,87 (1,37-2,54)***	1,99 (1,35-2,95)**	n.i.	n.i.
	kl II	2,01 (1,53-2,66)***	1,63 (1,24-2,13)***	1,69 (1,24-2,31)**	2,19 (1,60-2,98)***	3,26 (2,33-4,58)***	2,34 (1,69-3,24)***	0,14 (0,11-0,17)***	1,99 (1,49-2,66)***	2,19 (1,62-2,96)***	2,22 (1,62-3,05)***	1,91 (1,23-2,96)**	1,44 (1,11-1,87)**	2,69 (1,27-2,26)***	n.i.	n.i.

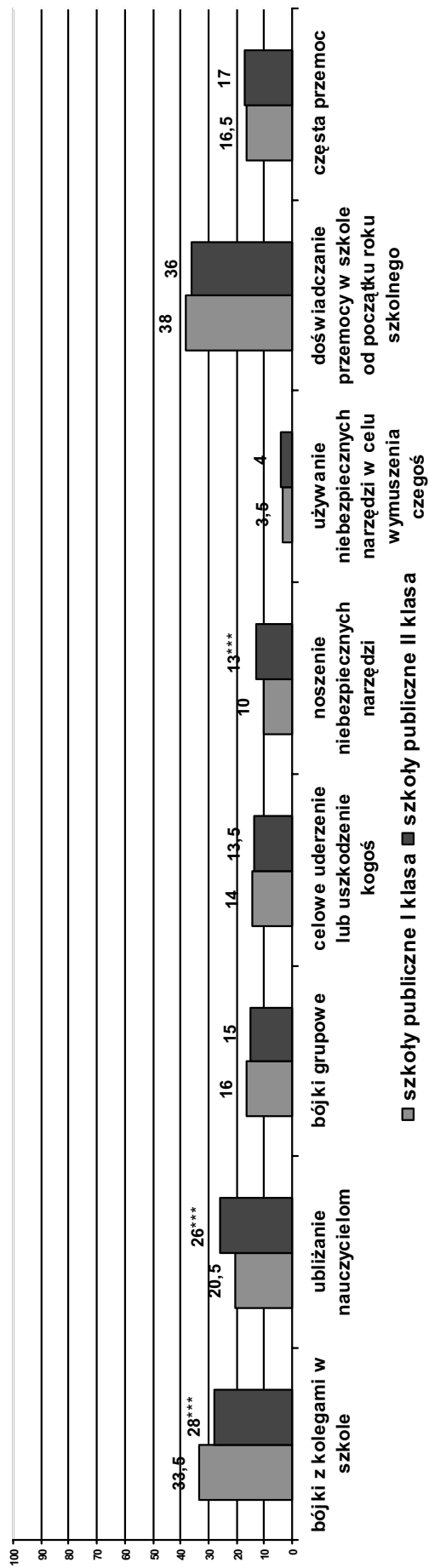
* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

Tabela 21 cd. Wyniki regresji logistycznej dla oceny ryzyka zachowań problemowych w klasach I i II gimnazjum. Wariant III – czynniki chroniące i czynniki ryzyka razem. Zestawienie ilorazów szans

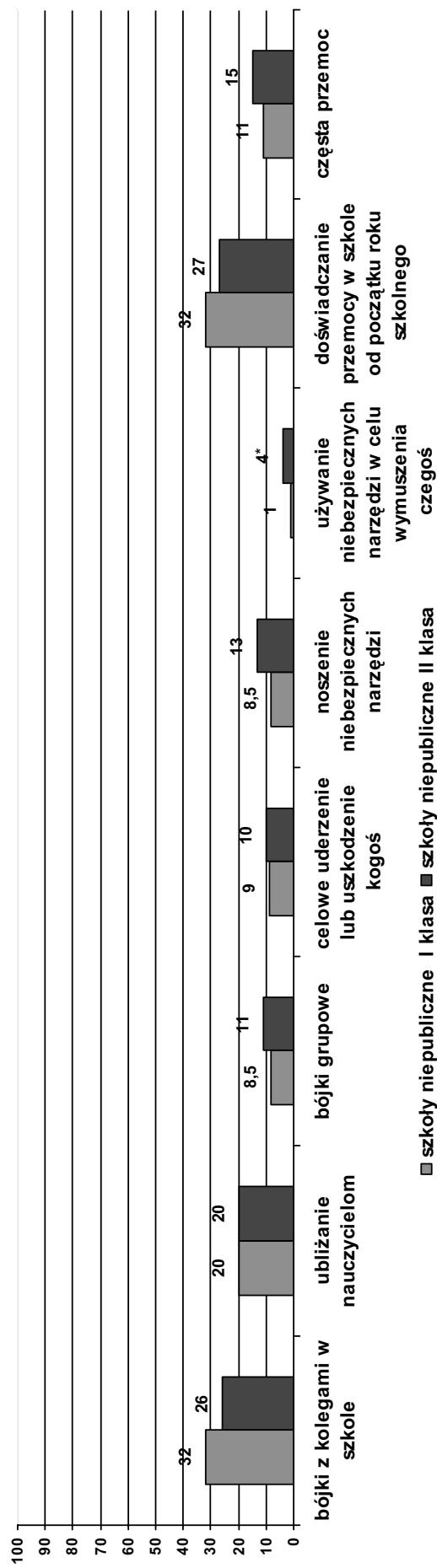
		Iloraz szans (95% poziom ufności)															
		Bójki z kolegami/koleżankami	Ublizanie nauczyciela	Częsta przemoc	Celowe niszczenie rzeczy w szkole	Kłopoty z policją	Częste wykroczenia	Picie alkoholu 12 miesięcy	Palenie papierosów w życiu	Upijanie się 12 miesięcy	Palenie papierosów 30 dni	Używanie narkotyków w życiu	Opuszczanie pojedynczych lekcji w ostat. 4 tyg.	Wagary w ostatnich 4 tyg.	Negatywna ocena zachowania	Powtarzanie klasy w życiu	
Wczesny wiek inicjacji papierosowej	kl I	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	3,47 (2,12-5,67)***	136,18 (42,30-438,39)***	2,30 (1,42-3,73)**	2,68 (1,58-4,55)***	3,84 (1,87-7,91)***	1,65 (1,09-2,48)*	2,02 (1,25-3,28)**	n.i.	3,31 (1,70-6,46)***	
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,23 (1,43-3,50)***	n.i.	158,71 (38,53-653,71)***	n.i.	2,12 (1,45-3,11)***	1,68 (1,01-2,80)*	n.i.	n.i.	3,06 (1,81-5,15)***	n.i.	
Wczesny wiek inicjacji alkoholowej	kl I	1,47 (1,01-2,14)*		1,83 (1,22-2,74)**	n.i.	1,67 (1,05-2,66)*	1,87 (1,12-3,09)*	4,52 (2,84-7,20)***	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.		1,68 (1,18-2,41)**	n.i.	n.i.	1,98 (1,29-3,03)**	5,61 (3,37-9,35)***	n.i.	1,45 (1,01-2,07)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
Doświadczenie problemów psychicznych	kl I	n.i.	n.i.	1,62 (1,10-2,38)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	2,48 (1,21-5,09)*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	kl II	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.

* p<0,5 ** p<0,01 *** p<0,001

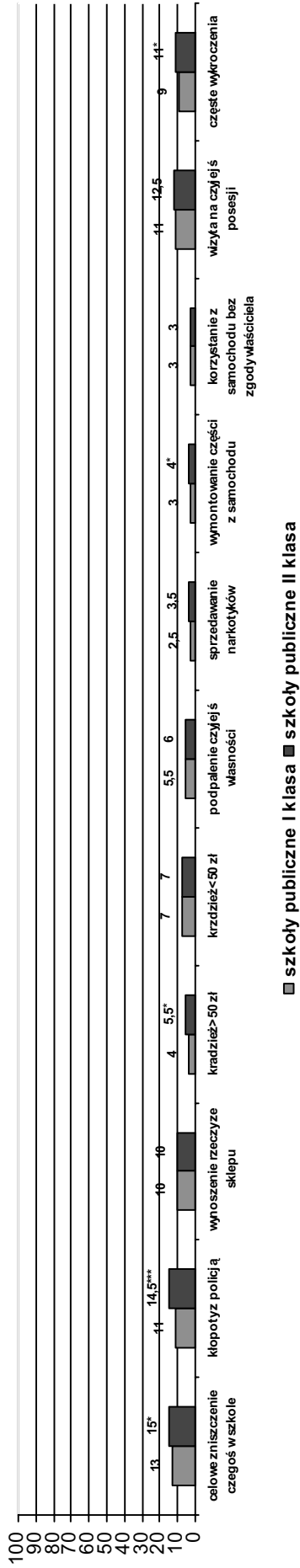
1. Kategoriami referencyjnymi dla zmiennych objaśniających jest brak lub przeciwna strona danego czynnika, np. kategorią referencyjną dla czynnika „Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków” jest „Pozytywny lub niezdecydowany stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków”. Patrz „przyjęte wskaźniki” w tabeli 6-12, str. 21-26.



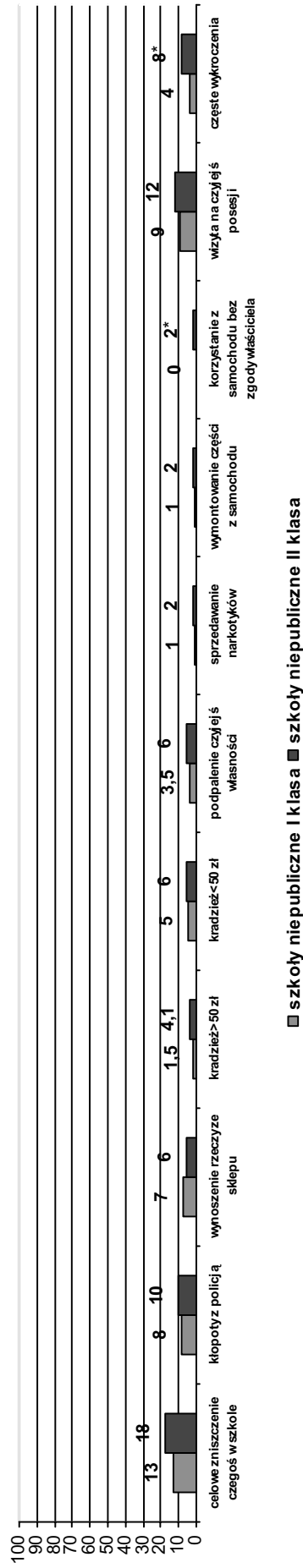
Rycina 1. Zachowania związane z przemocą (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, gimnazja publiczne I klasa (N=2674), II klasa (N=2688)



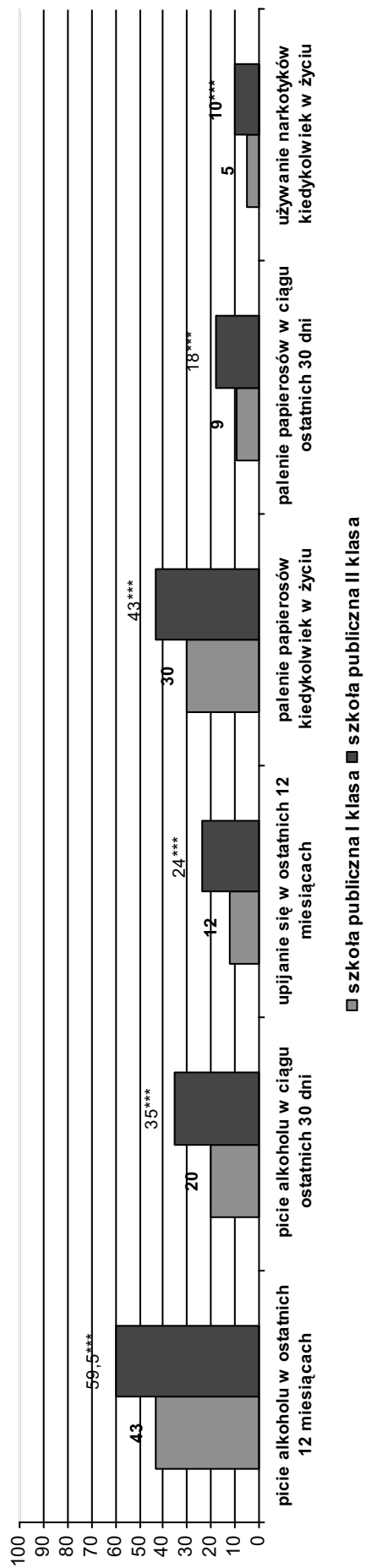
Rycina 2. Zachowania związane z przemocą (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, gimnazja niepubliczne I klasa (N=261), II klasa (N=269)



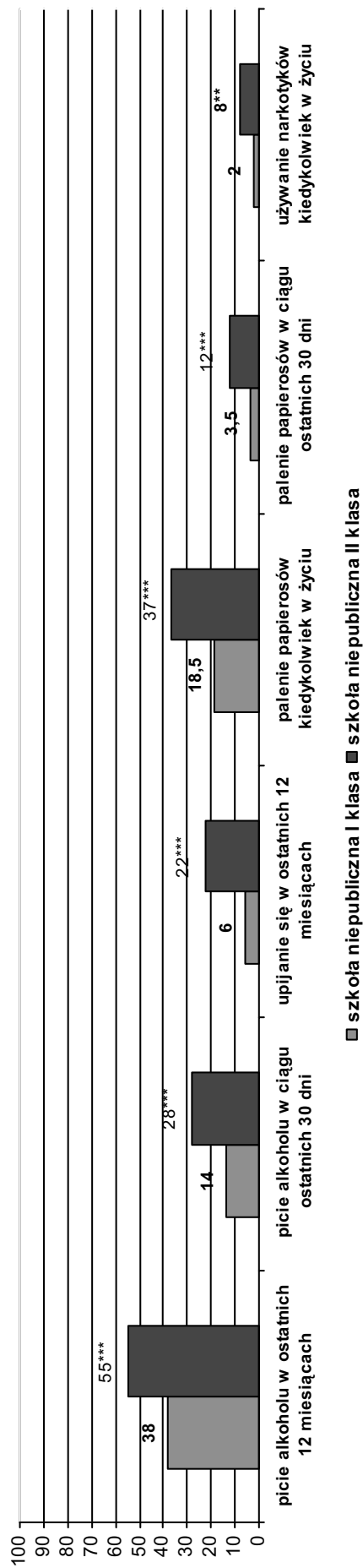
Rycina 3. Wykroczenia (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, gimnazja publiczne I klasa (N=2674), II klasa (N=2680)



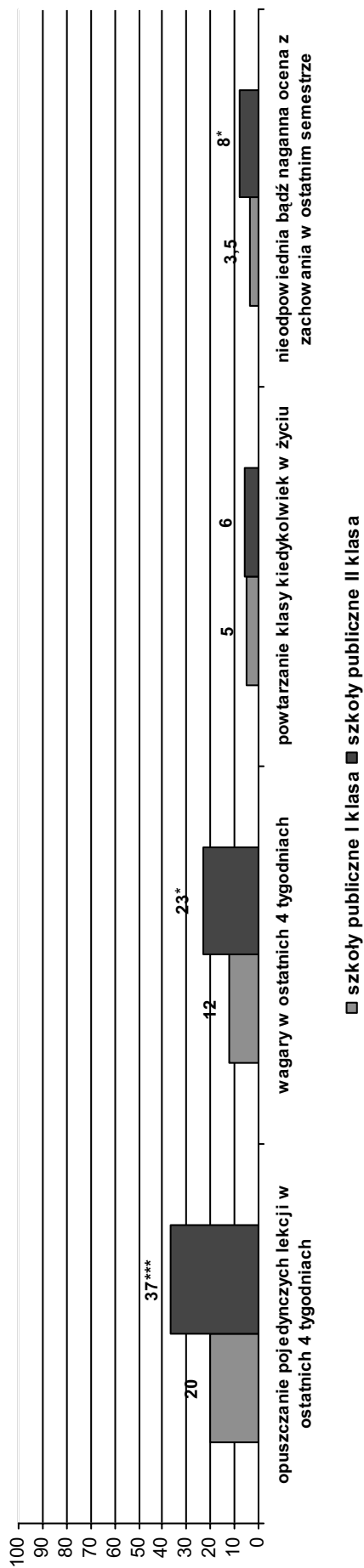
Rycina 4. Wykroczenia (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, gimnazja niepubliczne I klasa (N=261), II klasa (N=268)



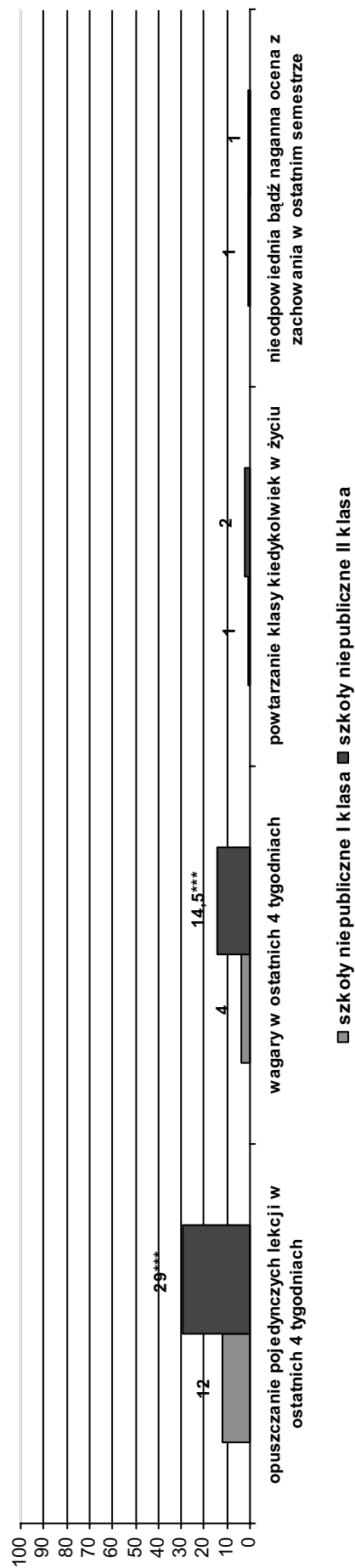
Rycina 5. Używanie substancji psychoaktywnych w I i II klasie, gimnazja publiczne I klasa (N=2653), II klasa (N=2660)



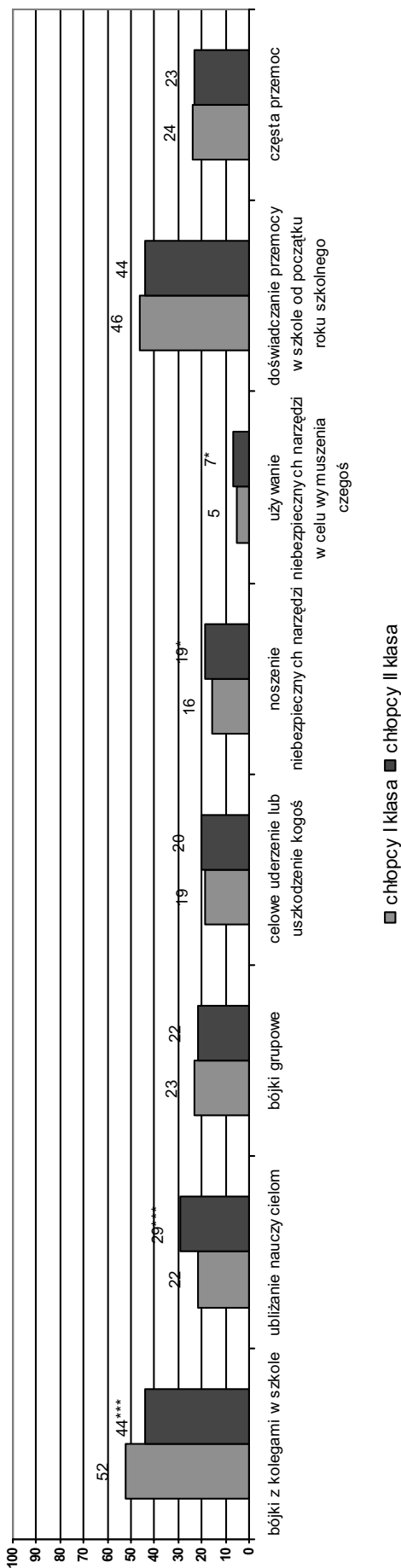
Rycina 6. Używanie substancji psychoaktywnych w I i II klasie, gimnazja niepubliczne I klasa (N=259), II klasa (N=268)



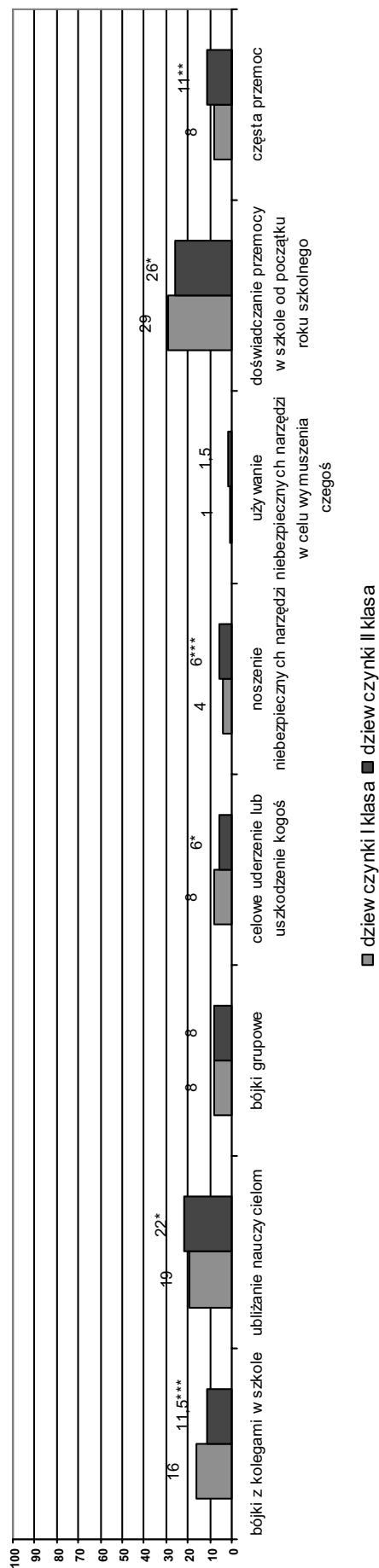
Rycina 7. Problemy szkolne w I i II klasie, gimnazja publiczne I klasa (N=2735), II klasa (N=2695)



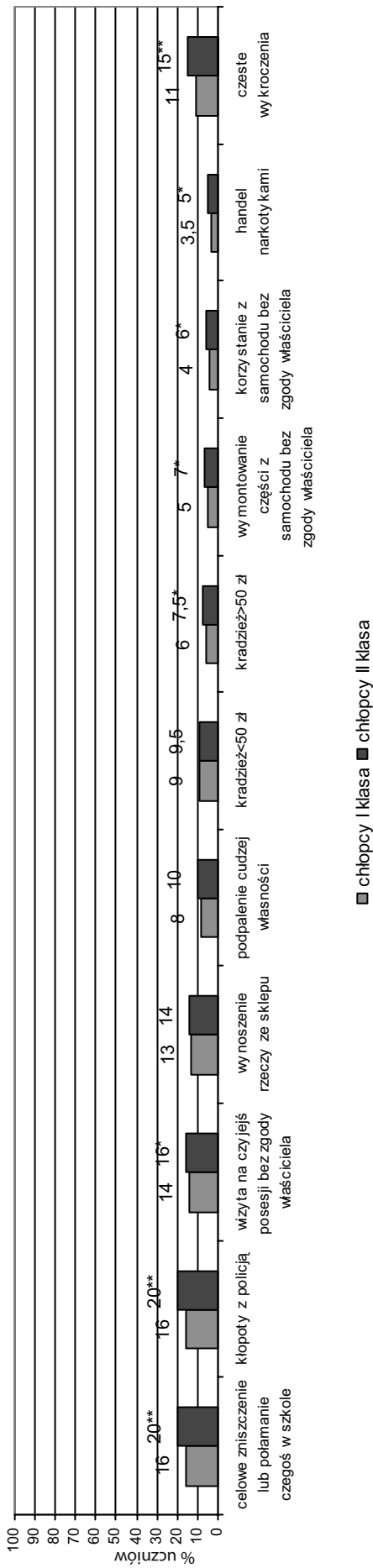
Rycina 8. Problemy szkolne w I i II klasie, gimnazja niepubliczne I klasa (N=268), II klasa (N=270)



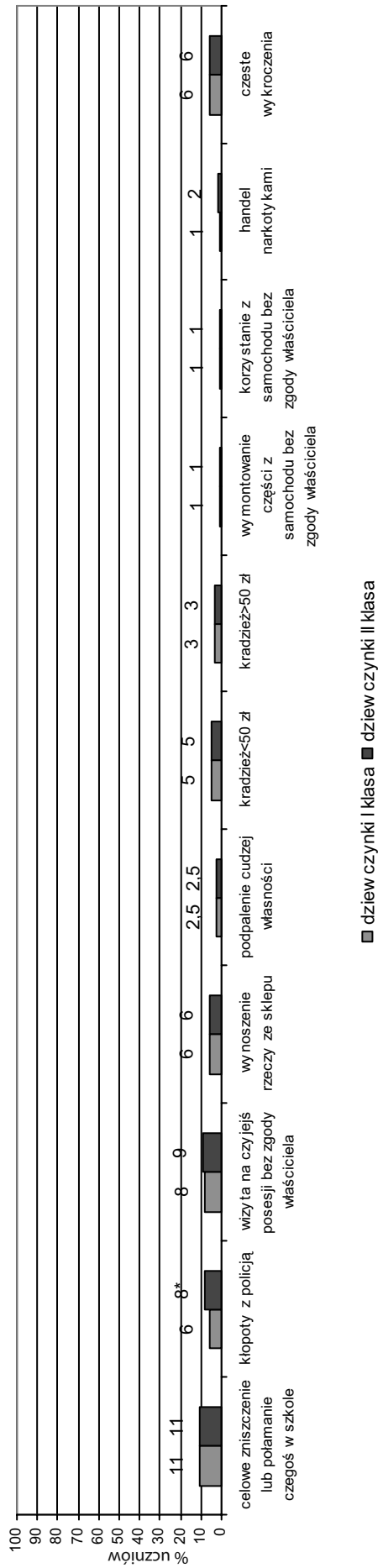
Rycina 9. Występowanie zachowań związanych z przemocą (przynajmniej raz w ostatnim roku) u chłopców – w I klasie (N=1343) i w II klasie (N=1441)



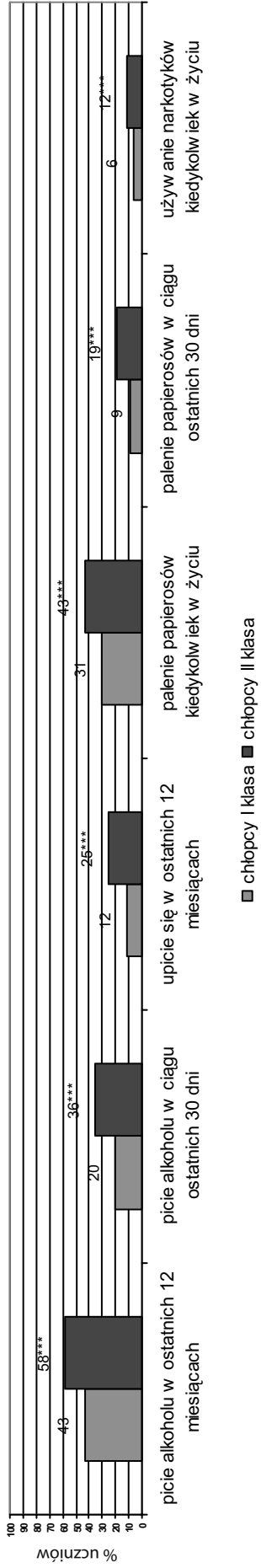
Rycina 10. Występowanie zachowań związanych z przemocą (przynajmniej raz w ostatnim roku) u dziewczynek – w I klasie (N=1500) i w II klasie (N=1492)



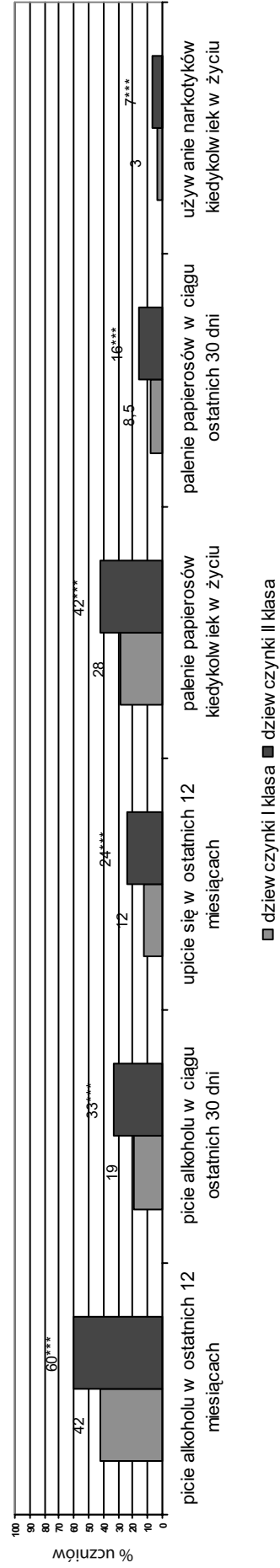
Rycina 11. Wykroczenia (przynajmniej raz w ostatnim roku) podejmowane przez chłopców, w I klasie (N=1343) i w II klasie (N=1435)



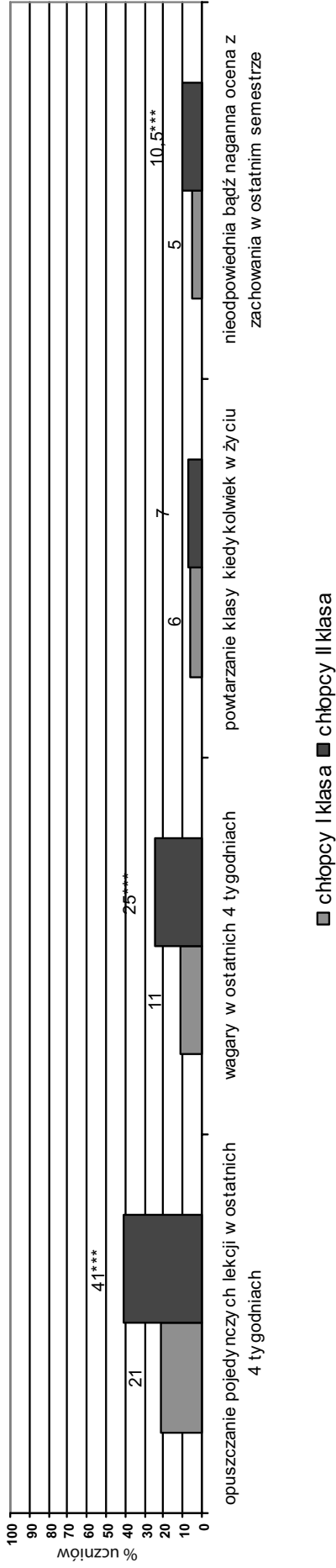
Rycina 12. Wykroczenia (przynajmniej raz w ostatnim roku) podejmowane przez dziewczynki, w I klasie (N=1480) i w II klasie (N=1498)



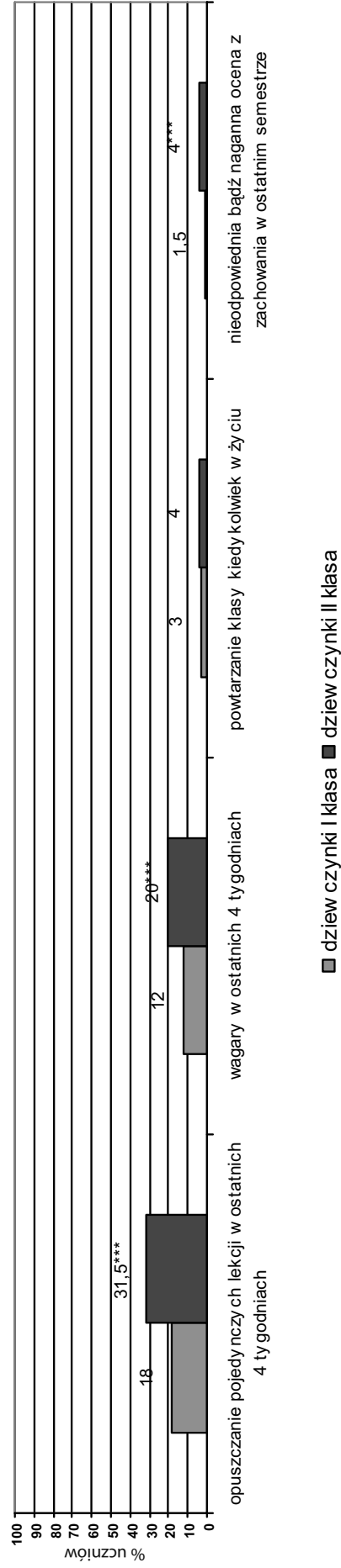
Rycina 13. Używanie substancji psychoaktywnych przez chłopców, w I klasie (N=1248) i w II klasie (N=1461)



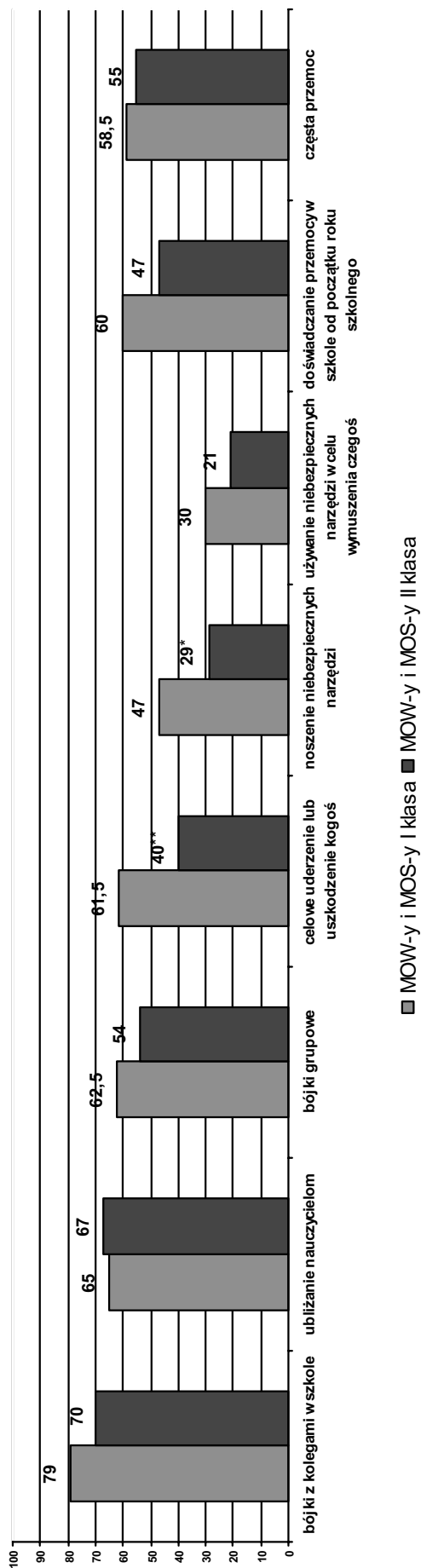
Rycina 14. Używanie substancji psychoaktywnych przez dziewczynki, w I klasie (N=1438) i w II klasie (N=1514)



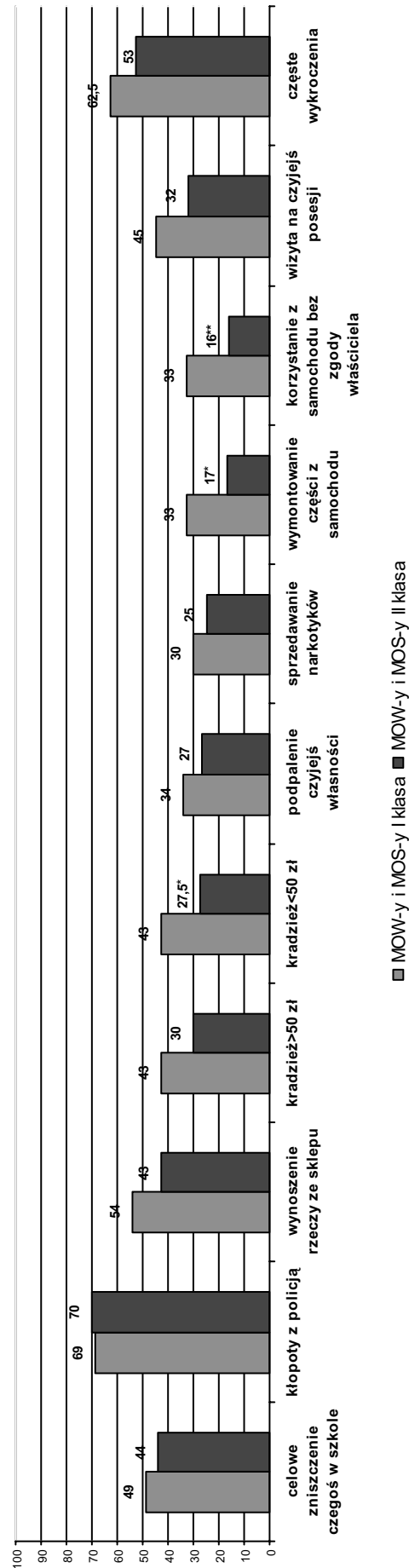
Rycina 15. Występowanie problemów szkolnych u chłopców, w I klasie (N=1351) i w II klasie (N=1446)



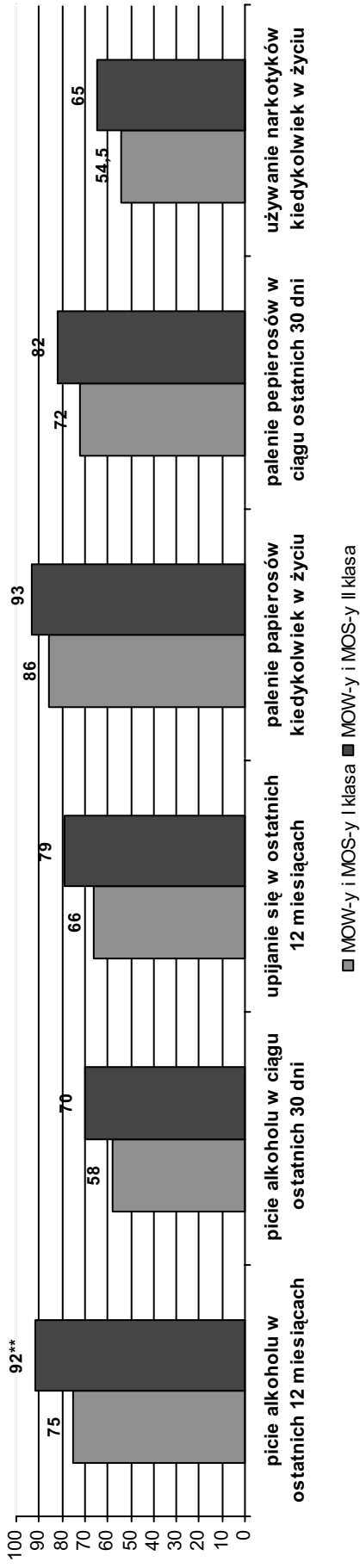
Rycina 16. Występowanie problemów szkolnych u dziewczynek, w I klasie (N=1336) i w II klasie (N=1507)



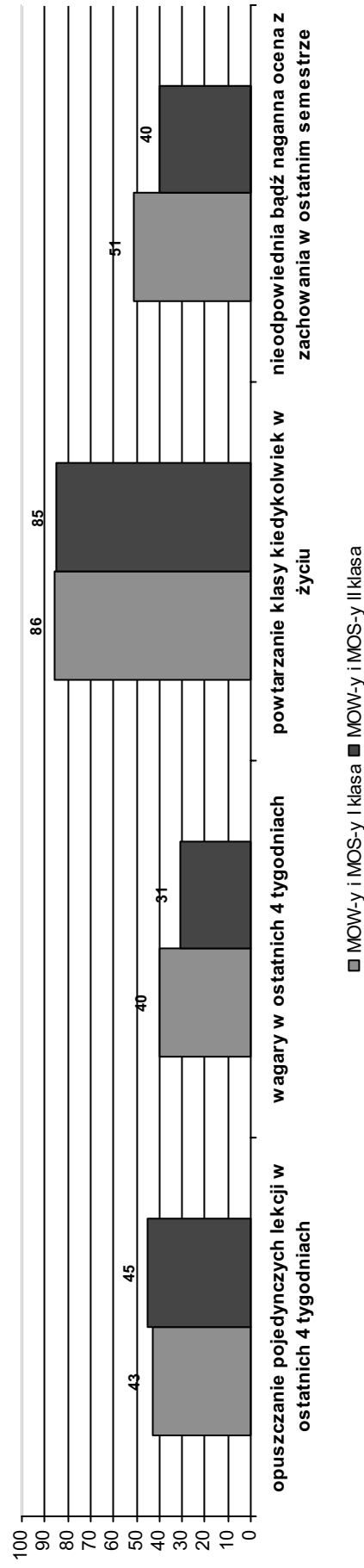
Rycina 17. Zachowania związane z przemocą (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, MOW-y i MOS-y: I klasa (N=66), II klasa (N=93)



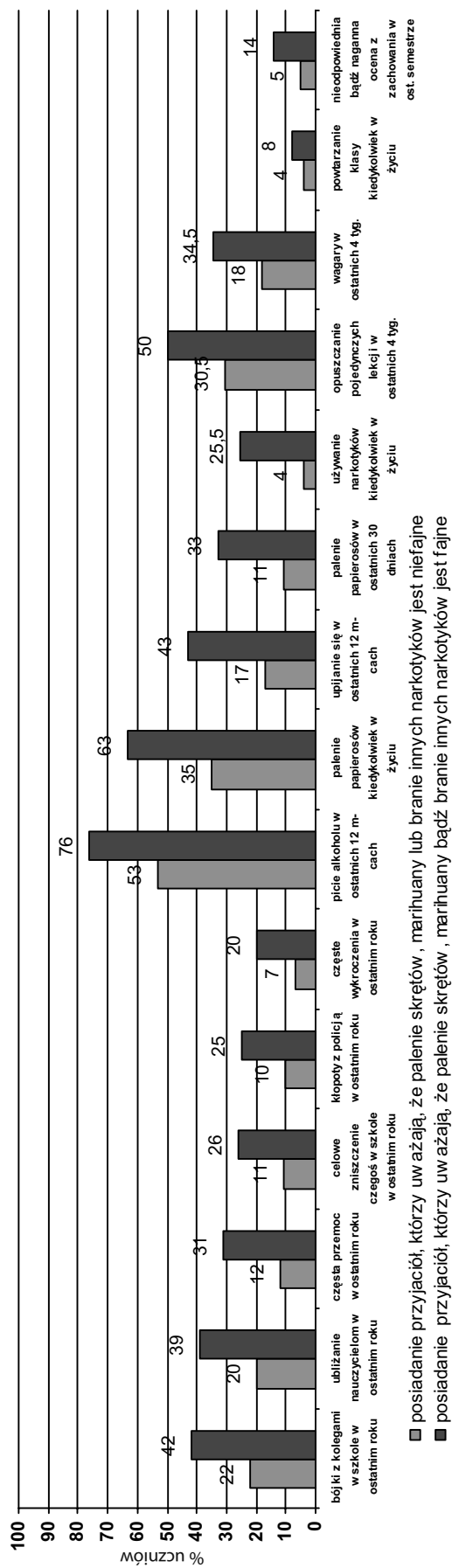
Rycina 18. Wykroczenia (przynajmniej raz w ostatnim roku) w I i II klasie, MOW-y i MOS-y: I klasa (N=66), II klasa (N=93)



Rycina 19. Używanie substancji psychoaktywnych w I i II klasie, MOW-y i MOS-y: I klasa (N=70), II klasa (N=95)

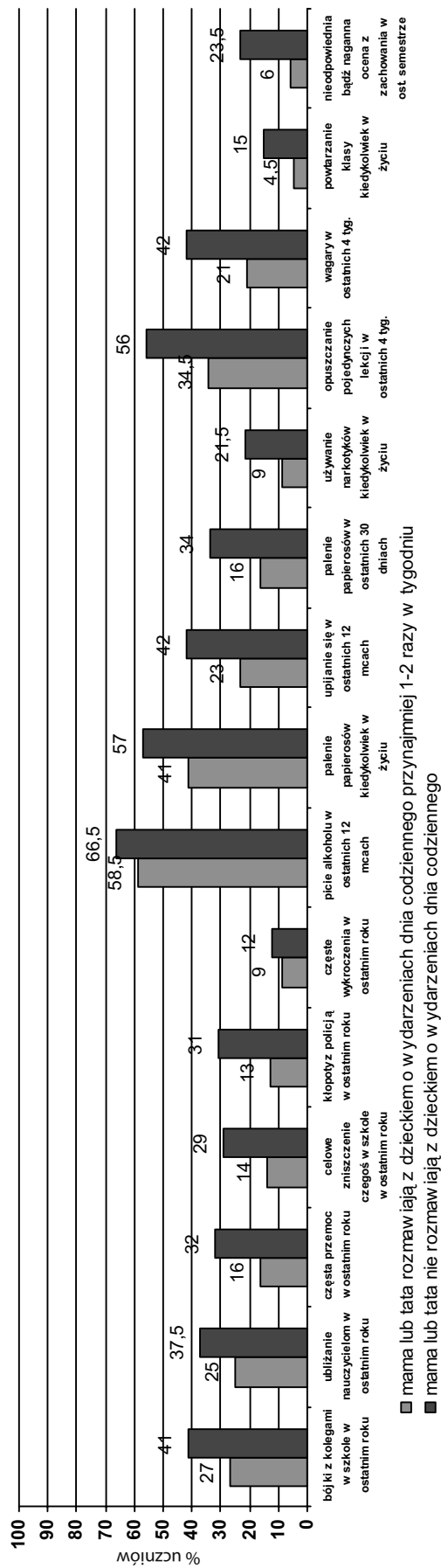


Rycina 20. Problemy szkolne w I i II klasie, MOW-y i MOS-y: I klasa (N=70), II klasa (N=95)



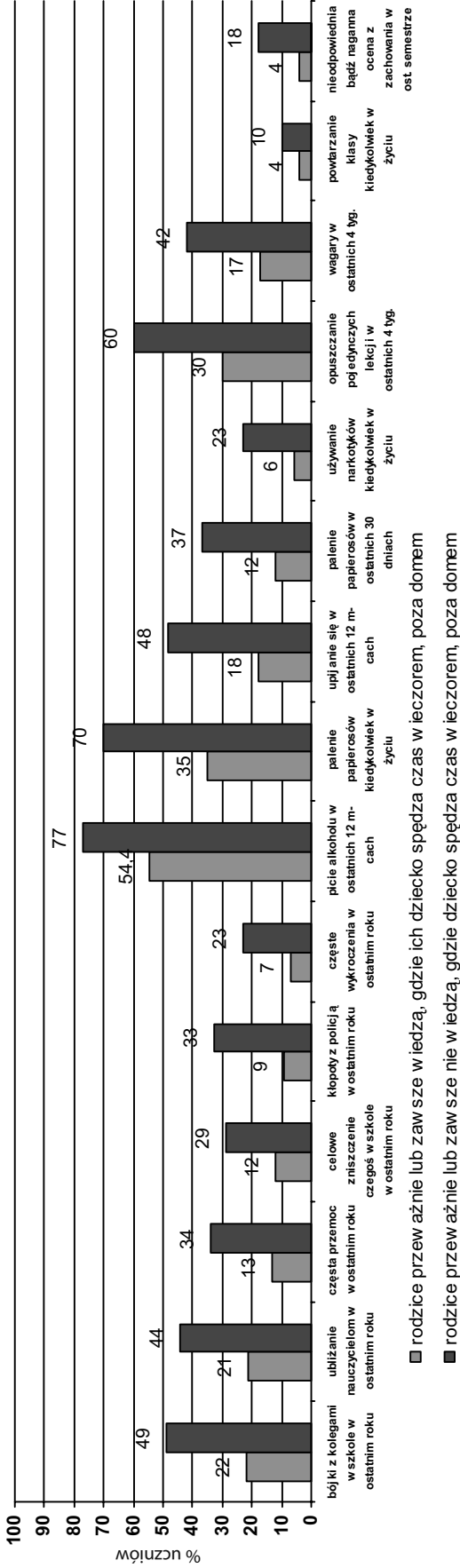
■ posiadanie przyjaciół, którzy uważają, że palenie skrętów, marihuany lub branie innych narkotyków jest niefajne
 ■ posiadanie przyjaciół, którzy uważają, że palenie skrętów, marihuany bądź branie innych narkotyków jest fajne

Rycina 21. Negatywny stosunek kolegów/koleżanek do używania narkotyków a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2911; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$

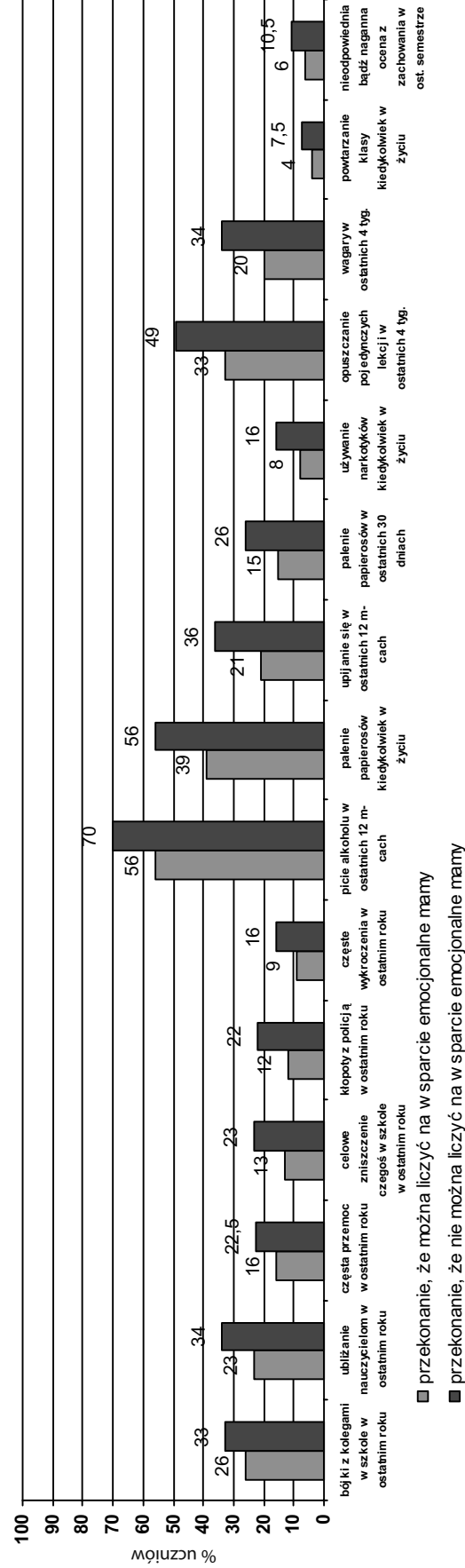


■ mama lub tata rozmawiają z dzieckiem o wydarzeniach dnia codziennego przynajmniej 1-2 razy w tygodniu
 ■ mama lub tata nie rozmawiają z dzieckiem o wydarzeniach dnia codziennego

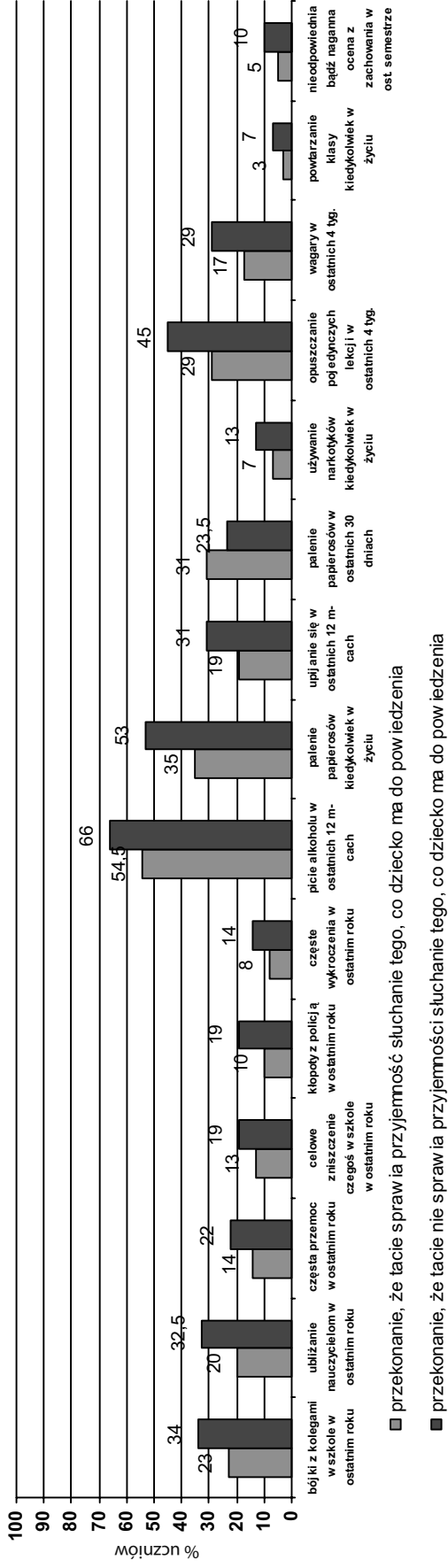
Rycina 22. Rozmowy z rodzicami o wydarzeniach dnia codziennego a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2953; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



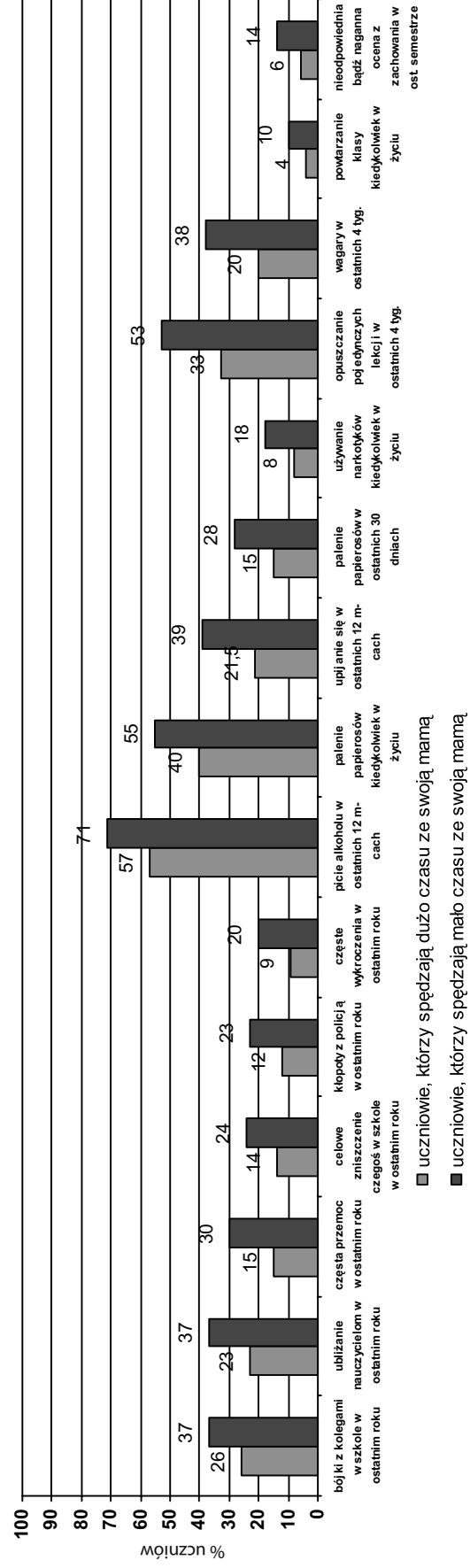
Rycina 23. Monitorowanie przez rodziców czasu spędzania przez dziecko wieczorem poza domem a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2909; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



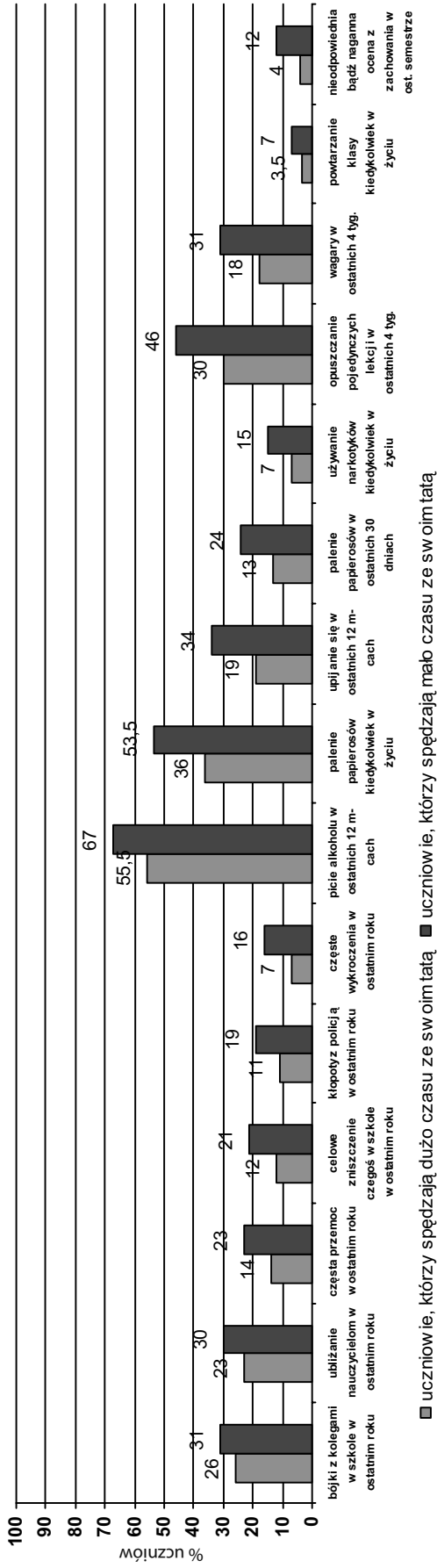
Rycina 24. Wsparcie emocjonalne mamy a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2926; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



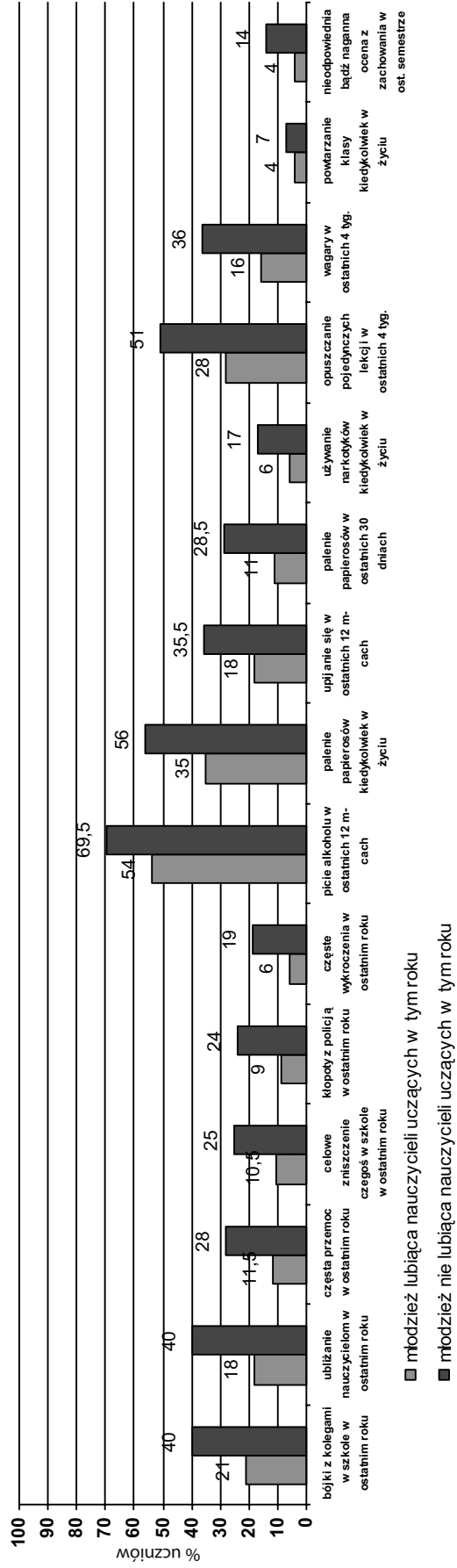
Rycina 25. Dobry kontakt z tatą a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2766; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



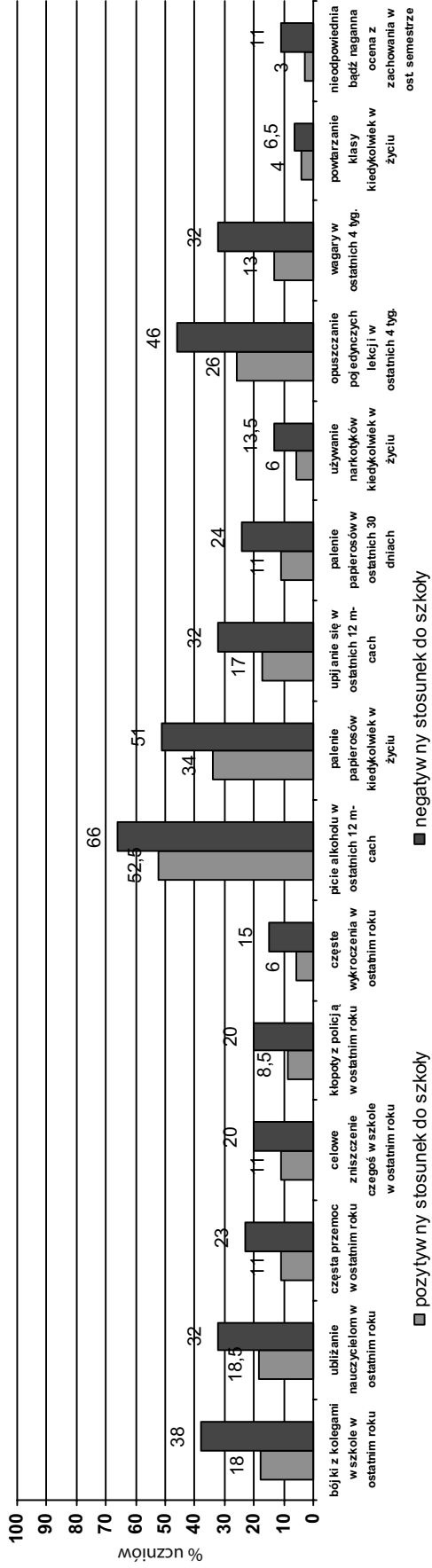
82 Rycina 26. Czas spędzany z mamą a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2902; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



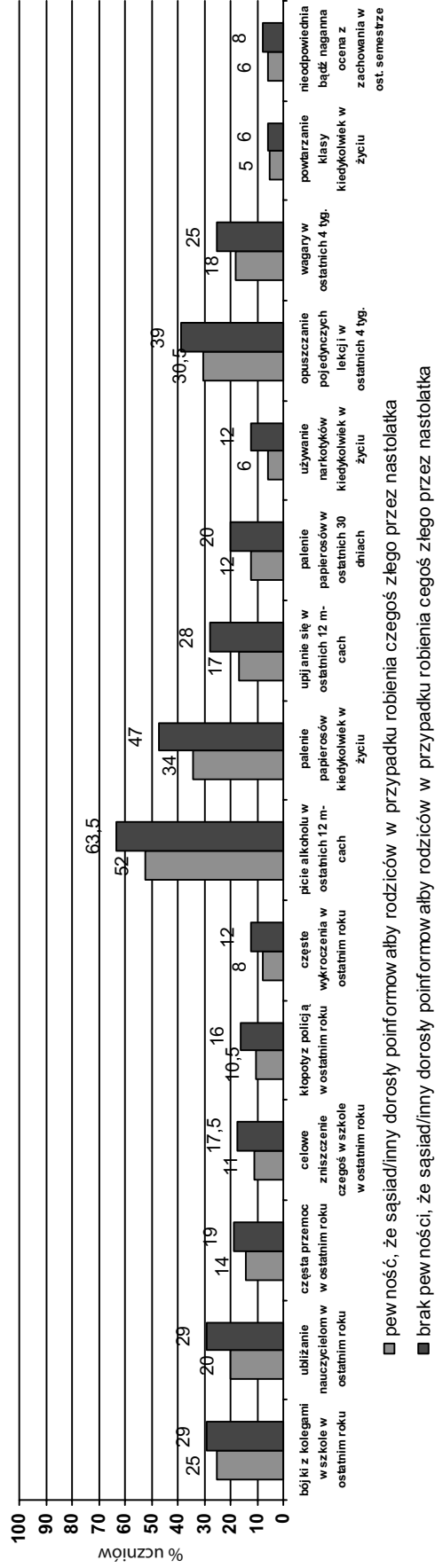
Rycina 27. Czas spędzany z tętą a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2747; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



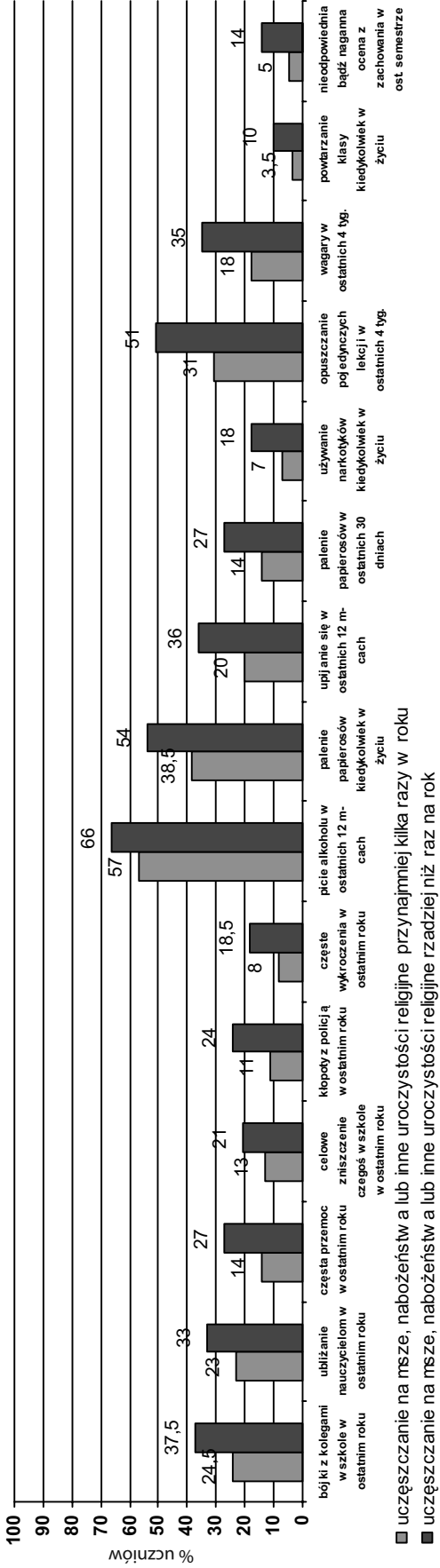
Rycina 28. Pozytywny stosunek do nauczycieli a zachowania problemowe, klasa II, N=2937; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



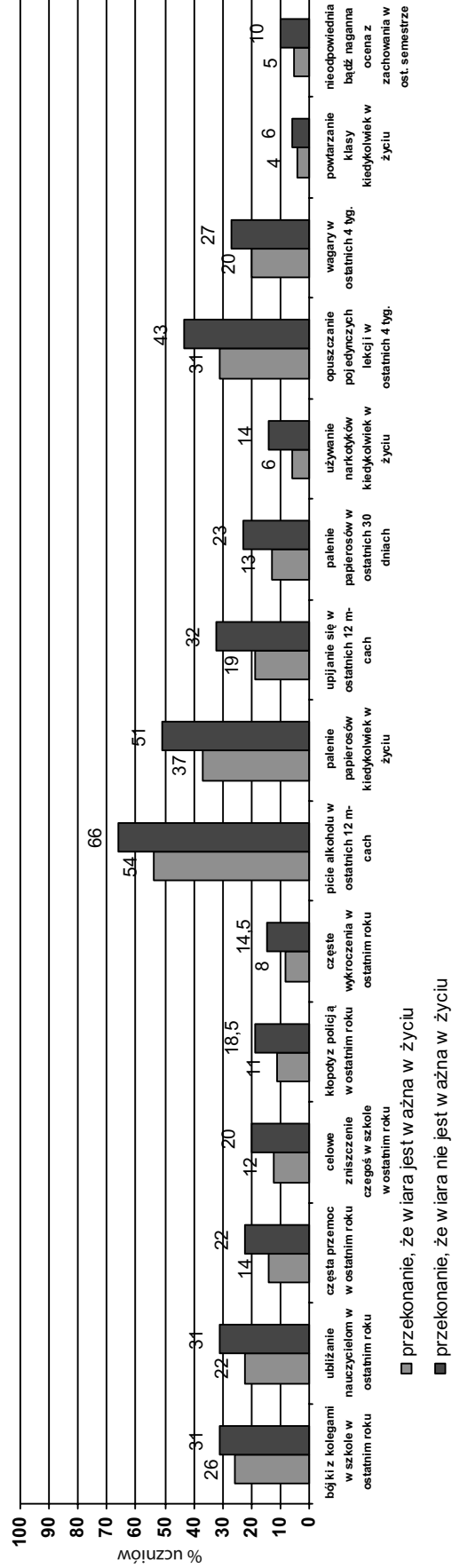
Rycina 29. Pozytywny stosunek do szkoły a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2940; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



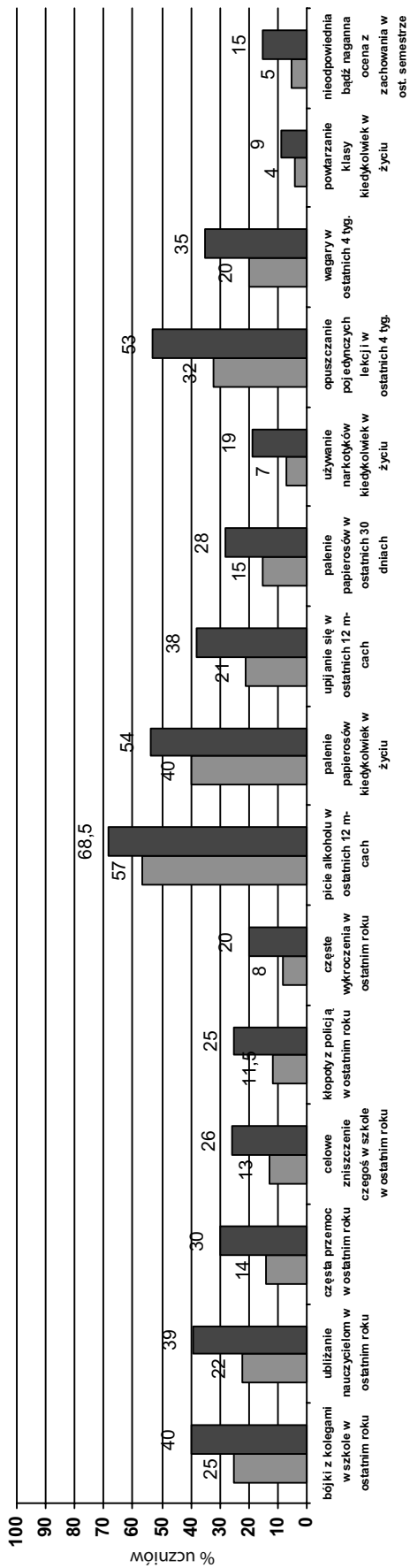
Rycina 30. Kontrola sąsiadów lub innych dorosłych z otoczenia ucznia a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2917; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



Rycina 31. Udział w praktykach i uroczystościach religijnych a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2925; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$

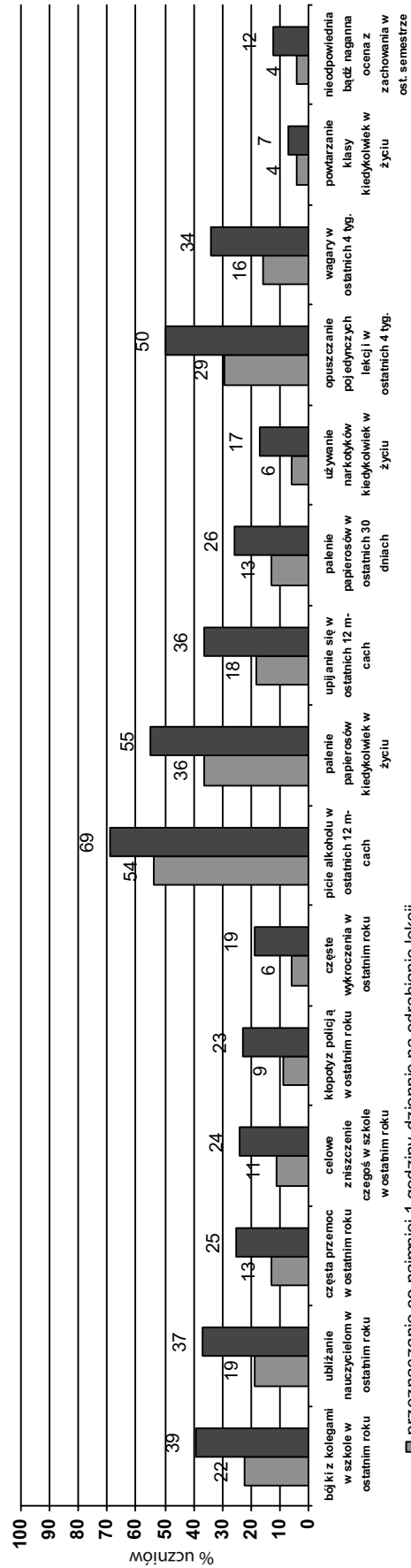


Rycina 32. Pozytywny stosunek do wiary a zachowania problemowe, klasa II, N=2923; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



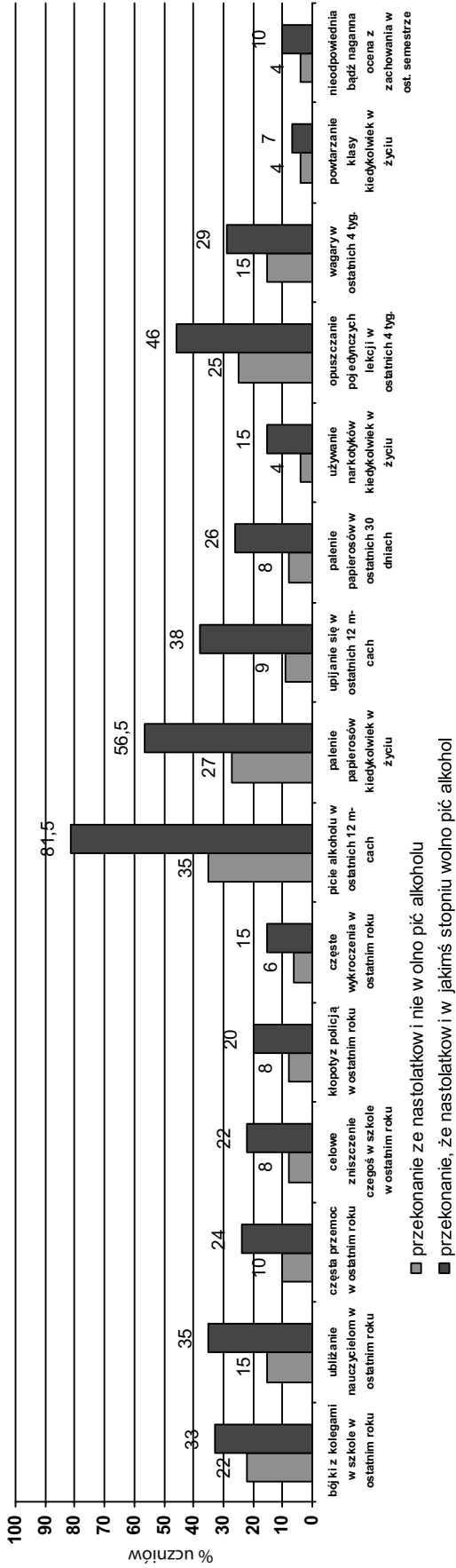
■ przekonanie, że nauka w szkole może pomóc osiągnąć cele życiowe
 ■ brak przekonania, że nauka w szkole pomoże osiągnąć cele życiowe

Rycina 33. Przekonanie, że nauka w szkole pomaga w osiągnięciu celów życiowych a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2947; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$

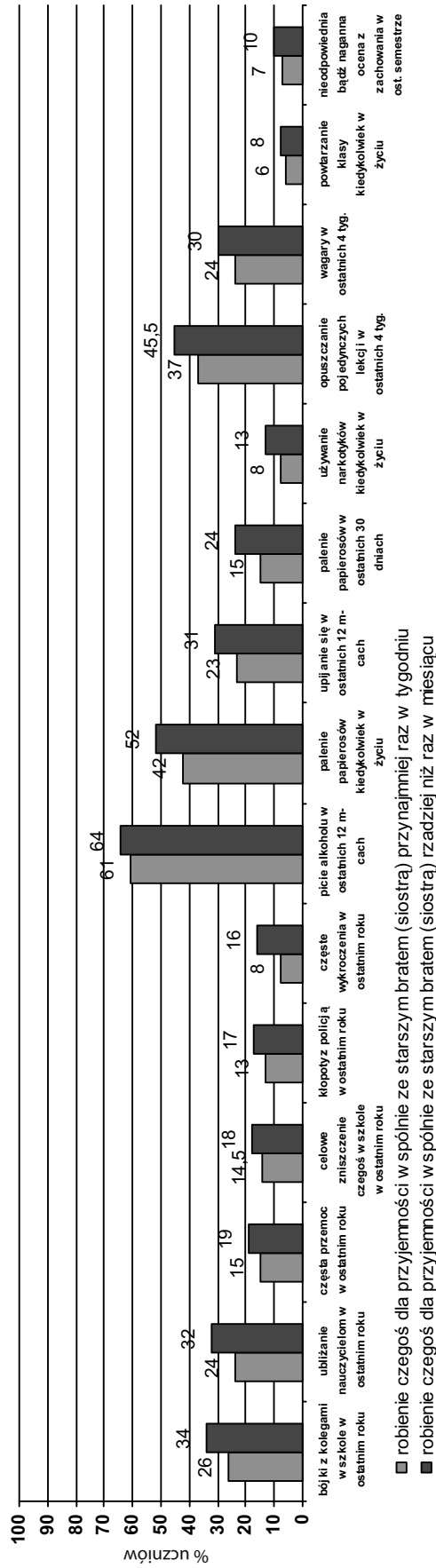


■ przeznaczanie co najmniej 1 godziny dziennie na odrabianie lekcji
 ■ przeznaczanie mniej niż 1 godzinę dziennie na odrabianie lekcji

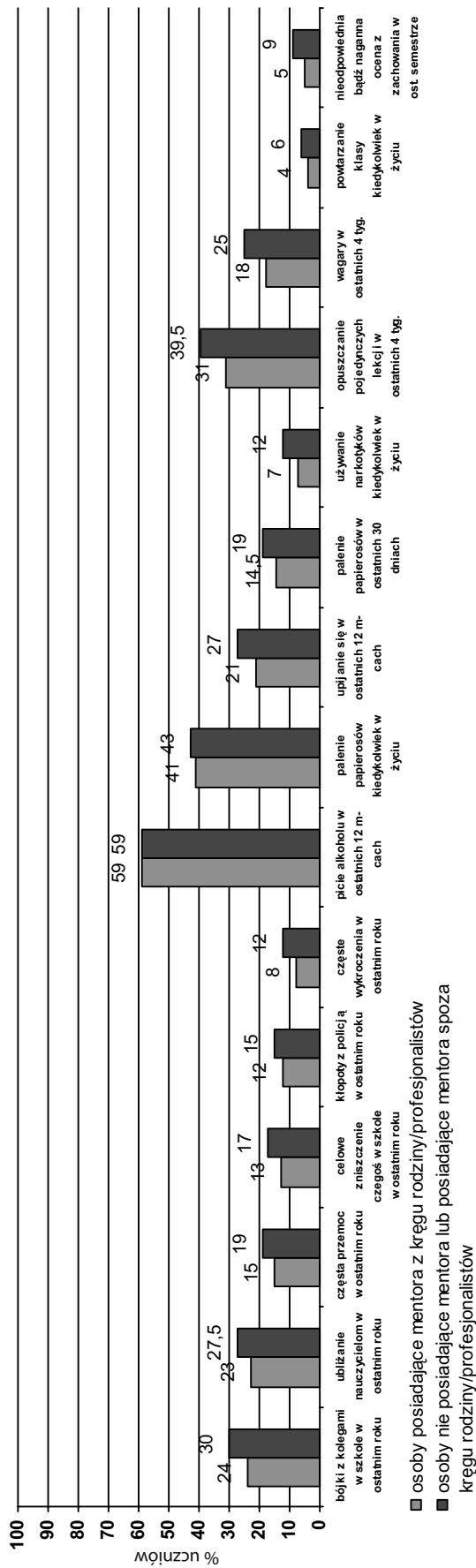
Rycina 34. Odrabianie lekcji a zachowania problemowe, klasa II, N=2845; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



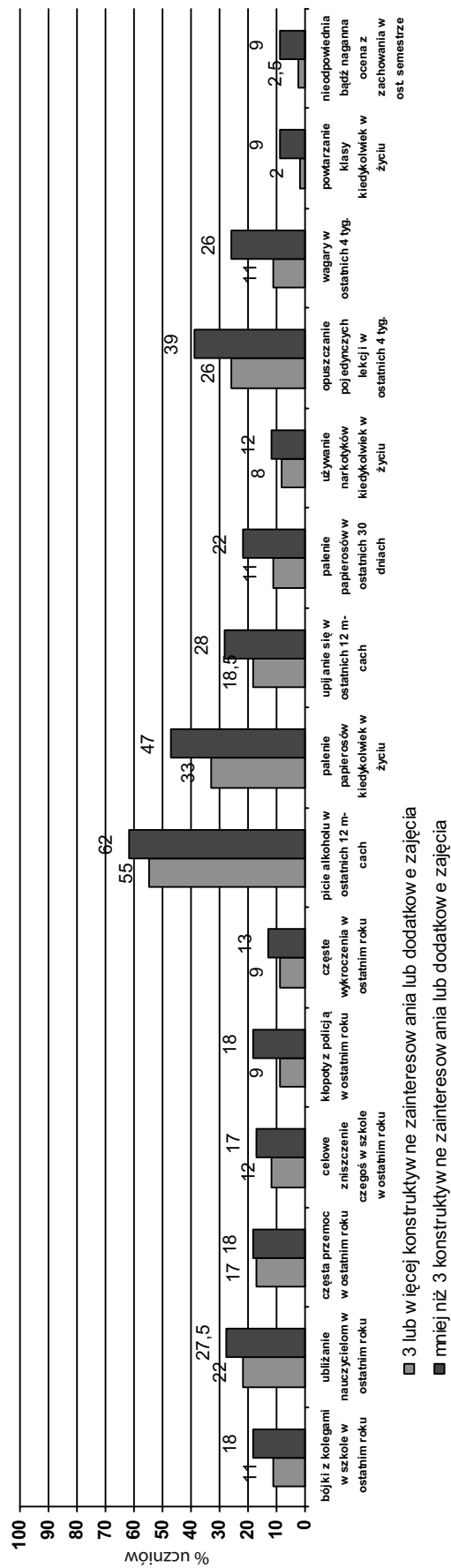
Rycina 35. Subiektywne normy przeciwnie picia alkoholu a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2925; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



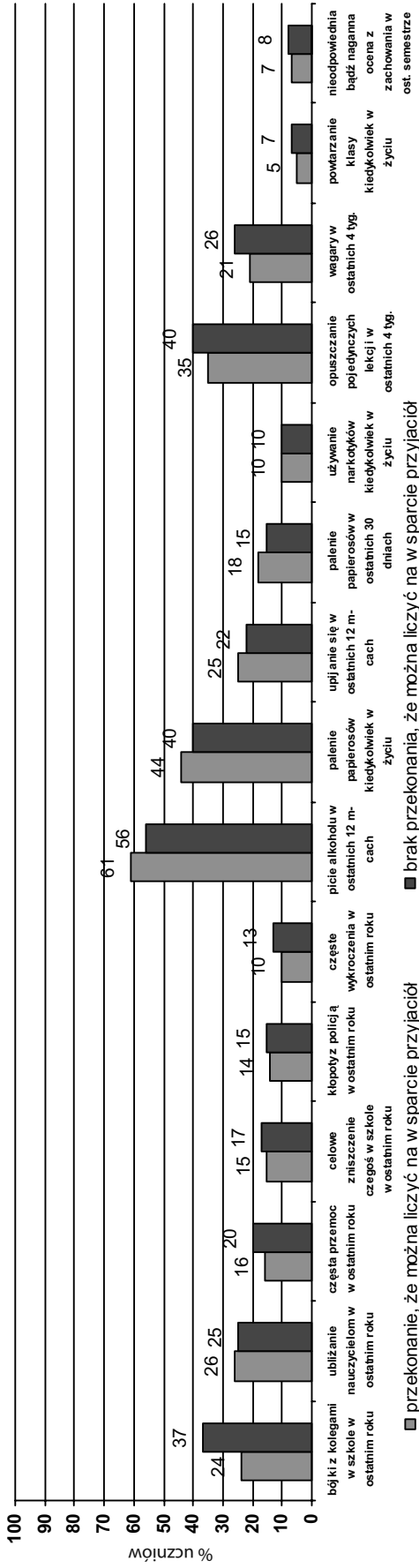
Rycina 36. Dobry kontakt ze starszym rodzeństwem a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=1367; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$, z wyjątkiem następujących zachowań problemowych: częsta przemoc, celowe zniszczenie czegoś w szkole w ostatnim roku, picie alkoholu w ostatnim 12 miesiącach, powtarzanie klasy kiedykolwiek w życiu



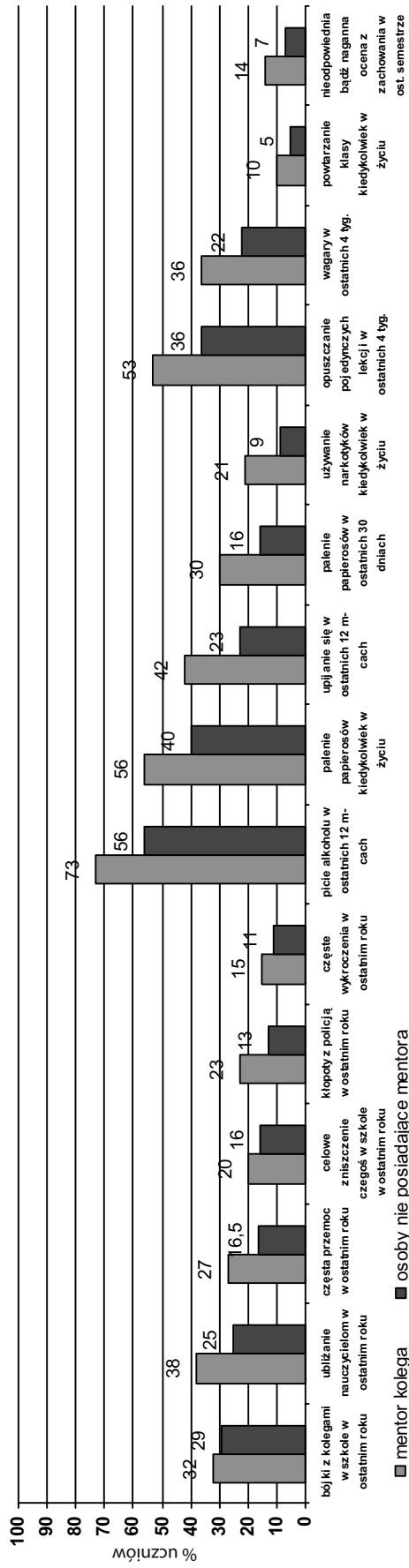
Rycina 37. Posiadanie mentora, który wspiera w różnych sytuacjach życiowych a zachowania problemowe, klasa II, N=2896; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$, z wyjątkiem następujących zachowań problemowych: picie alkoholu w ostatnich 12 miesiącach; palenie papierosów kiedykolwiek w życiu



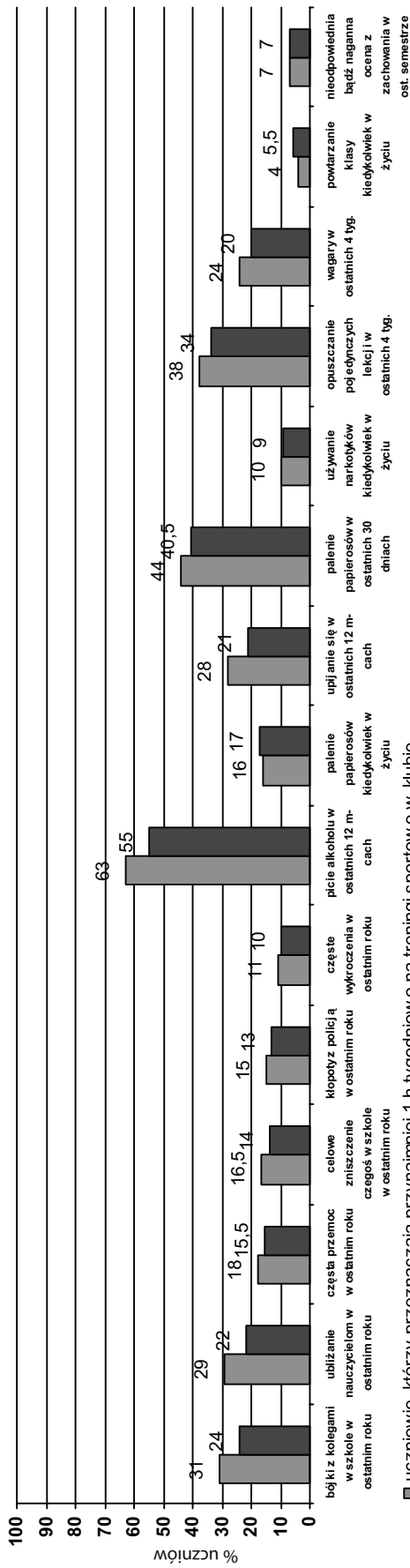
Rycina 38. Dodatkowe zajęcia i konstruktywne zainteresowania a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2755; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$; z wyjątkiem następującego zachowania problemowego: częsta przemoc w ostatnim roku



Rycina 39. Wsparcie przyjaciół a występowanie zachowań problemowych, N=2945; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$, z wyjątkiem następujących zachowań problemowych: ubliżanie nauczycielom w ostatnim roku, celowe zniszczenie czegoś w szkole w ostatnim roku, kłopoty z policją w ostatnim roku, używanie narkotyków kiedkolwiek w życiu, nieodpowiednia bądź naganna ocena z zachowania w ostatnim semestrze

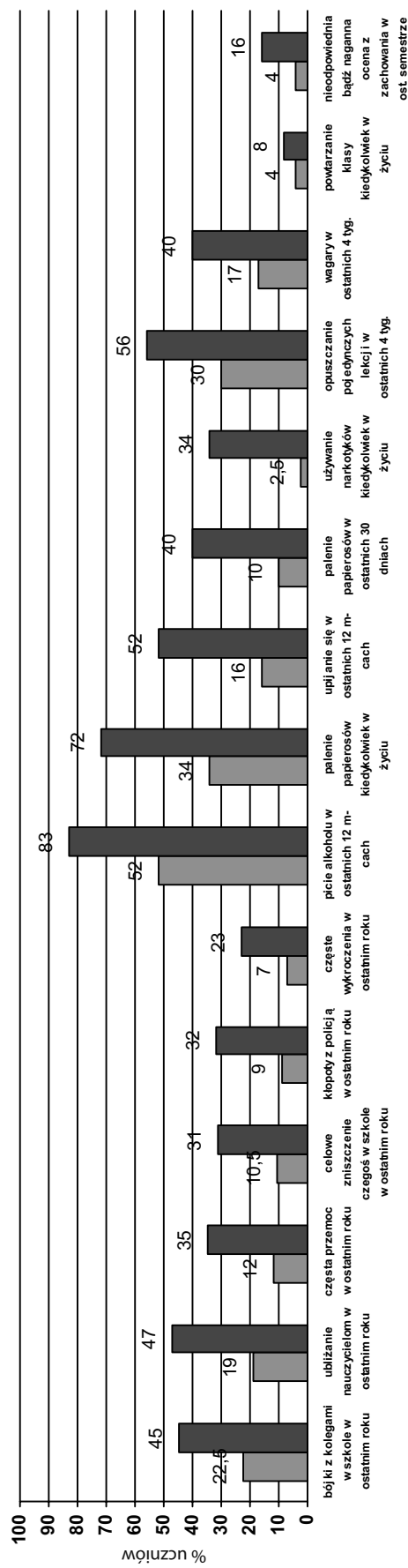


Rycina 40. Posiadanie mentora – kolegi (znajomego), który wspiera w różnych sytuacjach życiowych a zachowania problemowe, klasa II, N = 1606*, różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$, z wyjątkiem następujących zachowań problemowych: bójki z kolegami w ostatnim roku; celowe zniszczenie czegoś w szkole w ostatnim roku



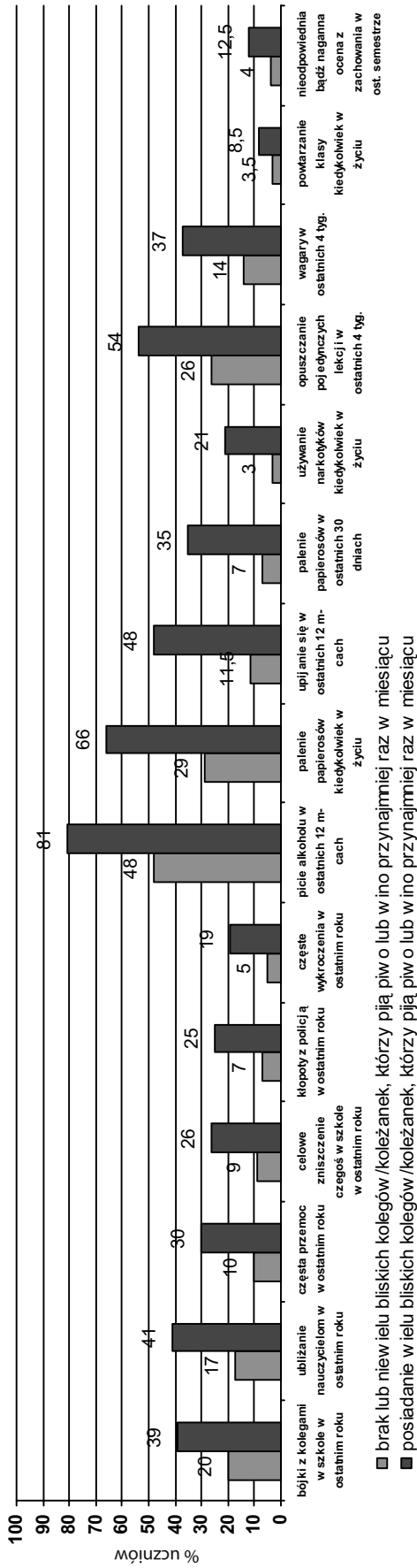
■ uczniowie, którzy przeznaczają przynajmniej 1 h tygodniowo na treningi sportowe w klubie
 ■ uczniowie, którzy nie uczęszczają na treningi sportowe w klubie lub przeznaczają na nie mniej niż 1 h tygodniowo

Rycina 41. Grupowe zajęcia sportowe a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2869; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$; z wyjątkiem następujących zachowań problemowych: celowe zniszczenie czegoś w szkole w ostatnim roku, częste wykroczenia w ostatnim roku, palenie papierosów w ostatnich 30 dniach, używanie narkotyków kiedykolwiek w życiu, powtarzanie klasy kiedykolwiek w życiu, nieodpowiednia lub naganna ocena z zachowania w ostatnim semestrze

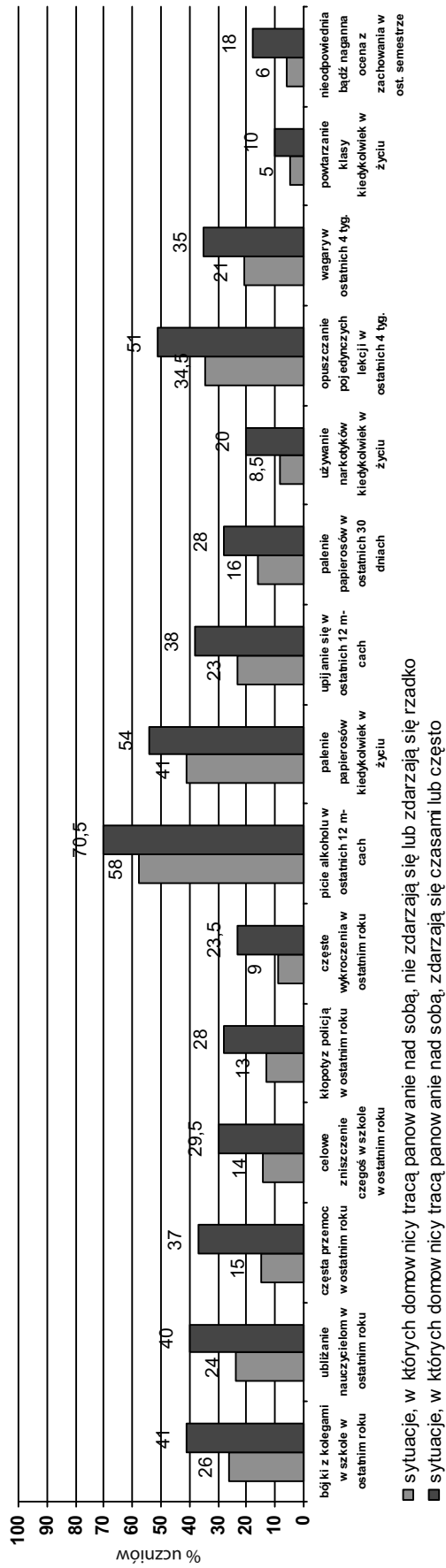


■ nie przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używano się narkotyków
 ■ przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używano się narkotyków

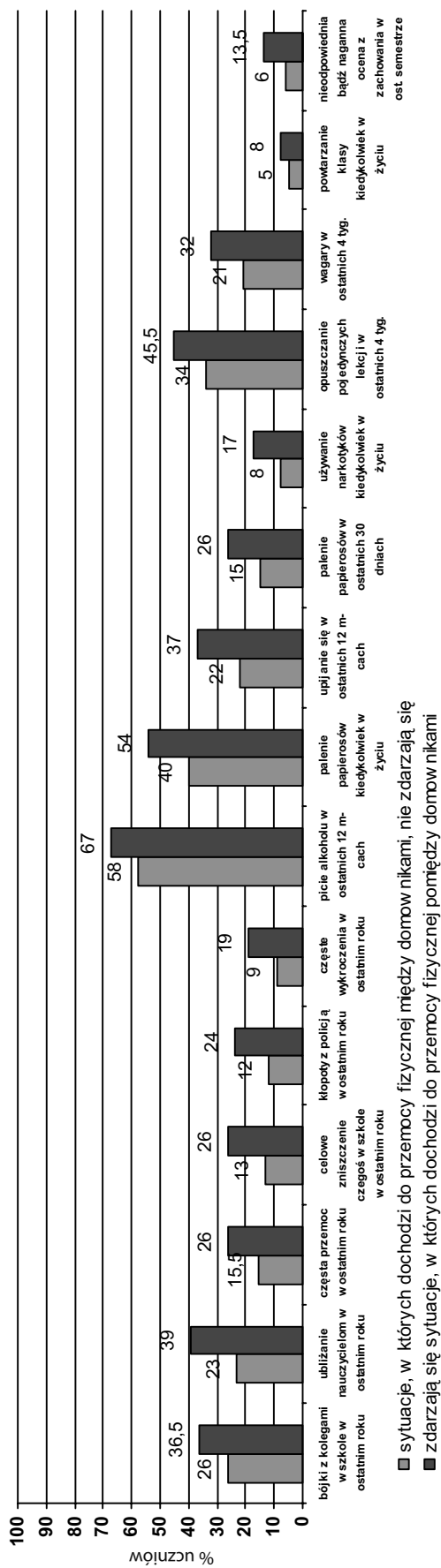
Rycina 42. Przebywanie w środowisku młodzieżowym, w którym używano się narkotyków a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2939; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$



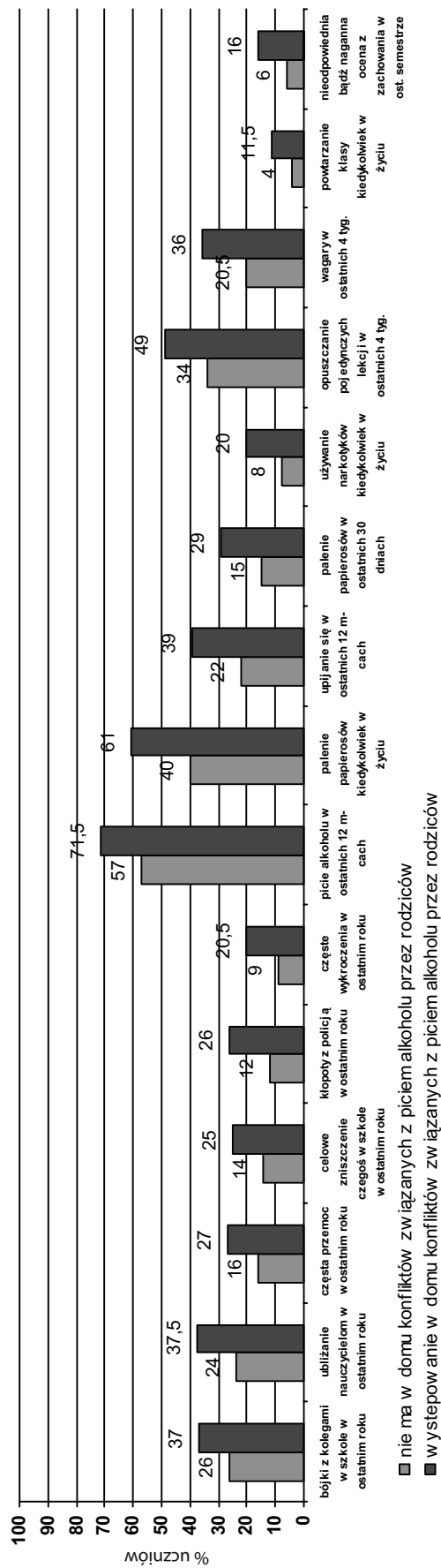
Rycina 43. Picie alkoholu przez bliskich kolegów/koleżanek a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2582; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



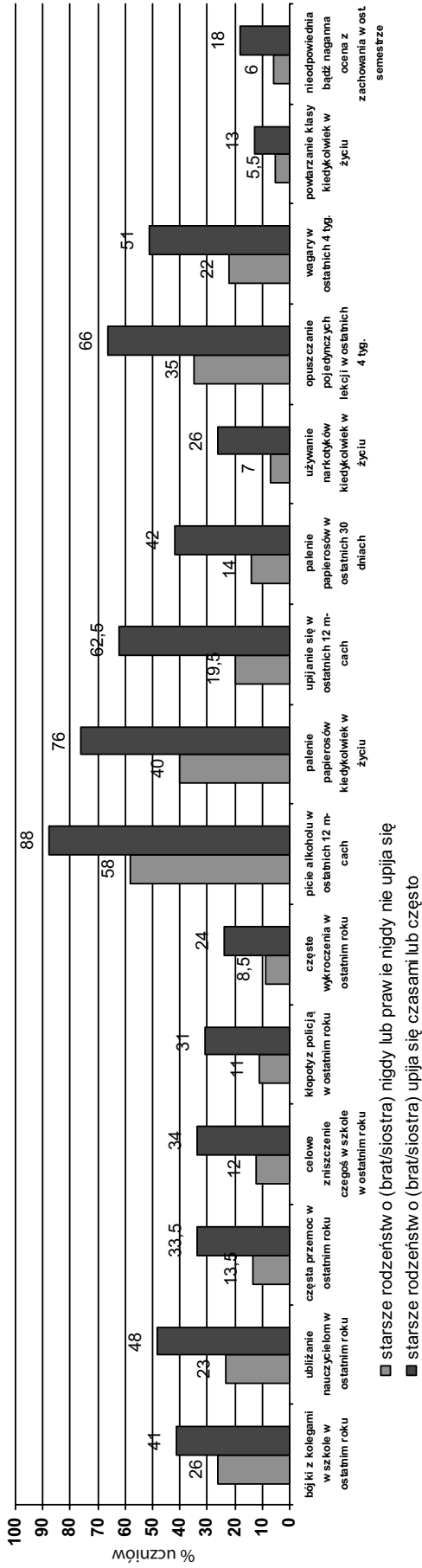
Rycina 44. Konflikty wśród domowników a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2948; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



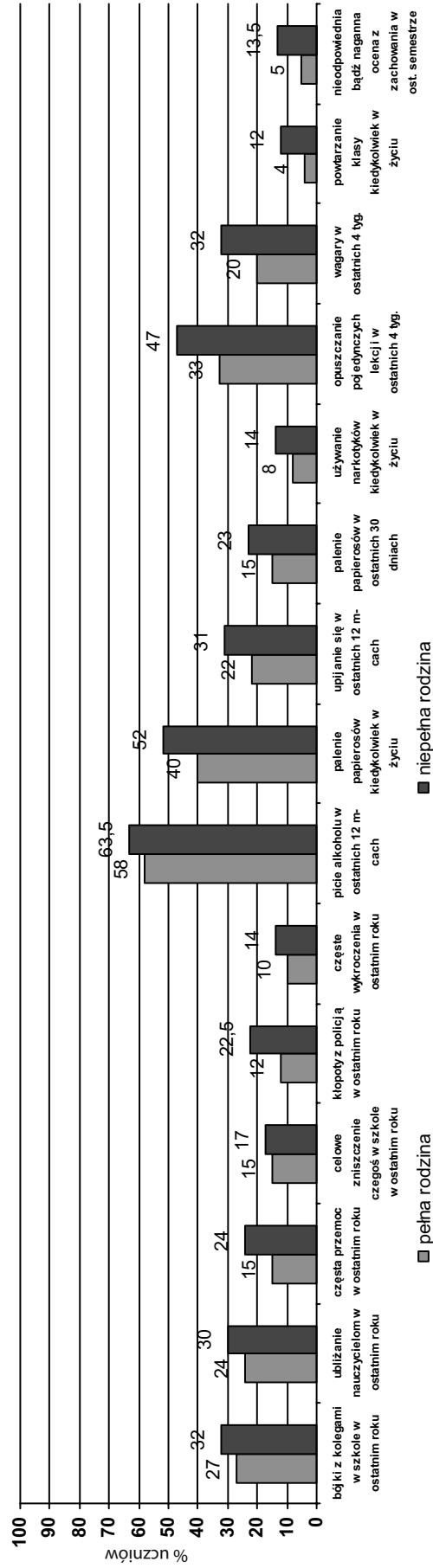
Rycina 45. Przemoc fizyczna wśród domowników a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2956; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



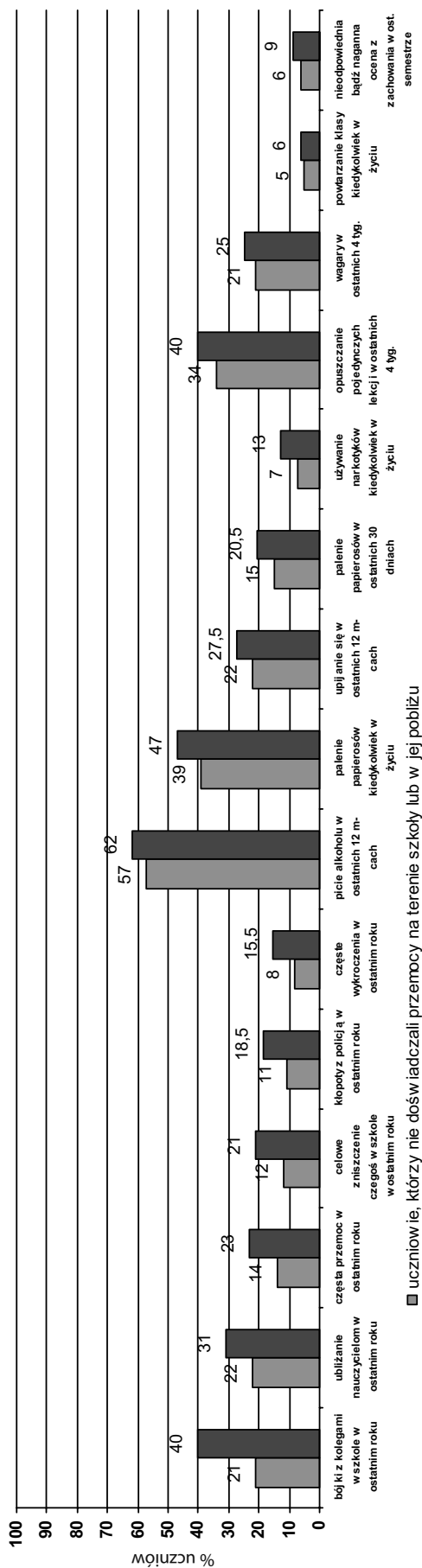
Rycina 46. Konflikty związane z pićm alkoholu przez rodziców a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2947; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



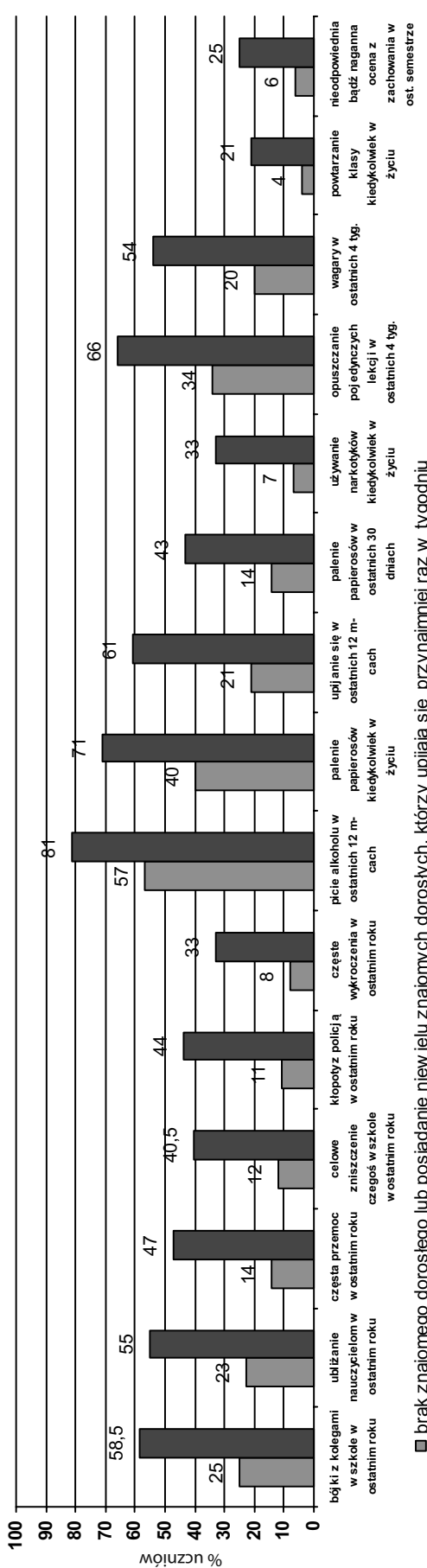
Rycina 47. Upijanie się przez starsze rodzeństwo a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=1368; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



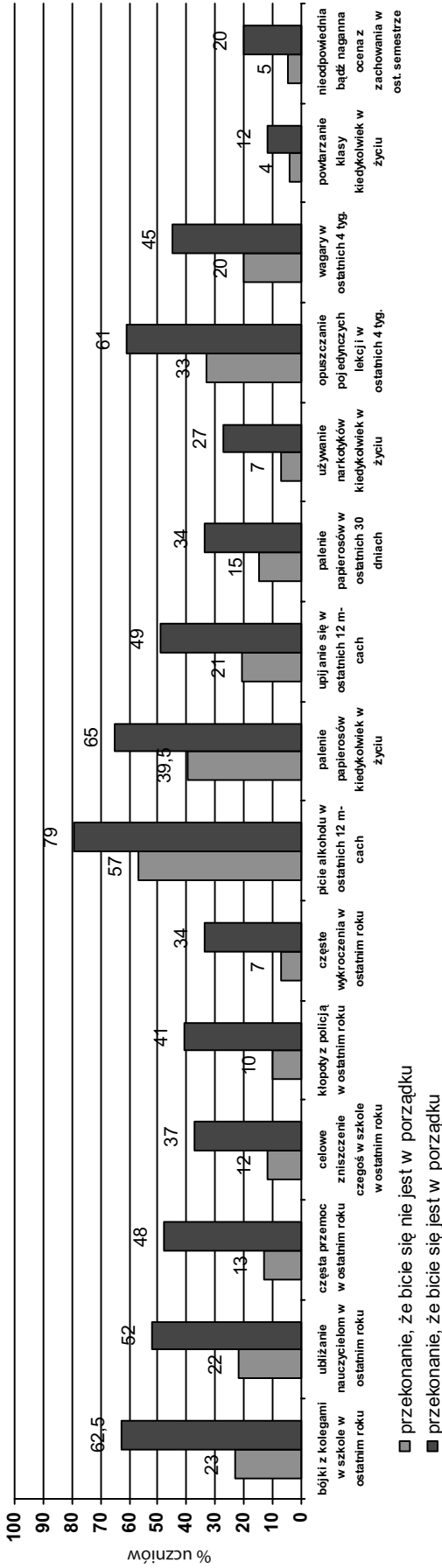
Rycina 48. Niepełna rodzina a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2950; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$, z wyjątkiem następującego zachowania problemowego: celowe zniszczenie czegoś w szkole w ostatnim roku



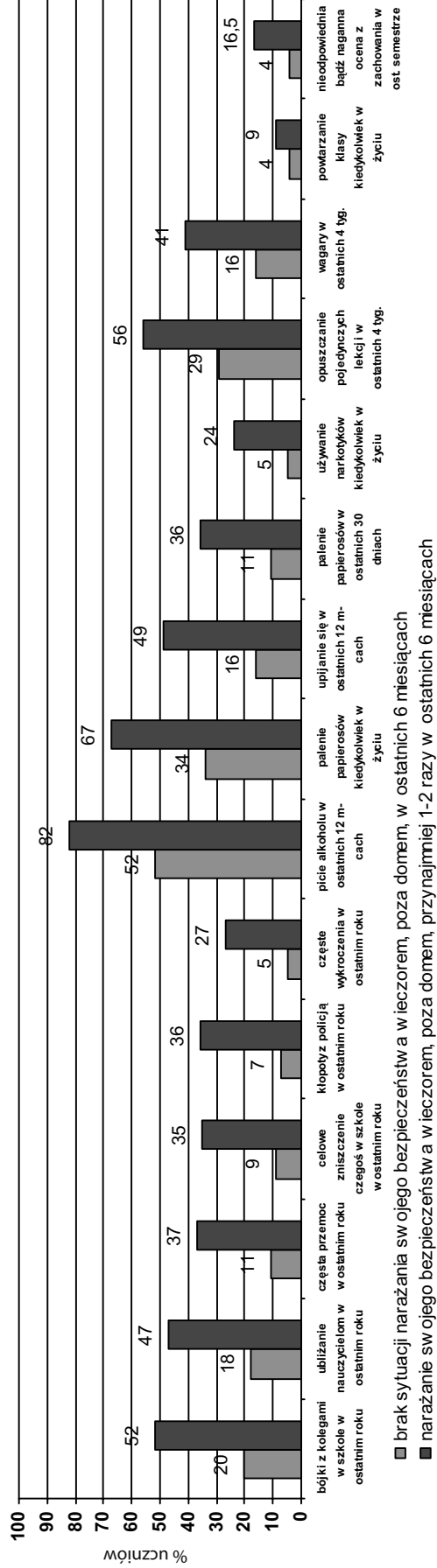
Rycina 49. Doświadczenie przemocy na terenie szkoły bądź w jej pobliżu a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2911; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



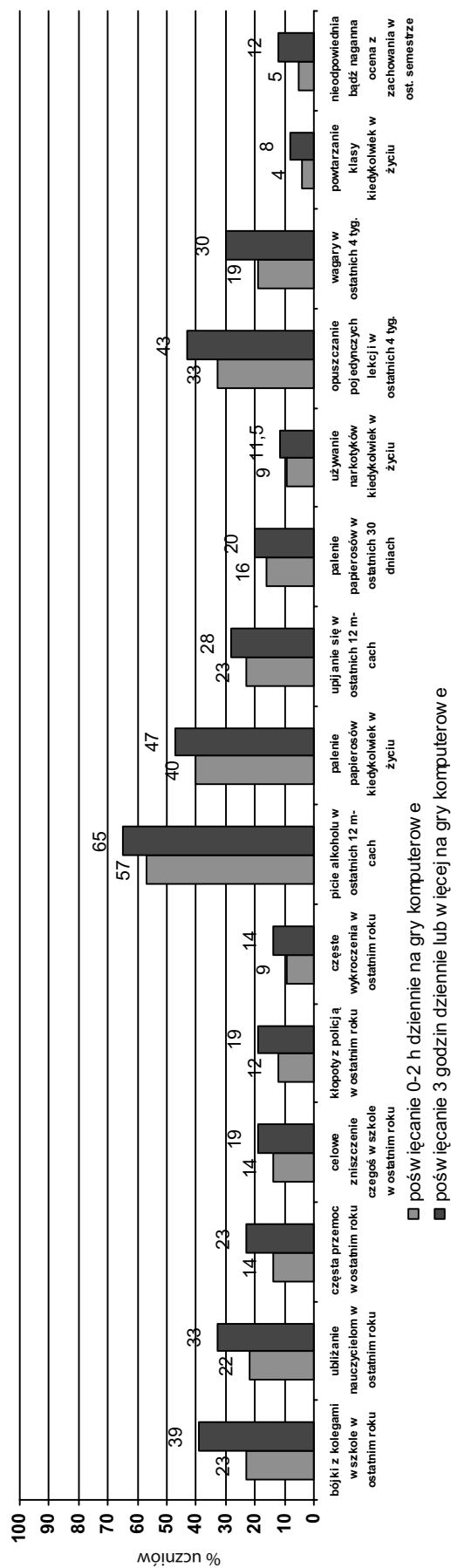
Rycina 50. Upijanie się przez znajomych dorosłych z otoczenia a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2634; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



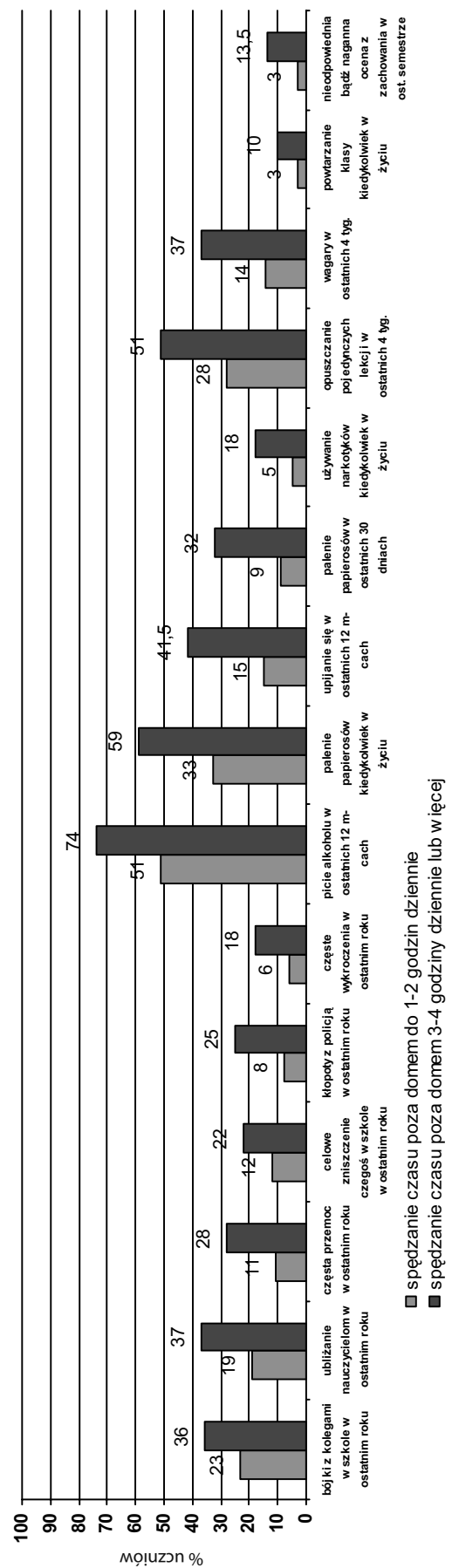
Rycina 51. Przekonania akceptujące przemoc a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2938; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$



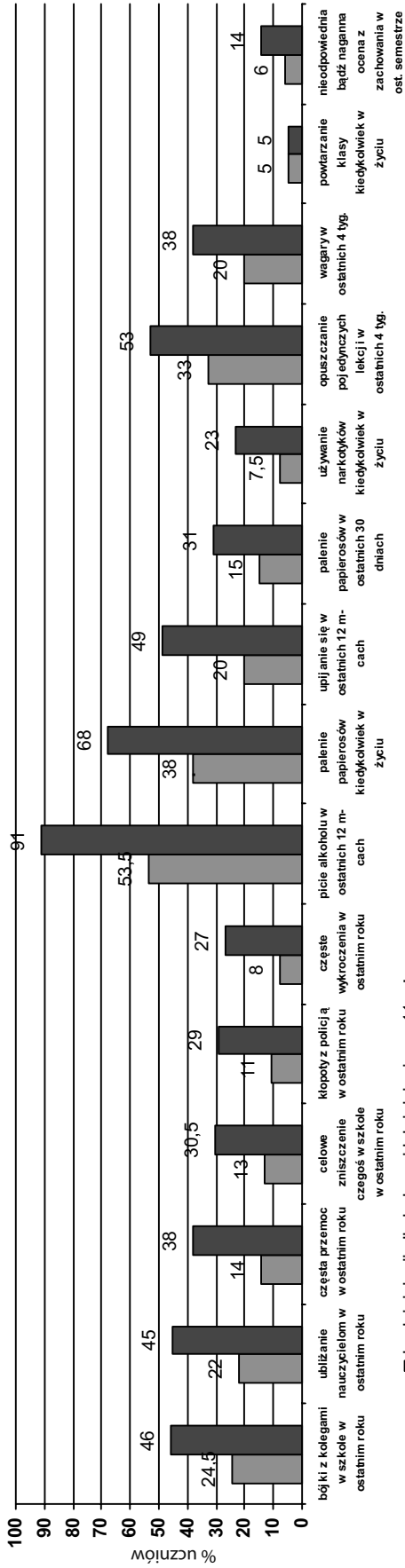
Rycina 52. Narażanie swojego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2924; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$



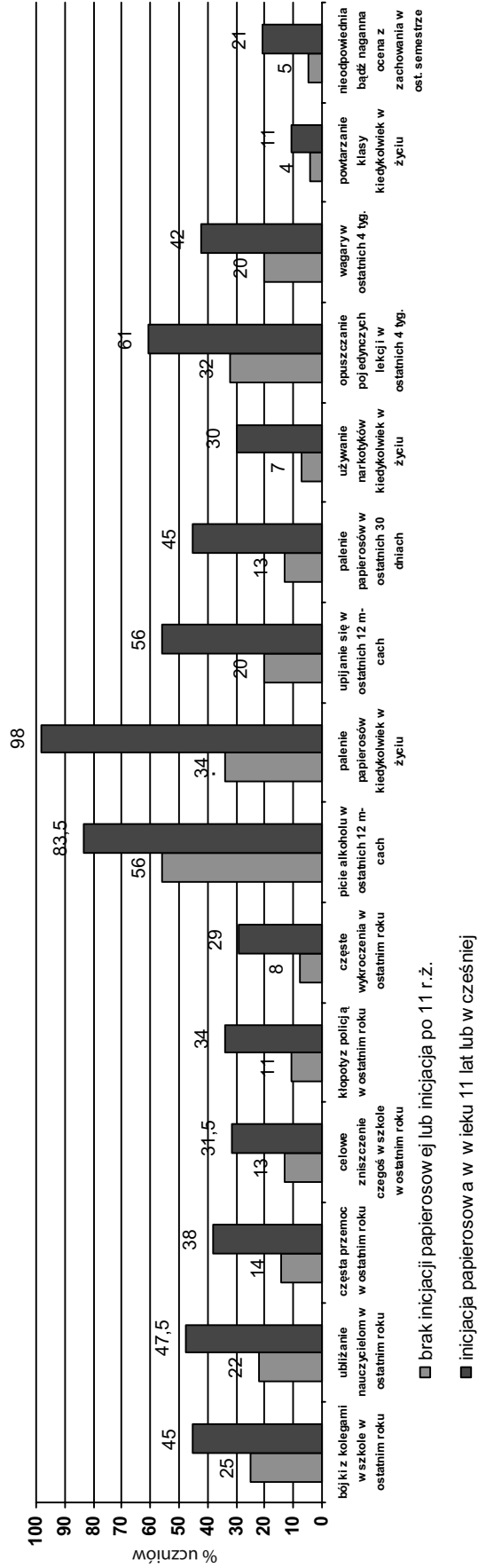
Rycina 53. Częstość gry komputerowej a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2885; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



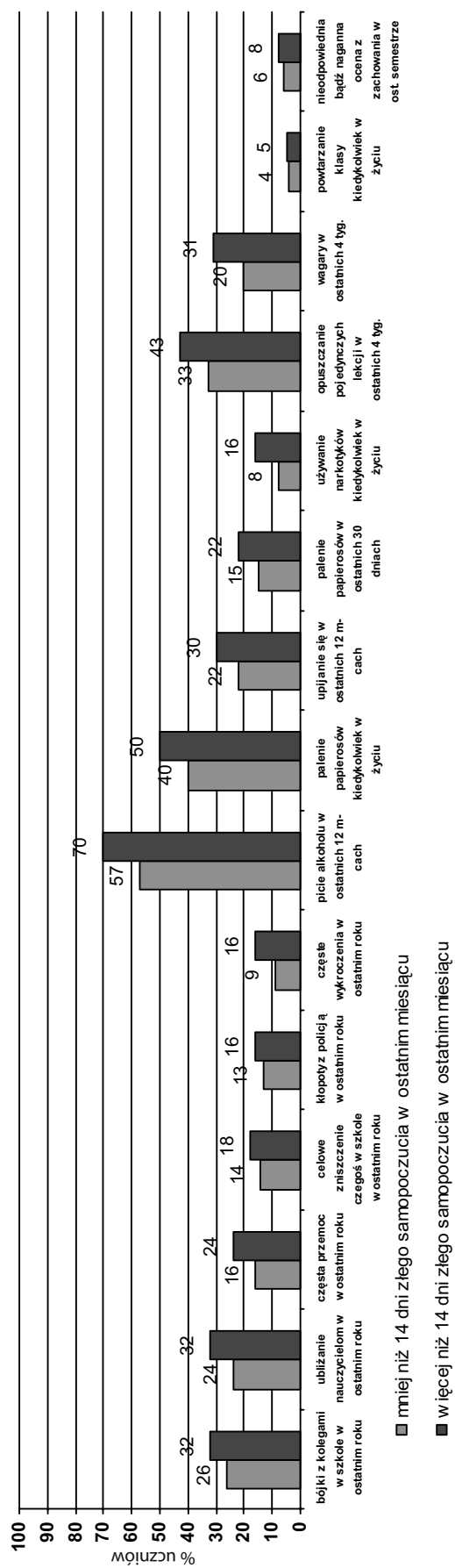
Rycina 54. Częstość spędzania czasu poza domem a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2870; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$



Rycina 55. Wczesny wiek inicjacji alkoholowej a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2878; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$, z wyjątkiem następującego zachowania problemowego: powtarzanie klasy kiedkolwiek w życiu



Rycina 56. Wczesny wiek inicjacji papierosowej a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2902; wszystkie różnice znaczące w przedziale $p < 0,05-0,001$



Rycina 57. Doświadczanie problemów psychicznych a występowanie zachowań problemowych, klasa II, N=2728; różnice znaczące w przedziale $p < 0,05 - 0,001$, z wyjątkiem następujących zachowań problemowych – powtarzanie klasy i nieodpowiednia bądź naganna ocena z zachowania w ostatnim semestrze